3(528) 2017

Kultuur ja Elu

HIND 3,50 €

ROBERT-RUDOLF VOLK
kunstnik, kaitseliitlane, pitkapoiss

AVINURME JA PORKUNI
lahingud 1944

Skautluse isa
ANTON ÕUNAPUU

Mälestus Teisest Vabadussõjast ei kustu kunagi

Noorteliikumine Sinine Äratus usub eestlusesse

Tõrvand-Tellmann – ühe silmapaistva naise traagiline saatus

Maalikunstnik ja kunstiõpetaja Helle Vahersalu

ISSN 0134-5605

Sots alavääristab inimesi

Vene ajast on meeles paljulevitatud loosungid „Mir" „Družba", „Vaadake päikese poole, siis jäävad varjud selja taha". Taoliste üliõilsate hüüdlausete saatel represseerisid ja venestasid kommunistid meid energiliselt hommikust õhtuni, vangi pandi ka selle eest, kui julgesid veidike teistsugust arvamust avaldada. Ossinovski sotsialistliku partei hüüdlaused on neile väga sarnased, lisandunud on ülesilutud ja libedama sõnastusega üleskutsed: „Meie ei alaväärista ega tõrju inimesi", „Meie aitame inimestel vabaneda kõigest pahast" jne.

Vale voolab nagu kosest. Kuigi kõigile on teada, et Eesti inimesed ei soovi nn kooselu-abielu, ei taha kinkida aktsiisiraha ära naaberriigile, ei taha venestamist ega oota siia majanduspõgenikke, irvitab, ironiseerib ja õrritab Jevgeni koos oma „lähima lavastaja" sm Alliku ja sm Lauristiniga, ning teeb suvel teatraalse rünnaku EKRE suunas.

Lavastus päädis aga, nagu alati, fiaskoga – EKRE muutus veelgi toredamaks erakonnaks! Vigurdavad ja veiderdavad „õpetused" sotsidelt lähevad kurtidele kõrvadele: eesti inimest ei köida valskust ja solvumist täis kommarite ja sotside näpuviibutused ega „elu õpetused", sest nad olid 50 aastat rahva poolt vihatud ja on ka praegu põlgust väärt.

Noormehe teatraalne roll ehk peaosa sm Alliku lavastuses „Pööre vasakule" on pupujukulik. Nii noore mehe puhul eeldaks rohkem ise mõtlemist ja enese kehtestamist, tavaliselt ei minda selles eas kaasa intrigantideks muutunud vildakate ja läbipõlenud eellaste, käest võetud ja võimust ilma jäetud kommaritega, ega mängita kaasa nende komejandis. Pole ime, et enamik Märjamaa sotse kabuhirmus parteist plagama pani ja EKRE-sse põgenes. Pööre kõvasti valele poolele ajas nad lõplikult marru.

Meid ei üllata sotside veiderdused – neid vigurdajaid ja silmamoondajaid sai ENSV-s näha üksjagu. Kui vaadata, kes praegu veel sotside hulka kuuluvad, siis on need enamasti kas kommarid ise, nende järeltulijad või suur grupp nn loomeinimesi. Raha pärast, niisiis!

Tea Kurvits

Tea Kurvits
peatoimetaja

Ajakiri
juba 59 aastat
"Kultuur ja Elu"
tõe jälil

Telli ajakiri koju

interneti teel –
Eesti Posti e-teeninduskeskusest
www.post.ee
või Eesti Posti sidejaoskondades

14 € aastakäik (4 numbrit)

tellimisindeks 78166

www.kultuur.elu.ee

RAHVUSKULTUURI AJAKIRI
KULTUUR JA ELU
ILMUB AASTAST 1958

SISUJUHT

FOTO: ERAKOGU

4 **Ainult enda eest seistes jääme alles.** Viie aasta eest loodud rahvusliku noorteliikumise Sinine Äratus juht Ruuben Kaalep usub eestlastesse ja meie ühise rahvusteadvuse taasärkamisse.

10 **Kaius avati mälestuskivi kümnele** 1941. aasta suvel punavõimu käe läbi hukkunud külaelanikule.

12 **Robert-Rudolf Volk – kunstnik ja kaitseliitlane.** Muheda olekuga, terase ja sirge rühiga härral on turjal 96 eluaastat, millest Kaitseliidu liikmelisust tervelt 77 aastat.

20 **Ärgem häbenegem mälestada** 1944. aasta kaitselahingutes langenuid.

23 **Mälestus Teisest Vabadussõjast ei kustu kunagi.** Veerand sajandit oleme saanud vabamalt hingata, aga juba on tuure võtmas uus mälukustutuskava.

25 **Eesti Vigastatud Sõjameeste Ühing (EVSÜ)** tähistas saja aasta täitumist ühingu asutamisest.

28 ***In memoriam.*** Meie seast lahkus tehnikateadlane, sportlane ja kirjamees, endine lahingulendur Hendrik Arro.

30 **Meenutame Avinurme ja Porkuni lahingut**, mis on olnud üks traagilisemaid episoode meie rahva ajaloos.

34 **Mis maja see oli?** Aadressiga Pärnu mnt 27 asub maja, kus veel 1949. aastal paiknes süngevõitu miilitsa peavalitsus, kus loo autoril tuli ka endal viibida.

38 **Meie „punased jooned" ümber tõeliste ühisväärtuste.** Käimasolevas globaalses infosõjas on järjest raskem aru saada, kes ajab nii-öelda õiget asja ja kes mitte.

40 **Skautluse isa Anton Õunapuu 130.** Hoiame elus meie kangelaste mälestust ja eeskuju.

46 Ühiskonnategelane, Naiskodukaitse rajaja, Inglise Kolledži asutaja – **Anna Tõrvand-Tellmann**. Ühe silmapaistva naise traagiline saatus.

56 **Valitud katkendid** Saksamaa tuntud diplomaadi Hans-Werner Loecki mälestusteraamatust „Sild Väikesel Emajõel".

68 **TAARA – lendmadude kuningas?** Bremeni Adama ülestähendusest saame teada, et kõige suuremad nõiad elavad Eestis ja et eestlased kummardavad lendmadusid.

72 **Saksamaa lääneosast Westfaalist** pärit parunisugu-võsa von Delwigid, asusid XV sajandil elama Baltimaadesse.

74 **Maalikunstnik ja pedagoog Helle Vahersalu:** Mulle meeldib portreid teha.

FOTO: ERAKOGU

FOTO: ERAKOGU

KAANEL: ROBERT VOLK TOILA LAAGRIS 1944. AASTA SUVEL. LOE LK 12

KULTUUR JA ELU TOIMETUS

Väljaandja: MARKLEIS OÜ • peatoimetaja TEA KURVITS
tel: 646 2790 • faks 601 0212 • mob 561 567 18
asukoht: Tallinn, Köleri 8, II k
postkast: 10502 Tallinn, pk 200
e-mail: kultuur.elu@mail.ee • **www.kultuur.elu.ee**
TOIMETUS: Jaanika Kressa, Maris Abel, vinjetid joonistas Marko Mäetamm

Kultuur ja Elus avaldatud artiklid, fotod ja illustratsioonid on autoriõigustega kaitstud teosed, mille kasutamine on reguleeritud seadusega. OÜ Markleis keelab avaldatud artiklite edastamise ja reprodutseerimise ilma kirjaliku nõusolekuta.

INTERVJUU

Ruuben Kaalep

“Ainult enda eest seistes jääme alles

FOTOD: ERAKOGU

Sinise Äratuse juhatus.

Viie aasta eest loodud rahvusliku noorteliikumise Sinine Äratus juht Ruuben Kaalep (24) usub eestlastesse ja meie ühise rahvusteadvuse taasärkamisse.

JAANIKA KRESSA

Rahvuslik noorteliikumine Sinine Äratus pühitseb tänavu sügisel oma esimest juubelit. Olete olnud selles tegev algusest peale – miks liikumine sündis ja kuidas maimuke endale nime sai?

Viis aastat tagasi, kui loodi Sinine Äratus ja EKRE, oli aeg küps, et rahvuslus hakkaks Eesti poliitikalavale tagasi tulema. Laulvast revolutsioonist oli möödunud piisavalt aega, mille jooksul poliitikud olid asunud Eesti huvide asemel kaitsma Brüsseli huve ja iseolemise idee oli taandunud rahavõimu ees. Aga kusagil eestlase hinges on alati olemas rahvustunne, mis tihti just sellistel hetkedel välja lööb.

Alati on olnud noori, kellele eesti keel ja meel on kallim kui võõra maailmavaate võlts hiilgus. Meie ühiskonnas, mis seab esikohale materiaalse edu, ei pruugi sellised noored silma paista, aga neid võib leida kõikjalt. Ma otsustasin luua Sinise Äratuse, et neil noortel oleks koht, kuhu tulla ja mõtteid vahetada, üksteist arendada ning üheskoos maailma muuta.

Liikumise nimi sündis ühisel arutelul, kus valisime eraldi nii omadus- kui ka nimisõna. Üheks eeskujuks oli Kreekast tuntud Kuldne Koidik. Äratus viitab muidugi meie eesmärgile puhuda taas ellu eestlaste ühine eneseteadvus. Sinine on meie lipuvärv, mis seostub ühtlasi piiritu taeva ja sügava merega – või meie rahvuse võimsast tulevikust vastu hiilgavate siniste neoontuledega.

Ennustate uut ärkamist – kuidas see võiks juhtuda, kui rahvas on nii tuim?

Rahvas ei ole tuim! Jah, poliitikat peetakse õigusega räpaseks, ja suur osa rahvast ei taha sellega tegemist teha. See ei tähenda, et eesti rahvas ei hooliks oma rahvuskaaslastest, oma kogukonnast, oma kodukohast. Meie rahvas on täpselt selline, nagu me oleme, ja meis on ühtviisi nii vigu kui ka imelist.

Rahvustunne on eestlastes olemas, ja see on enamuse jaoks püha, justkui liiga püha, et seda räpasesse poliitikasse segada. See elab kõikjal meie ümber – laulupidudel, jaanipäeva- ja jõulutraditsioonides, igapäevases küünarnukitundes, meie ürgses sidemes loodusega. Ja siiski vajab see poliitilist väljundit, sest ainult enda eest seistes jääme alles.

Uus rahvuslik ärkamine on eelkõige kultuuriline protsess, oma juurte taasleidmine. Kui see on toimunud,

võib rahva poliitiline eneseteadvus tõusta väga kiiresti. 19. sajandi keskel ei uskunud keegi, et eestlased suudaksid luua omaenda riigi, aga kultuuriline eneseleidmine viis lõpuks vältimatult selleni.

Milliste riikide rahvuslastega teil on sidemed?

Kõige tihedamad sidemed on Sinisel Äratusel muidugi Läänemere maade – Soome, Rootsi, Läti, Leedu, Poola – rahvuslastega. Lisaks sellele on meil olulisi kontakte teistes Intermariumi riikides, eelkõige Ukrainas, Ungaris ja Horvaatias. Isiklikul tasandil sidemeid on mul mõttekaaslastega enamikust Euroopa maadest, alternatiivparempoolse (*alt-right*) liikumisega USA-s ja buuridega Lõuna-Aafrikaski.

Kas te usute päriselt, et Euroopat on veel võimalik päästa või teete seda lihtsalt sellepärast, et teisiti ei saa?

> **Tasapisi, aga kindlalt koguneb neid eurooplasi, kes näevad sügavamale igavast tarbimiskultuurist, kes leiavad tõelise tähenduse oma esivanemate pärandist ja rahvustundest.**
>
> — RUUBEN KAALEP —

Kui miski tuleb hingest, ei saa võit ega kaotus olla määrav. Nii paljud võidud lastakse käest hirmust kaotuse ees. Tulevikku ei pea teadma, et kuulata oma südame häält ja teha seda, mis on õige.

Küll aga on järjest rohkem neid, kelle jaoks Euroopa ja Eesti on uuesti elule äratatud. Euroopa on juba päästetud iga eurooplase südames, kes avastab uuesti oma juured. Tasapisi, aga kindlalt koguneb neid eurooplasi, kes näevad sügavamale igavast tarbimiskultuurist, kes leiavad tõelise tähenduse oma esivanemate pärandist ja rahvustundest.

Kõik on võimalik, kui me sellesse usume. Aga selle asemel, et keskenduda vaid tulevikule ja mängurina oma šansse kaaluda, tuleb olla rahvuslane nüüd ja praegu. Tunda rõõmu teadmisest, et me ei ole kuhugi kadunud, ja ajastust, mis annab meile imelise võimaluse oma rahvast äratada.

Mis on need alad või asjad, mis teid tõeliselt vaimustavad?

Lõuna-Eesti metsad ja järved, valgus kodutalu aknas, puude praksumine koldes, tähistaevas. Mustikad raja ääres, ojavulin, saja-aastased põlispuud. Talvised rongisõidud, äikesetormid,

Jüri Kotšinev
VIIMANE.
Viimane Venemaa keiser Nikolai II ja tema aeg
1917. aasta veebruaris ja märtsis toimunud Vene revolutsiooni teine faas pühkis maailmakaardilt Vene keisririigi. Kadus tsivilisatsioon, mille olid sajandite vältel üles ehitanud Rjurikute ja Romanovite dünastiatesse kuulunud valitsejad. Tuhandeaastane õigeusklik Venemaa, mida juhtisid läbi ajaloo keerdkäikude isevalitsejad lakkas olemast seitsme päevaga. Nende dramaatiliste sündmuste keskpunktiks oli viimane Venemaa isevalitseja keiser Nikolai II. Revolutsioon võttis temalt võimu, riigi ja lõpuks ka elu.

Lars T. Larsson
HITLERI ROOTSLASED.
Rootsi vabatahtlikud Relva-SS-is.
Rootsi jäi Teises maailmasõjas erapooletuks, kuid sõjast ei soovinud kõrvale jääda tuhanded rootslased. Kõige enam, üle 10000 rootslase, eelistas Punaarmee vastu võidelda Soomes. Palju vähem rootslasi sõdis sama vaenlasega SS-i ridades.
Rootslased lõid kaasa paljudes ülimalt veristes ja kuulsates heitlustes operatsioonist Barbarossa Berliini tänavatel toimunud lõppheitluseni.
Kuna teos on sündinud algallikate hoolikast uurimisest, kätkeb see külluses põnevaid detaile. See on väärtuslik täiendus SS-i senisele kirjapandud ajaloole.

Mati Õun
EESTI WABARIIGI SOOMUSVÄGI
1918–1941
Aastal 2018 saab koos Eesti Vabariigiga 100-aastaseks ka meie soomusvägi. Eesti soomusvägi sündis Vabadussõja alates soomusrongide ja soomusautodena, mis suurelt osalt ehitati meil kohapeal. Just soomusrongid olid meie põhilöögijõuks Vabadussõjas; järgnenud rahuajal lisandusid neile ja soomusautodele ka tankid ning tanketid.

GRENADER

Sinise Äratuse suvelaager Kaalepi kodupaigas Päidlas.
FOTOD: ERAKOGU

torupillimuusika. Luuletuste kirjutamine. Tuhandete tõrvikute leegid vabariigi aastapäeva rongkäigul. Inimhinge sügavused – miks ühest saab sõber ja teisest vaenlane. Temperamentsed daamid. Romantilised maalid ja gooti arhitektuur. Ärritunud vasakpoolsed. Muistsed religioonid, unustatud ajalootegelased, Estonia huku saladus. Antikvariaadid.

Rääkige palun Intermariumist.
Intermarium on idee Läänemere ja Musta mere vahel asuvate riikide alliansist, mille tuumikus oleks Baltimaad, praegused Visegradi riigid (Poola, Tšehhi, Ungari, Slovakkia), Ukraina ja Valgevene. Kõik need riigid on ajaloos pidanud valima Ida ja Lääne vahel. Intermarium annab võimaluse jääda iseendaks ja nii on see sealsete rahvuslaste hulgas järjest populaarsem idee.

Immigratsioonilainete all uppuva Lääne-Euroopa kõrval saab Intermarium jääda põlisrahvaste saareks, mis stabiilse kantsina tõuseb lõpuks Euroopat juhtima. See on alternatiiv rahvustevaenulikust ideoloogiast juhitud Euroopa Liidule.

Osalesite hiljuti Solarise Apollos paneeldiskussioonis Euroopa tuleviku üle ja saite oponentidega hästi hakkama. Kui sageli olete olnud selle tunnistajaks, et Eestis on haritlased ja intelligents tugevasti vasakule kaldu? See tuleb ilmselt sellest, kellel olid nõukogude okupatsiooniajal eriti viljastavad tingimused. Kas teie põlvkonna puhul on pilt parem?
Eesti hariduseliit pole kindlasti vasakule nii kaldu kui nende ametivennad Läänes. Keskmine Eesti haritlane on Lääne standardite järgi pigem paremäärmuslane. Paraku on

> **Kõik on võimalik, kui me sellesse usume.**
> — RUUBEN KAALEP —

Lääne ideoloogial tugev mõju ka siin. Igal erialal tekib grupimõtlemine, mille tulemusena erialases karjääris hakkab rohkem lugema heakskiit kolleegide seas kui andekus. Selle kaudu läheb üha rohkem Lääne nägu meie kõrgharidus ning selle tulemusena ka meedia ja avalik arutelu.

Nooremale põlvkonnale avab ühe ukse grupimõtlemisest välja internet. Tuntud reegel on, et mida väiksema tsensuuriga internetifoorum, seda parempoolsemaks see muutub. Tänapäeva internetikultuur on üha rohkem nooruslik, radikaalne ja liberaalseid tabusid lõhkuv.

Kui hästi me rahvusena tegelikult ajalugu tunneme? Sinine Äratus oma tõrvikutega meenutab visuaalselt vabadussõjalasi, kes tõesti teenisid Eestit, samal ajal kui teisi poliitikuid juhiti Londonist ja Moskvast. Eesti rahvas pooldas ja seejärel reetis nad, mis väljavaated arvate Sinisel Äratusel olevat?
Vabadussõjalasi ei reetnud eesti rahvas, vaid poliitikud. Rahvast ei tohi süüdistada lojaalsuses omaenda riigivõimule.

Meiega ei julge nad seda teha, mida vabadussõjalastega. Erinevalt Pätsist on tänapäeva europoliitikud kaugelt liiga suured liberaaldemokraadid. Nende endi ideoloogia hoiab meid vanglast väljas vabaduses.

Hirmul ei ole mõtet. Me ju teame, et õigus on meie poolel. Milleks karta? Loeb puhas rõõm rahvusluse

FOTOD: ERAKOGU

Ruuben Kaalep EKRE kongressil kõnelemas.

taaselustamisest, värsketest ideedest ja uutest tuultest terves Euroopas, ning vasakpoolsete pisaratest.

Eesti kultusfilm „Viimne reliikvia" lõpeb tõrvikutega, kuid seal pole sugugi selge, miks lõhutakse ja põletatakse. Muidugi ei mõelda sellele, mis tingimustes Bornhöhe oma raamatu kirjutas. Kuid kas pole ka täna nii, et neid, kes tahavad hävitada meie rahvuskultuuri või Euroopa kultuuri, ei saa valgustada, sest nad ei ole oma tegemistes vabad, vaid teenivad neid, kes neile maksavad?

Rahvusluse suurimad vaenlased ongi need, kes on raha nimel kõigeks valmis. Uus rahvuslik ärkamine on suunatud tänapäeva edukultuse ja materialismi vastu. Edukultus on kõrvale tõrjunud kodutunde ja andnud meile poliitikud, kes teenivad riigi asemel oma ego.

Meie kultuuri hävitajate seas on omakasupüüdlikke jätiseid, aga ka palju siiraid vasakpoolseid, kes usuvad globalistlikku võrdsuseideesse. Kui nad ka näevad oma tegude tagajärgi, on Euroopa rahvaste hävimine nende jaoks kõrgema idee nimel põhjendatud.

Suur hulk vastaspoole toetajaid on täiesti võimalik üle võita. See on muidugi palju pikem protsess kui näiteks valimiskampaania. Meil on kõik vajalikud ratsionaalsed argumendid – tõsine inimene ei saa multikultit eelistada rahvusriigile. Meie maailmavaade puudutab sügavamalt – meie salarelv on isamaa-armastus. Just selle kartuses süüdistab vastaspool meid nii palju vihas.

Kas rahvuslus muutub ajas?

Rahvuslus on maailmavaade, mis suudab kasutada oma tööriistana erinevaid ideoloogiaid. Rahvusliku

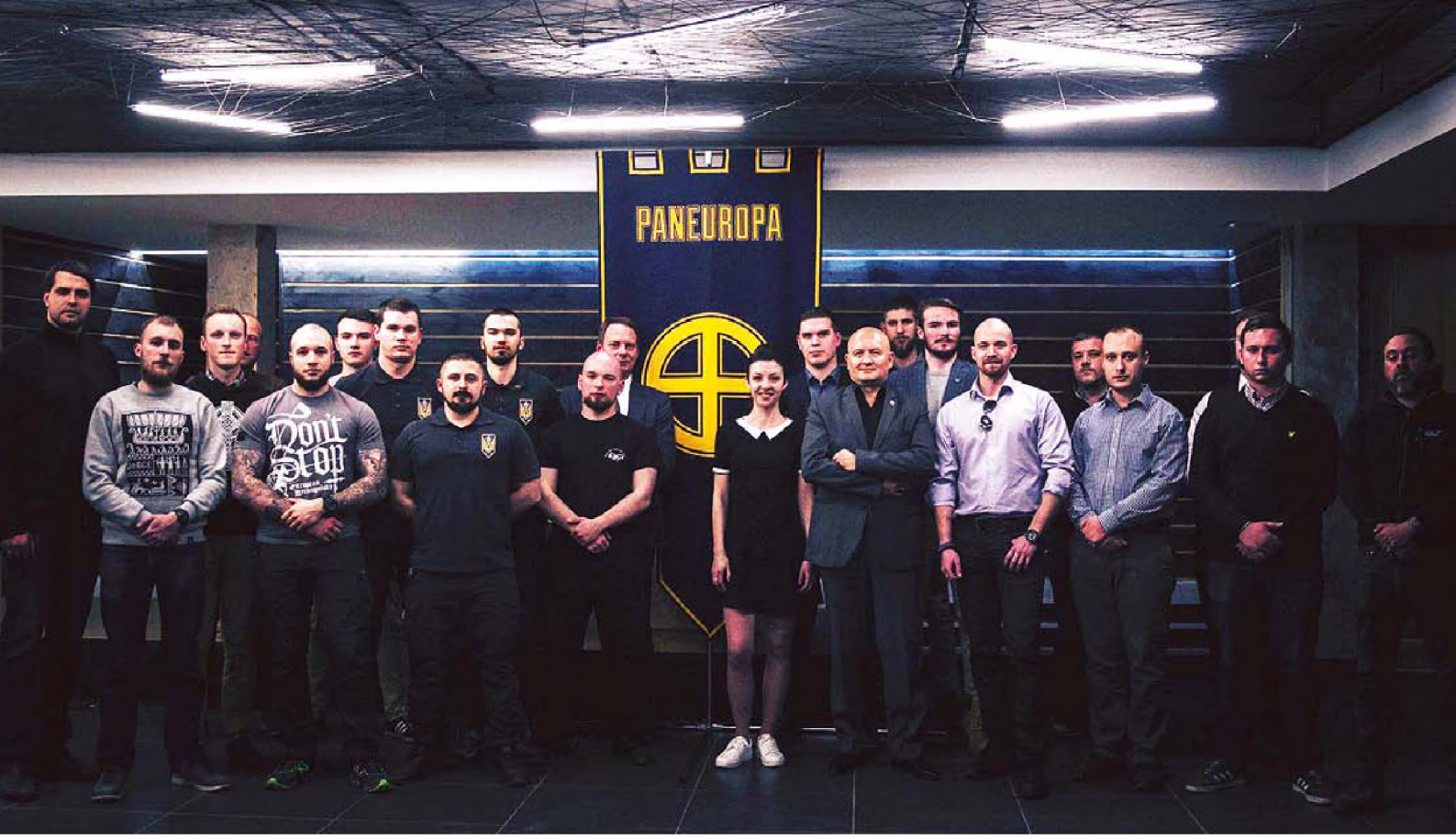

Ruuben kohtumas Azovi liikumisega Ukrainas.

liikumise strateegia kohaneb oma vaenlastega. Kui 19. sajandil olid rahvuslaste suurimaks vaenlaseks paljurahvuselised konservatiivsed impeeriumid, oli rahvuslus valdavalt liberaalne – muidugi ilma tänapäeva multikultita. 20. sajandi algul sai suurimaks vaenlaseks kommunism, millele reageerides rahvuslasedki hakkasid totalitarismiga flirtima. Uue sajandi rahvuslus on samuti midagi uut. Tänapäeval võitlevad maailmavaated pehme jõu abil: hariduse ja meedia kaudu inimeste mõtetes ja emotsioonides. Kultuur mõjutab poliitikat veel enam kui varem ja rahvuslaste strateegia peab sellega kohanema.

Sügavamal tasandil muutub rahvuslus sama palju kui muutub rahvus. Eesti rahvuslus on alati olnud tihedalt seotud meie keele ja loodustunnetusega, mis on aastatuhandeid vanad. Tihti jäävadki rahvuse eripärad püsima tänu rahvuslusele – näiteks kasvatas 19. sajandi rahvuslik ärkamine huvi eesti mütoloogia vastu ja aitas seda taaselustada.

Tulite eesti avalikkuse ette ja poliitikasse ema perekonnanimega, millega üles kasvasite, isa nime võtsite alles hiljuti. Millest selline otsus ja kuidas te Ain Kaalepiga läbi saate?

See oli pereringis sündinud otsus. Varasem perekonnanimi pärines teisest suguvõsast. Usaldasin ema instinkti, et vereliini kandvas nimes on rohkem väge. Tundub, et õigusega.

> **Meie soov on, et Sinimägedel käidaks ka siis, kui kõik Eesti Leegioni veteranid on meie hulgast lahkunud. Et nende ohverdust peetaks meeles ka saja aasta pärast.**
>
> — RUUBEN KAALEP —

Isaga saan ma suurepäraselt läbi, kuigi kõrge vanuse tõttu on tal viimasel ajal kehv kõrvakuulmine. Meil on samasugune must huumor.

Kas Sinine Äratus võiks Sinimägede mälestusürituse korralduse üle võtta, et Eesti kaitselahinguid ja sangareid väärikalt mäletataks?

Vajadusel oleme selleks valmis. Meie soov on, et Sinimägedel käidaks ka siis, kui kõik Eesti Leegioni veteranid on meie hulgast lahkunud. Et nende ohverdust peetaks meeles ka saja aasta pärast, ja et seda tunnustataks riiklikul tasemel.

Mis annab teile jõudu? Mis on elus üldse tähtis?

Ma ei ole leidnud midagi, mis annaks rohkem jõudu kui südamest tulev naer. See on mu peamine ellujäämisvahend.

Kõige tähtsam elus on võtta endal mask peast ja näha tõelist iseennast. Meie keel, meie geenid, meie mõtted – meie olemus – on pärit kümnetelt põlvedelt enne meid. Meil on juured. Ja meil on tiivad, sest me anname kogu selle päranduse oma järglastele edasi. Me oleme osa lõputust lõngast, mis ulatub ajastute taha. Meil on lugu, ja me oleme selles loos. Meil on kodu. Ja kui me seda mõistame, siis me suudame hoida oma rahvuskodu, pääseda taas väljasuremisest nagu me juba Põhjasõja ajast oskame, ja viia eesti rahvus ühel päeval tähtedeni. K&E

Kaius avati 1941. aastal hukkunutele mälestuskivi

16. september oli kaiulastele ajalooline päev. Alevi keskväljakul avati mälestuskivi kümnele 1941. aasta suvel punavõimude käe läbi hukkunud Kaiu piirkonna küla elanikule.

MARILIIS VEST

Kaudselt meenutatakse aga kõiki tolle suve ohvreid. Avamise päevaks spetsiaalselt valmistatud voldikus seisavad järgmised sõnad: „Täna, seitsekümmend kuus aastat hiljem, meenutame 1941. aasta traagilise suve süütuid ohvreid ja hingest käib endiselt läbi valus tuksatus: seda kõike ei oleks tohtinud üldse olla."

Valge katte tõmbas avamisel kivilt maha ühe hukkunu, Martin Luige poeg Jaan Luige, kes oli kõigest viieaastane, kui tema isa hukati. Kivi õnnistas sisse Rapla Maarja-Magdaleena koguduse õpetaja Mihkel Kukk. Omalt poolt andis kingituse, EV 100 metalltahvli üle Ingliste piirkonna esindaja Aare Hindremäe. Vallavanem Ülle Kiviste ütles, et mälestuskivi avamist saatsid hukkunute omaste soojus ja tänulikkus.

„Inimestele läks asi korda, isegi kordades rohkem, kui ma oleksin osanud loota," ütles ta ning lisas, et omaksed rääkisid, et nad ei ole asju

Kivi õnnistas sisse Rapla Maarja-Magdaleena koguduse õpetaja Mihkel Kukk

FOTOD: KALEV KIVISTE

Kivilt tõmbas katte maha ühe hukkunu, Martin Luige poeg Jaan Luige.

unustanud ja need painavad endiselt. „Selline mälestamine aitab neil eluga edasi minna," leidis Kiviste.

Leino Vessart rääkis, et juba 1988. aastal mõeldi Kaiu-Kolgu tee äärde asetada ausammas kolmele seal hukatud inimesele. Toona istutati tee äärde tammed ning mälestuskivi mõte jäi sinnapaika. Mees meenutas, et sõitis kohast korduvalt mööda ja mõtles, kuidas kivi rajamise idee poolikuks jäi. Sealt sai alguse ka mõte Eesti Vabariigi 100. sünnipäeva puhul see kivi nüüd paigaldada.

Kivi enda kohta ütles Vessart järgmist: „See kivi tuli sealtsamast metsa alt. Me siin omavahel arutasime, et tõenäoliselt on see kivi nii mõnegi sündmuse tunnistaja olnud."

Ühe hukkunu lähedane, Küllike Maantoa, ütles, et mälestuskivi avamine oli kõigile Johannes Maantoa järeltulijatele väga oluline. Üritus oli tema hinnangul hästi korraldatud ja meeldejääv. Kahjuks ei õnnestunud Küllikesel oma vanaisaga kunagi kohtuda.

„Teda meenutab ainult pilt, mis on meie toas raamis koos teiste pereliikmetega. Mina olen tema noorima poja Jaani tütar, Jaan oli oma isa tapmise ajal ainult viiekuune. Johannese naine Ida elas koos meiega, kui tema suri, olime õega samuti alles väikesed ega teadnud 1941. aasta sündmustest midagi. Ega hiljem nendest ka eriti ei räägitud, saime ainult teada, et vanaisa oli sõja ajal venelaste poolt maha lastud.

Kahjuks ei õnnestu enam teada saada, milline inimene vanaisa ise oli, aga hea on teada, et teda ja neid sündmusi pole unustatud. Seoses mälestuskivi avamisega saime ise ka rohkem teada, mis 1941. aasta suvel juhtus," rääkis Küllike.

Punavõimude poolt hukatud

Mälestuskivi on pühendatud järgmistele inimestele: August Braats ja Martin Luige, kes 4. juulil 1941 langesid Kaiu koolimaja juures SARK-i (Siseasjade Rahvakomissariaadi) operatiivgrupi ja hävituspataljonlaste ootamatus rünnakus; Johannes Maantoa ja Enn Kuuskmäe, kelle hävituspataljonlased lasid 5. juulil pärast mitu tundi kestnud piinamist maha Kuimetsas Kodula talu põllu serval. Päev hiljem lasid hävituspataljonlased maha Helene Kütseni selle eest, et ta heiskas 4. juunil Soome raadio üleskutse peale oma talus sinimustvalge lipu, ning Hans Nigola, kelle mõrvamist on seletatud sellega, et Hans oli terava keelega otseütleja, kes oli vahel oma väljendites ettevaatamatu.

Samal päeval hukkus ka Aleksander Teras, keda piinati ja lasti selle eest, et ta küsis vallamajast möödudes valves olnud püssimehelt, kes momendil võimu hoiab.

8. juulil lasti Elviine (Elli) Kaskmaa tellimusel maha Karl-Eduard Voog. Mõrva põhjus pole selge, kuid on arvatud, et tapmise ajendiks võis olla tüli Elviine Kaskmaaga või lihtsalt kadedus. 3. augustil lasid punaarmeelased maha Vilhelmine Kaupmehe, sest ta julges pärast viimase hobuse äravõtmist vallast õigust nõuda. 3. septembril sattus Anton Saarsalu metsa varjunud punaväelaste peale, kes ta kohapeal jõhkralt tapsid.

Mälestuspäevale pühendatud voldikus on kirjas, et 10. augustil langes Raplas major Hirvelaane pataljoni ridades sõdides Elmar Ferdinand Soome. Arreteeriti ja teadmata kadunuks jäid Verner Martin ja Jüri Viljaste. „Ka Kuimetsas pandi toime rida jõhkraid mõrvu, kuid need vajavad eraldi uurimist ning eraldi mälestuskive," seisab voldikus. K&E

PORTREE

Robert-Rudolf Volk - kunstnik ja kaitseliitlane

Igal allüksuse koosolekul kohal, muheda olekuga, terane ja sirge rühiga härra. Kes ta on? See mees on Robert-Rudolf Volk, kel turjal 96 eluaastat ja Kaitseliidu liikmelisust „kõigest" 77 aastat.

KRISTJAN BACHMAN

Robert-Rudolf Volk on sündinud 8. veebruaril 1921. aastal Järvamaal Kareda vallas. Tema Kaitseliitu kuuluvus taastati Tartus, aastal 2008. Sõprade seas tuntud kui Ruts või Robi on praegu Kaitseliidu Tartu maleva Esimese malevkonna tegevliige ja kuulub malevkonna veteranide rühma koosseisu. Allüksuse ülema Lembit-Karl Torro hinnangul on Roberti puhul tegemist ustava ja ausa kamraadiga, kes peab lugu korrektsusest ning on eeskujuks paljudele noortele. Robert on üks vanimaid kaitseliitlasi ja endiselt aktiivne. Kuidas kõik alguse sai, sellest saab aimu juba tema kaitseliidu sooviavalduselt 2007. aasta septembris.

/...Kuulusin 1939. aasta kevadest Kaitseliidu Järva Maleva koolipoiste kompaniisse. Õppisin siis Järva Maa-

konna Paide Ühisgümnaasiumi esimeses klassis. 1940. aasta talvel sain ka relva (vene vint) KL Malevast. 1940. aasta mais ja juunis oli meil taktikaline õppus maastikul Paide ümbruses. Olin sidesalgas tegev. Relv võeti ära 1940. aasta sügisel. Põhjuseks valitsuse muutus.../

Vähe sellest, et ta on vanim kaitseliitlane – tema elu on olnud kirju ja mitmekülgne. Ta on olnud skaut, koolipoisist kaitseliitlane, tegev omakaitses, võidelnud Neveli all, elanud üle Tallinna märtsipommitamise, olnud Pitkapoiss, elanud metsas ja vorminud olude sunnil Lenini kujusid ning õpetanud noori kunstnikke. Sellisest värvikast eluteest oli Robert-Rudolf Volk nõus rääkima ka teistele.

Kuidas sa skaudiks said? Kas olid sul seal ees sõbrad või oli mõjutajaks hoopis perekond?

Võib öelda küll, et perekond oli mõjutajaks. Mul oli neli venda ja nad kõik olid kaitseliitlased ja tuletõrjes ka. Onu oli mul Kaitseliidus ja 1918. aastal selle asutajate hulgas. Mu vennad olid minust vanemad ja nemad olid mulle ikka eeskujuks. Kõige vanem vend oli käinud juba 15-aastasena Vabadussõjas. Koolipoisina, kellel ei olnud veel karvugi. Hiljem oli ta Eesti sõjaväe allohvitser, kes 1945. aastal

77 aastat Kaitseliidus.

Kaitseliidu asutamine 1918. aastal. Paremalt esimene on Robert-Rudolfi onu Martin Viiralt.

ERAKOGU

arreteeriti ja sai Siberis Magadanis otsa. Teine vend oli Saksa sõjaväes lipnik ja sai Tartu rindel Pilka all haavata. Venelased võtsid ta vangi ja nii sai ka tema hukka.

Koolis olid mul sõbrad, kellega koos skaudid olime. Ma läksin skaudiks juba kuuendast klassist. Noortele olid oma rühmad, nimed olid Hundipoeg või Kotkapoeg. Seal oli mul sugulane Käsperson, hiljem oli ta nimi Järva, ta oli vanem, kellele ma eksameid tegin. Meil olid igasugused käsitööeksamid... näiteks tegime korvipunumist.

Ma olin gümnasist Paide Gümnaasiumis ja meil oli koolis riigikaitseõpetus. Igal aastal, kevadel, oli meil mais-juunis sõjaline õppus. Selline laagri taoline. Meie sõjalise õpetaja oli August Liivik, endine laskespordi maailmameister. Kõva mees. Argentina Karika üks toojaid. Tema korraldas kõike seda, et sõjaväeüksusest tulid meile ohvitserid ja allohvitserid õppusi läbi viima.

Sa astusid 1938. aastal Kaitseliitu koos skautidest sõpradega?

Jah, astusin kaitseliitu 17-aastasena

Skaudid. Paralepa suvises skaudilaagris 1936. a. Pildil on Robert-Rudolf kõige noorem 7. klassi poiss ja kükitab teiste vahel.

ERAKOGU

koos sõprade Preesi, Toomsalu ja Sääsega. Prees oli mu pinginaaber. Ta esimestes klassides eesti keelt suurt ei rääkinud, purssis või nii, hiljem aga saime hästi räägitud. Ema oli tal lätisakslane ja isa kolonel, Kaitseliidu Järvamaa üksuse ülem. Ühel kevadel läksime poistega kaitseliidu Laia tänava majja. Laane oli veel sekretär, kes meid vastu võttis. Meid määrati noorte kompaniisse. Meil olid seal koos Järvamaa gümnaasiumi poisid, Türilt oli ka poisse. Vanameestega me koos ei olnud. Aasta lõpus anti mulle siis püss, vene vint. Käisime õppustel ka, aga ei saa öelda, et seda järjepidevalt oli. Ega seda kaitseliitu meile pikalt polnudki, vist aasta. 1939-ndal tuli venelane ja oligi lool lõpp.

Sa jõudsid Paides gümnaasiumi lõpetada, aga pidid ennast punaarmee mobilisatsiooni eest mitu aastat metsas varjama?

Enne gümnaasiumi lõppu käisin tegelikult Nõukogude ohvitseride kooli eelkursustel. Oli vist sellise nimega kool, nime täpselt ei mäleta, aga mõeldud kutsealustele. Esimese semestri sain käia, koolist kaks korda nädalas, igal teisipäeval ja neljapäeval. Harald Nugiseksiga olime samal kursusel, aga mina ei lõpetanud, sest mul polnud kooli õppemaksust vabastust ja polnud võimalik.

1941. aastal lõpetasin gümnaasiumi ja kui venelased mobilisatsiooni hakkasid tegema, siis läksingi metsa. Aga see ei olnud alguses niisama metsa minek. Räägin, kuidas venelaste mobilisatsioonist pääsesin. Meil oli üks tubli ja tragi poiss, kes oli kooli lõpetanud minust kolm-neli aastat ennem. Ta nimi oli Tomberg, hiljem Toompea. Ema oli tal muulane, vist vene-sakslanna, kes tsaariajal Venemaal abiellus ja koos isast vangivalvuriga Eestisse tuli. No ta oli kõva musikaalne poiss ja keeled suus... selle tema eliidi hulgas selline tragim. Teine eliit oli seal maaomanike pojad, kes teda aga vihkasid. Mina olin tavaline maapoiss ja sain temaga hästi läbi. Kui tuli nõukogude kord, siis ta läks NKVD julgeolekusse ja teenis seal.

Robert-Rudolf Volk 4,5-aastane, koos ema Amalie-Johanna Volkiga (s. Viiralt) 1925. aastal Paides. ERAKOGU

Juhtus nii, et mulle tuli siis käsk Vene sõjaväkke minna. Olin Paide turu peal, kutse näpus. Kutse peal oli, et pean Tapale kogunemisele minema. Turul kõndis aga seesama Tomberg, ja me tegime juttu. Ta ütles mulle, et ära sina mine rongiga, mine jalgsi, ja mine vargsi, aegamööda. Istu ja puhka. Kuluta aega. Läksimegi siis hiljem kolme-nelja poisiga jalgsi Tapa suunas. Enne Tapat, seal Tam-

salu juures, sõitis meist üks sõiduauto mööda. Meie komsorg. Vehkis aknast käega, et minge metsa. Kohe ruttu panime metsa ja tuligi veoauto, mis oleks meid kindlasti peale võtnud ja siis poleks mobilisatsioonist kuhugi pääsu olnud. Jäimegi sinna metsa. Saime ühe metsavahi juurde varjule ja kaunikesti hea oli seal olla. Mingiks hetkeks oli see aeg juba möödas, kui ma pidin Tapale jõudma. Olime Tamsalu kandis kahe raudtee vahel mõnda aega redus. Seal aga lasid ühed Virumaa poisid laiarööpmelise raudtee õhku ja me panime padavai kaugemale lõuna poole. Kõndisime mööda metsi, kuni jõudsime lõpuks tagasi minu kodukohta. Siis tuli uus mobilisatsioon ja me olime ikka metsas. Nüüd juba minu kodukohas. Suurem jagu Kareda valla mehi olid kõik seal metsas koos. Varjasime ennast vana linnamäe juures, kus juba Põhjasõja ajal oldi. Ja ümberkaudu tuli juurde mitme valla mehi. Mehi tuli peale Esse, Ämbra, Öötre, Koordi küladest, kõik seal ühes kohas siis koos.

Seal oli üks tugev paks mees, kes magades kõvasti norskas. Nagu magama jäi, nii kohe norskas. Teda taheti välja ajada, et ei tohi nõnda norsata. Päeval ka norskas, no kõvasti kohe. Ärgates ütles, et ta pole norsanud midagi. Tolleks ajaks oli

Robert-Rudolf Volgi Kaitseliidu pilet.

1938. aasta juunis Paide Gümnaasiumi 7. klassi poiste kompanii sõjalisel väljaõppel koos instruktoritega. Robert-Rudolf esimeses reas paremalt esimene (gaasimaski torbikuga).

ERAKOGU

1938. aasta kevadel Paide Gümnaasiumi 7. klassi poisid riigikaitseõppusel. Robert-Rudolf esimeses reas vasakult esimene (hoiab teibast kinni). Sügisel astuti kaitseliitu.

ERAKOGU

> **Ei saanud ma nende Soome minejatega kokku ega midagi, kurat. Nüüd ma ütlen küll, et oli hea, et sedasi oli. Nüüd ma olen elus.**

Vene kaitseliin juba lähemale jõudnud ja venelaste patrullid käisid tihti läbi metsa. Avastamise oht oli suur. Üks teine mees käis öösiti külas, oma sündinud poega vaatamas, ja temaga oli sama lugu. Poeg on nüüd kirikuõpetaja. Teised mehed talle, et ei tohi nii, annad meid ära. Ütlesid, et kui naine sünnitamisega hakkama sai, küll saab siis kasvatamisega kah. Kui metsast lõpuks välja tulime, oli sakslane siin ja ma läksin omakaitsesse. Mu vanem ohvitserist vend oli siis meie omakaitse ülem.

Mis sai enne, kui sa läksid Saksa armeesse?

Ma läksin 1942. aastal õppima Tartu Ülikooli majandusteaduskonda. Sain seal kevadeni käia. Kevadel sai ülikool läbi ja tuli sõjaväkke minna. Nüüd siis Saksa armeesse. Mõtlesin siis, et kas minna metsa sooja või minna Soome. Meil oli selleks oma kamp koos. Vanad Paide Gümnaasiumi aegsed poisid, kellega koos Kaitseliitu astusin, Aasmäe ja kes seal olid. Tartus, siin Aia tänaval, oli suures auditooriumis loeng. Aeti meid üliõpilasi sinna märtsikuu sees kokku. Olin juba varem kohale läinud. Tulevad siis Litzmann ja Mäe kõnet pidama, et muidugi sõjaväkke ja nii. Poisid hakkasid omavahel kõhistama, nagu tol ajal oli kombeks, et me ei ole sinuga nõus või

1943. aastal Riias Lielupe rannas väljaõppel. Vasakult Heldur Luik, Holger Pukk, Robert Volk.

ERAKOGU.

Robert-Rudolf Volk 1943. aastal Riias Lielupe rannas väljaõppel.

ERAKOGU

Robert-Rudolf Volk 1943. aastal Kaunases Pol.Pat. 36. Pildi tegi Leedukas.

ERAKOGU

nii. Siis Mäe seal keeras neid lehti ja ettekanne lõppes tal võib-olla varem ära. Kui ma ära läksin, olid kindralid maja ees all, teine teisel pool. Mäe andis mulle kätt. Mäletan, et mul oli seljas selline laia kraega mantel, koid olid jupi kraed ära võtnud. Mäe teretas, Litzmann ka. Mina ei tea, kas Litzmann midagi eesti keelest aru ka sai, ta ei rääkinud küll midagi, aga andis ikka terekätt. Mäe siis rääkis. Kõndisime nende autoni. Mäe ikka rääkis ja ütles viimased sõnad mulle: „Mina rääkisin, mis ma rääkisin, ma pean seda rääkima, aga teie olete tudengid ja teie tehke ise oma arust." Andis mulle veel kätt ja läks autosse.

Sellega oli mul see Soome mineku sats peast visatud. Ei saanud ma nende Soome minejatega kokku ega midagi, kurat. Nüüd ma ütlen küll, et oli hea, et sedasi oli. Nüüd ma olen elus. Oleksin ma Soome läinud, kes teab, kuidas elu oleks siis teistmoodi läinud. Nüüd on mul lapsed ja lapselapsed ja lapselapselapselapsed... vanem poeg on mul juba kuuekümnene. No jah, vot sedasi on. Nagu see Toompea rääkiminegi oli, nagu ta ütles, et mine jalgsi. See oli ka saatus.

Sellest Paide turuplatsil olnud NKVD mehest Toompeast sai hiljem, 1943. aastal, sakslaste *sonderführer* Odessas või kuskil seal. Ta läks nendega kaasa juba sakslaste sissetuleku ajal 1941. aastal. Meie Eesti Sõjakooli poisid tahtsid teda tagasi, aga sakslastelt tuli vastus, et ta on tubli mees ja kui teil nii tublit meest veel on, siis saatke meile.

Sa läksid siiski Saksa armeesse ja jõudsid isegi Neveli alla?

Jah, ma olin Politseipataljonis nr 36. Allkirja ma Saksa armeesse astumisel küll ei andnud. Kui pidulik vande andmise aeg oli, Leedus, siis olin just postil. Hiljem keeldusin ja lubati panna kartsa. Äkki oli aga kiire minek ülesandele ja mind võeti kaasa. Kartsa ei pandud ja allkiri jäigi andmata. Väljaõpet saime muidu maikuu sees Kaunases, kus olime vist vanas tsaariaegses kindluses. Vahepeal oli meie kompanii ka Riias, Lielupe ohvitseride kooli juures väljaõppel. Leedust viidi meid edasi Volgogradi suunal puruks löödud üksuste täienduseks. Kaunasest minnes oli meil raudtee peal veel rongiõnnetus, sest raudtee oli mineeritud ja meie seitse poissi sai seal plahvatuses surma. Muidu oli veduril alati kas üks või kaks tühja vagunit ees, et vedur ise miinile ei sõidaks. Nüüd aga läks õnnetult, miin plahvatas ühe rühma vaguni all.

See vana NKVD Toompea, kellest rääkisin, tuli ka mujalt sinna Venemaa rindele. Olime temaga seal koos. Pidasime peamiselt partisanide vastast võitlust. Tegime metsade puhastust, sest sellist rindesõda seal ei olnud. Võitlesime seal 1943. aasta septembrist novembrini. Novembris sai Toompea puhkusele ja võttis mind endaga ametlikult puhkusele kaasa. Pidime Eestist minema Soome. Temal jäi tol hetkel minemata ja minul ka. Ta oli hiljem Rootsis muusik ja sinna jäi ja suri. No vot, kuidas jälle läks...

Puhkuselt läksin tagasi rindele. Aastavahetuse eel – ma ei mäleta, see oli vist vana-aasta reede, vastu 30. detsembrit – murdsime üle jõe ja lõime sinna kümnekesi sillapea. Jõgi oli kitsas, ehk viis meetrit lai, aga 3–4 meetrit sügav. Uusaasta 1944 võtsingi seal sillapeal vastu. Nüüd mõtlesime küll, kurat, mis saab. Lootsime, et vastane võtab ka aastavahetust väheke rahulikumalt. Vene lennukid tulid sinna maha ja maha. Vedasid laskemoona ja tõenäoliselt viisid ülemaid ära. Saime sealt ikka tulema. Sakslased vahetasid meid välja. Rindelt tulime läbi külma jalgsi Idritsa ja Sebeži kaudu kuni Daugavpilsini välja. Seda oli kõvasti üle 150 kilomeetri. Sealt saime juba rongiga Eestisse.

Kuidas te sillapeal aastavahetust 1944 vastu võtsite?

Meid küll palju poisse ei olnud seal üle jõe, aga paugutasime kõvasti. Puude vahele andsime kõvasti tuld. Meil oli tugevamat relvastust ka kaasas. Kogu relvastus oli üksusel Vene oma, aga vormid ikka Saksa politseipataljoni omad. Minul oli Vene Dektarjov-tüüpi kettaga kuulipilduja. Kurat, riviõppel oli sellega ikka raske. Maksim-kuulipildujaid oli meil ka. Raskepatareis oli kaks Maksim-kuulipildujat. Ühe Maksimi taga olid nii kanged poisid, kes ei võtnud seda rännakul isegi lahti. Vedasid niisama seljas kordamööda.

Piiritaguste lahingutega ei saanud sinu sõjaaegsed katsumused veel läbi?

1944. aasta jaanuari lõpus saime Eestisse tagasi, Tallinna. Siis muudeti ka pataljoni nimi ära ja saime 289. rindepataljoniks. Mehed jagati laiali ja vanemad mehed pandi nn tehnilisse või tagavarapataljoni numbriga 288. Meie kompaniis oli ülemaks leitnant Elmar Lipping, tema oli meil ka 36. ajal. Veltveebel oli Kirsimägi.

> **Ega praegu on ka kibe aeg. Ma leian, et ei saa teiste peale loota, tuleb ikka ise teha.**

Enne Amblasse väljasõitu, 9. märtsil, pommitati Tallinna. Tol hetkel olime Vabriku tänava koolimajas. Seal all oli selline varjendi moodi asi. Naabermaja oli kõrval kahekorruseline puumaja ja seal oli selline juhus, et pomm kukkus läbi maja alla keldrisse, aga ei plahvatanud. Pomm oli kukkunud läbi korruste alla ja läbi voodi jalutsi. Voodis maganud samal ajal vindine mees, kes õhuhäiret ei kuulnud ja kohe varjendisse ei tulnud. Tuli meile sinna hiljem, käsi verine, aga muud viga ei olnud. Voodi pinnud olid käe veriseks teinud. Käisime hiljem seda kohta vaatamas ja keldrist alt oli näha auk ülesse. Järgmisel päeval viidi pomm sealt minema. Läksime ka meie.

Toila laagris 1944. aasta suvel. Ees Lepik, tema kohal Lembit Pilv ja keskel Robert Volk.

ERAKOGU

14. või 15. märtsil viidi meid Amblasse väljaõppele ja sealt põhjarannikule. Amblas sain veel sugulase Eduard Viiraltiga kokku, enne kui ta Pariisi ära läks. Põhjarannikul jõudsime Saka ja Tagadi kanti. Käisime Orus, seal Pätsu suvilas Oru lossis. Sealt viidi meid Vasknarva ja Permisküla alla. Vasknarva all oli võrdlemisi rahulik, võrreldes sellega, mis oli Narva suunal ja Permisküla pool. Mina olin seal lisaks see *ordonants*-allohvitser, kes vastutas langenute matmise eest. Kassinurmes, ühe matmise ajal, tulin läbi metsa Jaamaküla staabi poole ja sõin marju. Püss oli mätta peal. Tulid siis ühed Saksa mundris mehed ja võtsid mind kinni kui Vene piiluri, kes on Saksa vormis. Tuli välja, et need olid Permisküla poolt tulnud Alfons Rebase mehed. Mõõtsime siis üksteist ja saime ikka aru, et oleme ühel teel. Sealt Vasknarva rindelt ma panin siis septembris nii-öelda plagama.

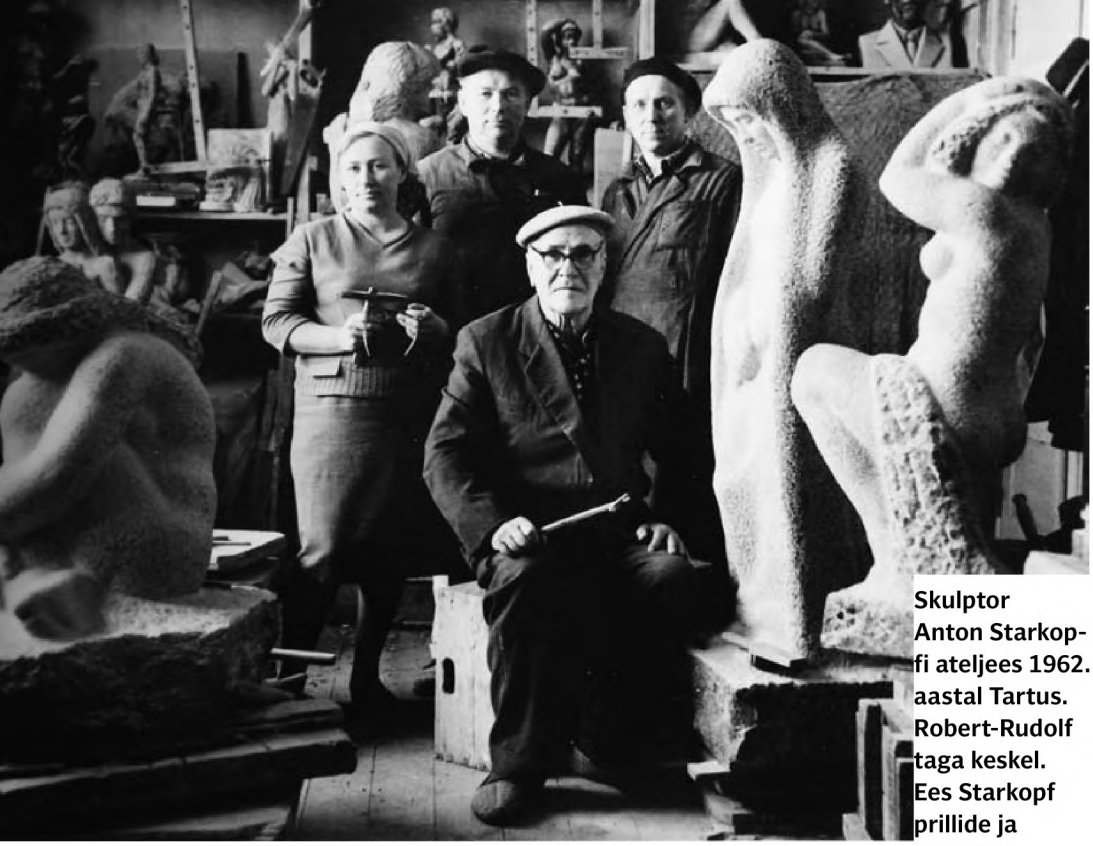

Skulptor Anton Starkopfi ateljees 1962. aastal Tartus. Robert-Rudolf taga keskel. Ees Starkopf prillide ja baretiga.

ERAKOGU

Kuidas teil Eesti rindelt äraminek toimus ja kuhu sa lõpuks välja jõudsid?

Öeldi, et tuleb rindelt taganeda. Hakkasime Narva alt koos meestega astuma. See oli kuskil nii 17.–18. septembril. Suund oli Pärnu poole, sest kuuldused olid, et Tartusse enam minna ei saa, seal on lahingud juba ees. Pärnu tee oli veel ainuke vaba. Tulek oli meil organiseeritud, aga mehed kadusid järjest ära. Ma tulin mõne hetke meestega ühes. Hüppasin siis ka Kesk-Eesti kandis ära ja käisin kodukohast läbi, kuid ega ma sisse ei läinudki. Tahtsin minna Rootsi või Soome. Jutud olid, et Paldiski tagant pidi veel laevale saama. Aga no mida sa mõtled. Sel ajal oled ju noor ja ei mõtle täielikult. Soome minna enam ei saanud, sest ka ülevalt, Tallinna poolt, olid teed ära lõigatud. Suuna võtsin üles Läänemaa poole ja käisin päevaga vist peaaegu 90 kilomeetrit.

Sain ühendust Pitkaga. Olime lõpuks Läänemaal ja meil oli üks grupp Ristil. Jõudsime Harudevahele välja. Sinna olid mu võitluskaaslased juba ette jõudnud. Need, kellega Narva rindelt ära tulime. Üks meestest oli Aivar Pilv. Ta oli Otepää kandist ja suri siin mõni aasta tagasi. Teine poiss oli Hiiumaalt, Joel Tilk, tema kohta tean, et hiljem (1945) jõudis Hiiumaale ja arvatavasti sai sealt kuhugi läände edasi. Nendega ma olin siis viimases lõpus koos.

Mäletan, et Pitka pidas 22. septembri hilisõhtul või 23. septembri varahommikul (1944) kõne. Ta pidi meestega minema Keila-Joale. Miks ma seda nii hästi mäletan – sest täpselt aasta tagasi 23-ndal oli meil rongiõnnetus Leedus. Kui Pitka metsa tuli, siis tal oli auto kuskil Kumna risti juures tee peal. Pitka olek polnud enam see, mis vanasti. Paistis selline väsinud ja hääl polnud ka enam see. Ta pidi minema Tallinna kaitsele, Kumna poole, aga sinna ta ei jõudnud. Mis juhtus, ei tea. Meie juurest läks ära 4–5 mehega, kellel olid relvad. Kuna meile relvi ei jätkunud, siis ütles, et teie jääge siia ootama. Meie hulgas oli aga üks mees, kes oli olnud Nõukogude armees. Üks ohvitser. Selline erariietes mees. Ma ei tea, kas ta tundis Pitkat, aga nad vaidlesid kõvasti. Üks teadjam meil ütles, et see mees oli kapteni auastmes, keda Pitka Eesti armee aegadest juba teadis. Tema varasem kaasvõitleja või midagi. Too mees oli ka nende minejate hulgas. Mina olin päevasest rännakust nii väsinud, et jäin kohe magama. Ärkasin laskude peale. Eespool käisid paugud või revolvrilasud. Siis juba räägiti, et see oli spioon, kes tuli sinna ja likvideeris Pitka ära. Olen teiste Pitka meeste käest küsinud, aga keegi ei ole peale 23. septembri varahommikut Pitkat näinud. Mina arvan, et seesama mees lasi ta seal Harudevahe teel maha. Hommikul tulid Tallinna poolt juba tankid. Mida sa otsima lähed, kui juba tankid ees. Need mehed, kellel relvi ei olnud, jäid Harudevahele natuke Pärnu poole maha. Seal olid mehed kõvasti vindised ja vähem vindised. Mida sa seal venelast nii puruks lööd. Kirjutatakse veel, et Pitka jäi tanki alla koos vintpüssiga. No ega

Kreutzwaldilt valuvormi võtmas 1951. aastal Tartus, Suurturg 8. Büsti autorid on J. Hirv ja M. Saks. Monument asub Tartus Vabaduse pst 5.

ERAKOGU

Pitka polnud mingi vettepeeretaja mees, tal polnudki vintpüssi. Relv kindlasti oli, aga see oli tal taskus. Mul polnud siis enam vinti, oli ainult 6.35 kaliibriga püstol. See ju daamide relv. Sellepärast ei läinud ma sinna Tallinna poole lahingusse. Olin juba erariides ja sain sealt Pilve ja Tilgaga metsa. Olime veltveebel Kruusimäe kodus Varbla vallas Käru külas. Kuu aega tegime seal talutöid ja alles siis tulin koduküla.

Kas sa Pitkat tundsid juba varasemast ajast?

Tundsin juba varem jah. Sellepärast, et Pitka vanem vend Antsu-Mardi Pearu langes koos minu ema vennaga ilmasõja ajal sakslaste kätte vangi. Kas nad siis hävitati ära või langesid lahingus, aga kadunuks nad jäid. Minu ema käis pärast tihti Pitka talus külas ja ema teine vend käis ka pärast Vabadussõda sageli Pitka juures jutul. Käisime pereti läbi. Kui Pitka sai Kiltsi suurema talu, siis jäi läbikäimine harvemaks.

1938. aastal tuli Pitka Tarbijate Keskühenduse esimeheks ja käisime vanema vennaga koos Pitka juures Tallinnas. Olin siis juba kaitseliitlane. See Pitka, keda ma siis noorena nägin, oli hoopis teine mees kui Harudevahe teel. Kohe vaks vahet. Metsas oli ta vana ja kortsus.

Kui sõda lõppes ja vene aeg peale tuli, mis sinust siis sai?

Paberite järgi ma olin Viljandi filterlaagris. Veretööd mul ei tuvastatud. Ma ei olnud andnud kuhugi allkirja, et ma Saksa armees üldse olin. Õnn on mind vist saatnud. Kui hiljem dokumendid kätte sain ja vabanesin, siis tulin 1948. aastal Tartusse. Sain koha samasse korterisse, kus ma olin elanud tudengiõpingute ajal.

Sa olid pikki aastaid Tartu Kunstikooli õpetaja. Räägi, kuidas kunstniku tee leidsid.

Ma kahetsen, et ei eiranud kunagi vanema venna juttu ega läinud 1942. või 1943. aastal Pallasesse õppima. Vend polnud suur kunstiinimene, ikka sõjaväelase vaimu. Mul oli aega küll, et oleks saanud minna.

Tahtsin siis 1948. aastal minna endisesse Pallasesse (Eesti NSV Tartu Riiklik Kunstiinstituut), skulptuuriosakonda, kuid ei võetud enam vastu. Tegin küll eksamid koos Ilmar Malini ja Olev Subbiga kenasti ära, aga mineviku pärast ikka ei võetud. Vastuvõtul oli mandaatkomisjonis Tartu Ülikooli komsorg Kalits, kes ütles mulle, et ei ole ustav, ei saa võtta. Sõjaväes käimise pärast ei saanud.

Sain siis Tartus skulptor Anton Starkopfi juurde. Kunstnik Eduard Viiralt, mu ema onupoeg, oli ka Starkopfi juures õppinud. Viiralt oli omamoodi mees. Starkopf ütles ta kohta, et kui viin sai otsa, siis sõi klaasi ka kõrinal ära. Saksamaal tegid nad ka koos koerust, nii et sattusid politseisse.

Ma kahetsen, et ei eiranud kunagi vanema venna juttu ega läinud 1942. või 1943. aastal Pallasesse õppima.

Starkopfi juurde tööle sain läbi venna, kes oli ehituse peal kipsi liistutõmbaja. Ta tegi Roosna-Alliku mõisa ehitusel kipsitöid. Ehiskapiteele ja kipsliiste. Sealt oli mul natuke algust olemas. Kivide lõhkumist õppisin samuti algul kodus, kui käisime isaga põllul kive kantimas. Ütleme nii, et olin juba eelneva kooli saanud. Hiljem sain tööle Kunstnike Liidu kunstifondi. Seal oli skulptuuriosakond. Aga see oli ju vene aeg – valati kõvasti ainult Lenini ja Stalini kujusid. 1975. aastast võttis Tartu Kunstikooli maalikunstnikust direktor Harri Pudersell mind tehnilise kiviraidumise õpetajaks. Olin kunstikoolis 25 aastat kuni 1990ndate alguseni. Sinu õpetaja ma vist enam ei olnud? Olin siis vist juba pensionil... (*muheleb*) Praegu pole muud, kui käin näitustel ja iga nädal saunas ja lahendan ristsõnu.

1970. aastal Tartu Kunstnike majas Ülo Soosteri mälestuskivi valmistamas.
ERAKOGU

Mis sa arvad, kas militaarne taust ja kunstniku hing on teineteist kuidagi toetanud?

Eks ta ikka ole. Füüsiliselt juba. Ma tunnen, et mu käed on tugevamad kui jalad. Kivi raidumine on kõva töö. (*Härra Volk näitab piltlikult muskleid.*)

Mida tahaksid öelda praegustele kaitseliitlastele ja noortele, kes alles Kaitseliitu tulevad?

No mis... tuleb kaitsta kodumaad! Tuleb selle eest seista! (*väga resoluutselt*) Ega praegu on ka kibe aeg. Ma leian, et ei saa teiste peale loota, tuleb ikka ise teha. K&E

Sakslastest langenutele on Toila pargis asuvale kalmistule püstitatud väga suurejooneline memoriaal: kõrgele merekaldale on poolringikujuliselt asetatud 10 graniitsammast

Ärgem häbenegem mälestada 1944. aasta kaitselahingutes langenuid

Kuigi 1944. aasta kaitselahingud ehk II vabadussõda lõppes Eestile rahvusliku katastroofiga, peaksime mälestama nendes ebavõrdsetes võitlustes elu kaotanud Eesti kaitseväelasi.

TÕNIS SIIM

Kuigi 1944. aasta kaitselahingud ehk II vabadussõda lõppes Eestile rahvusliku katastroofiga – ülisuured inimkaotused, puruks pommitatud linnad (kättemaksuks eestlaste ennastsalgava ja kaalukeelelise tähtsusega sõjalise vastupanu eest 1944. aasta kevadtalvel Narva rindel, mis rikkus ära venelaste plaani jõuda n-ö kiirmarsi korras mõne nädalaga Tallinna), enam kui 1200 hukkunut kaasa toonud paaniline põgenemine septembris 1944 läände, hilisem massiline ümberrahvastamine ja etnilise puhastuse tsoonide teke –, peaksime mälestama II vabadussõjas langenud Eesti kaitseväelasi, kes kaotasid elu nendes ebavõrdsetes võitlustes.

Eesti kaitseväelased, kes võitlesid ennastsalgavalt eesmärgiga hoida vaenlase väed piiride taga lootusega sõja peatsele lõppemisele ja liitlaste päästvale sekkumisele sarnaselt 1918.–1920. aastal Vabadussõjas aset leidnud inglaste päästvale

sekkumisele, ei evinud vähimatki informatsiooni sellest, et lääneliitlased olid Balti riigid juba märtsis 1942 loovutanud salakokkulepetega Stalini Venemaale – kingitusena selle eest, et Venemaa, kes kandis võitluses Hitleri Saksamaaga kõige suuremat sõjalist koormat, vabastas Saksamaa peamisi sõjalisi ressursse siduva uue rinde tekkimisega Inglismaa teda ähvardanud sõjalise kaotuse ohust, ja kompensatsiooniks teise rinde avamise eest Euroopas, mida Stalin kohe sõja algusest peale nõudma hakkas. Churchilli ja Rooseveldi sõlmitud salakokkulepped, millest tänavu möödus 75 aastat, muutsid eestlaste ja lätlaste kangelasliku 1944. aasta sõjalise vastupanu ennast ja teisi hävitavaks mõttetuks verevalamiseks.

Puudus plaan B

Postsovetlikus, lääne suurriikide mõjusfääri kuuluvas Eestis on tekkinud skisofreeniline olukord, kus kartusest saada uute „peremeeste" pahameele ja natsiriigi sõimusõna osaliseks, ei julgeta riiklikult mälestada 1944. aasta rahvusliku katastroofiga lõppenud kaitsesõjas langenud kaitseväelasi. Kusjuures tollane suur ohvrite arv ja rahvuslik katastroof olid põhjustatud tänaste „peremeeste" tollasest reeturlikust salakokkuleppest Staliniga (*„75 aastat liitlasriikide reeturlikust kokkuleppest" Kultuur ja Elu 2/2017 lk 42–47*). Kui lääneliitlased oleksid aumehelikult informeerinud Balti riikide loovutamise otsusest Eesti saadikuid Suurbritannias ja USA-s, poleks Jüri Uluots ja teised eesti arvamusliidrid kutsunud eestlasi üles juba ette nurjumisele määratud sõjalisele vastupanule.

Eesti ülisuured sõja- ja okupatsioonikaotused aastatel 1939–1991 olid tingitud sõjaeelse kaitseplaani äärmiselt ühekülgsest ülesehitusest, mis oli valdavalt ainult militaarne – valmistumine üksnes Vabadussõja (1918–1920) võidukaks kordamiseks – ja kantud julgeolekupopulismist sisepoliitiliste eesmärkide saavutamiseks, lootuses, et Eestit ähvardav sõda lähemal ajal siiski ei puhke. Plaan B – kuidas toimida-tegutseda sel juhul, kui sõda siiski puhkeb, Eesti sõjaliselt okupeeritakse, kuid militaarne vastupanu ebaõnnestub – puudus täielikult.

> Ärgem kartkem ja häbenegem arutleda ka suurte kaotuste põhjuste üle.

Selle tagajärjel olid Eesti inimesed 1939. aastaga alanud sündmusteks äärmiselt vähe ja ebaadekvaatselt ette valmistatud, mistõttu osutusid vallutajatele kergeks saagiks. Sellest ka suured inimkaotused.

Kui professor Jüri Uluots tegi saatusliku vea ja agiteeris 1944. aasta veebruaris eesti mehi minema sõtta – Eesti piiride kaitsele –, mille saatuse olid liitlasriikide juhid Churchill ja Roosevelt juba ära otsustanud Stalini Venemaa kasuks, polnud Uluotsal kuskilt võtta plaani B mittesõjaliseks vastupanuks okupatsioonitingimustes, rahvast ja rahvust säästvaks kollaboratsiooniks, rahvuslikuks ellujäämiseks uutes oludes, ohustatud inimeste ja eriti riigijuhtide õigeaegseks viimiseks pagulusse ning vastupanuvõitluse jätkusuutlikkuse tagamiseks ja selle juhtimiseks eksiilist. Paraku polnud Uluots ka sellist tüüpi inimene, kes oleks suutnud ebastandardselt mõelda, sarnaselt feldmarssal Paulusele, kel puudus samuti võime iseseisvalt ja kriitiliselt mõelda ning otsustavalt tegutseda, ignoreerida hullumeelse füüreri ebaadekvaatseid käske ja anda õigel ajal oma armeele korraldus Stalingradi kotist välja murda, mis oleks säästnud mitmesaja tuhande noore mehe elu.

Sakslastest langenute mälestuseks püstitatud graniitsammas, mille sisse on kahele poole graveeritud langenute nimed koos auastmete ning sünni-surma daatumitega

Toilas puhkavad paremad pojad

Tänavu 10. augustil möödus 15 aastat Saksa sõjaväekalmistu korrastamisest ja selle sisseõnnistamisest Toilas, kuhu on maetud natuke rohkem kui pool tuhat eestlasest langenut. Kui sakslastest langenutele on Toila pargis asuvale kalmistule püstitatud vägagi suurejooneline memoriaal: kõrgele merekaldale on poolringikujuliselt asetatud 10 graniitsammast – *ca* 175 cm kõrged, *ca* 80 cm laiad, *ca* 15 cm paksud graniidist plaadid, mille sisse kahele poole on graveeritud sakslastest langenute nimed koos auastmete ning sünni-surma daatumitega, siis kalmistu kagupoolses nurgas hõreda metsa all asub tavaline, meie surunuaedadele iseloomulik mälestuskivi, kuigi väga maitsekas, kuhu on kirjutatud: PUHAKE PAREMAD POJAD. Siia on maetud ligi kuussada 1944. aastal Narva rindel idavaenlase vastu võideldes langenud eesti sõjameest. Kuna eestlased häbenevad mälestada ja meenutada rahvusliku katastroofiga lõppenud II vabadussõjas langenuid, siis sellest väikese

Kalmistu kagupoolses nurgas hõreda metsa all asub tavaline mälestuskivi, kuhu on graveeritud: „Puhake paremad pojad"

Ettepanek:

Kõigi sedalaadi mälestuskohtade ja -märkide juures peaksid asuma nutitelefonide ajastul lisaks korralikele infotahvlitele ka viited e-aadressidele, mille järgi oleks võimalik leida mälestusmärki tutvustavat piisava infoga artiklit ja viiteid, mis puudutavad teemat laiemalt. Kui eestlased ei julge ja häbenevad oma langenute nimesid graniitkividele graveerida, siis võiks sarnane memoriaal, mis on sakslastel oma langenute jaoks kivisse raiutuna eksisteerida eestlastest langenute jaoks virtuaalsel kujul n-ö mälupilvedel.
Ärgem kartkem ja häbenegem arutleda ka suurte kaotuste põhjuste üle.

mälestusmärgi kohta on guugeldamisega (märksõnaga Saksa sõjaväekalmistu Toilas) infot raske leida. Eestikeelne Vikipeedia toob ära rohkesti pilte kümnest graniitsambast sakslastest hukkunute nimedega (*ca* 2000) ja mainib üksnes põgusalt: „Kalmistule on plokkidesse XVIII ja XIX maetud ka eesti väeosades langenuid, nende hulgas Oskar Ruut, viidates allpool välislingile (Toila Saksa sõdurite kalmistu), millele klikates võib näha pilte tagasihoidlikust mälestuskivist ja selle kõrval asuvast kapten Oskar Ruudu hauakivist, kes langes Sinimägede lahingus 3. augustil 1944.

Siinkirjutaja saatis enne Sinimägede lahingute mälestusüritust, mis leidis aset 29. juulil 2017 suurele hulgale rahvuslikult meelestatud inimestele e-kirja, et nad külastaksid ühtlasi ka Toila pargis asuvat sõdurite kalmistut. Paljud seda tegidki. Viibisin seal Tartust Sinimägedele sõitnud bussitäie rahvaga, kes esitasid rohkesti küsimusi. Kuna eestlastest langenute kohta pole kalmistul ühtegi infotahvlit, siis tekkis suur hulk vastuseta jäänud küsimusi.

Näiteks sellised:

- Millal paigutati langenud eesti kaitseväelastele Toila sõjaväekalmistul mälestuskivi ja keda tuleks selle eest tänada? Sama küsimus ka kapten Oskar Ruudu mälestuskivi kohta.
- Kui täpne on kivisse graveeritud tekst: „Siia on maetud ligi kuussada 1944. aastal Narva rindel idavaenlase vastu võideldes langenud eesti sõjameest."?
- Kui *ca* 2000 sakslase ja nende seas väikese arvu eestlasest (*ca* 15–20) langenute nimed on graveeritud memoriaali graniittahvlitele, siis miks pole kõiki eestlastest langenute nimesid (ligi 600) jäädvustatud graniittahvlitel, kus domineerivad saksa nimed. Kas langenud eestlaste nimesid erinevalt sakslastest pole teada ja miks ei ole infot langenud eestlaste kohta, sest tegemist oli ju laiemas plaanis ühe ja sama Saksa armee sõduritega?
- Toilas asus Saksa sõjaväehospidal. See paiknes endise Jelissejevi lossi (Oru lossi) teenijate majas (hilisemas koolimajas), mis asub Toila orust ida pool. Toila sõjaväekalmistule maetutest moodustasid suure osa hospidalis haavadesse surnud sõjamehed. Sõjaväekalmistu asub laiast Toila orust hoopiski lääne pool mere ääres kõrgel kaldal. Miks valiti kalmistu asukohaks Toila oru lääne- ja mitte idapoolne osa? K&E

ESSÜ ja sõbrad Viljandis Alfons Rebase 109. sünniaastapäeva tähistamas. FOTO ELMO ANT

Mälestus Teisest Vabadussõjast ei kustu kunagi

Meie mälu on püütud varemgi kustutada. Oleme õppinud vaikima, kui vaja, ka valetama ja muidugi ridade vahelt lugema. Veerand sajandit oleme vahelduseks saanud vabamalt hingata ja juba hakkab jälle pihta: uus mälukustutuskava on tuure üles võtmas.

JAANIKA KRESSA,
ESSÜ pressiesindaja

Möödunud suvel juhtis Eesti Sõjameeste Sakala Ühing tähelepanu, et Sinimägede mälestusürituse sisu ja vorm on viimastel aastatel muutunud. „Kes on need, kes otsustavad sõnavõttude sisu üle? Millised ja kelle seatud on need piirid, mille järgi meie mõtteviis Sinimägede mälestusüritusele enam ei kõlba?" küsisid üle 90-aastased härrasmehed retooriliselt nii Õhtulehe kui ka Kultuuri ja Elu veergudel. Et keegi vastutust ei võta ja ausat vastust ei tule, oli ette teada, kuid et järgmisel aastal juba suukorv pähe tõmmatakse, ei osatud veel uneski näha.

Huvitav, mis juhtub Sinimägedes järgmisel aastal? Kas sinna läheb korraldaja üksi või laseb president Grenaderimäe barrikaadidega ümber piirata, et tõkestada ohtlike eestlaste pääs mäele?

Võltskokkutulekut boikoteerida oli ainus võimalus

Otsus tänavust võltskokkutulekut boikoteerida oli ainus võimalus aatele truuks jääda ja säilitada vabadus-

sõdade vaim. Päris naljakas oli aga seepeale kuulda teatud ringkondade süüdistusi, nagu oleks meie nüüd Venemaa käsilastena selle ürituse põhja lasknud! Samal ajal samad süüdistajad kinnitasid ka, et ega keegi meid kuulda võtnudki ning nende üritus läinud sama hästi nagu alati.

Ometi oli kuuldavasti tänavu teisigi asju teisiti. Näiteks otsiti inimesi sissepääsu juures läbi ja kel oli seljas Eesti Leegioni sümboolikaga särk, kästi see ära võtta või lahkuda. Tulemata jäi lätlaste iga-aastane rohkearvuline delegatsioon ja sõjast osavõtnuid oli kohal nii vähe, et neid sai ühe käe sõrmedel kokku lugeda.

Kuidas siis ikkagi juhitakse Eesti Relvagrenaderide Diviisi Veteranide Ühendust (20. ERDVÜ), mille esimees nime poolest on arheoloog Mauri Kiudsoo (sünd. 1973). Riigikogu liikme Henn Põlluaasa arupärimisele Sinimägede mälestusüritusel sõnavõttude keelamise kohta vastas siseminister, et tema sellega ei tegele. Arvata on, et vastavad käsuliinid tulevad hoopis kaitseministeeriumist. Fakt on, et valitsuse suhtumine Eesti eest võidelnutesse on tänaseks võrreldes Euroopa Liitu astumise eelse ajaga 180 kraadi muutunud.

Lootuste purunemine ja okupatsiooni süvenemine pole rahu saabumine

Kuid mingem veel kaugemale tagasi. Kui Eesti taasiseseisvus, siis me sõja lõppu ei tähistanud, nüüd aga käivad kaitseminister, kaitseväe juhataja ja kaitseliidu ülem 8. mail Maarjamäel tähistamas bolševike ja nende liitlaste suurt võitu Saksamaa üle. Nad võrdsustavad ükskõik millises mundris võidelnuid, pidades neid vaid olude ohvriteks, justkui poleks tollastel inimestel endil olnud mingit arusaamist sellest, mis maailmas toimus.

See on nii alatu meie tollaste juhtide ja rahva vastu. Meie ei võitnud midagi. Meie kaotasime ja neid, kes võitlesid eesti lipuvärvidega varrukal, hakati represseerima. Lootuste purunemine ja okupatsiooni süvenemine pole rahu saabumine ja seetõttu oli sõja lõpp meie rahvusteadvuses kogu okupatsiooniöö pigem leinapäev.

Eesti valitsuse liikmete ja isegi Vabadusvõitlejate Liidu alandlik koogutamine Maarjamäel on uus katse meie mälu kustutada. Mõelda vaid, ÜRO olla kuulutanud 8. ja 9. mai leppimise päevaks! Ja nii nad nüüd lepivad, eestlased ikka usinamalt kui tarvis, ka juuli viimasel laupäeval, kui kaitseväe kaplanid varavalges tasahilju oma pärgi poetamas käivad. Punamõrtsukatele – sini-must-valgete lintidega ja eesti rahva nimel.

Minevikku ei saa keegi olematuks teha

„Tulge, elage siin, ärge käige ainult kord aastas segadust tekitamas," nii on viimase 20 aasta jooksul öeldud Narvast Avinurmeni, sisuliselt igal pool, kus me Sakala sõjameestega oleme nende vanu lahingupaiku meenutamas käinud. Huvitav, kuidas me saaksime seal elada, kui kõik meie majad peksti segi ja hiljem ei olnud endised narvakad oma kodukanti oodatud just nimelt seetõttu, et nad mäletasid liiga palju!

> **Meie kaotasime ja neid, kes võitlesid eesti lipuvärvidega varrukal, hakati represseerima.**

Meie mälu on tahetud kogu aeg kustutada. See on läinud nii kaugele, et kui tänapäeval räägitakse Petserimaast, et see olla osa Eestit, mis justkui ära on antud, siis peaaegu kunagi ei tule mitte kellelegi enam meelde, et meil oli ka Jaanilinn! Narva ja tema ümbrus on olnud löögi all ja lahinguväli mitte ainult viimase, vaid kõikide sõdade ajal! Narva tähtsus Teises maailmasõjas, nii kaitselahingutega Narva ruumis kui pataljoni nimena oli hästi teada ka meie vastastele. Minevikku ei saa keegi teha olematuks.

Miks me peaks arvama, et Narva ruum ja üldse piirkond, mida täna Ida-Virumaaks kutsutakse, kuulub ainult neile, kes seal praegu elavad? Sealsete juurtega inimesed on pillutud üle maa või isegi maailma ja mõistagi tulevad nad mõnikord minevikku meenutama.

Inimesi, kes oma esivanemate kodupaigaga seotust tunnevad, on palju. Veelgi rohkem on neid, kelle esiisad on Sinimägedes ja Narva ruumis võidelnud. Need inimesed elavad täna paljudes Euroopa riikides, samuti Ameerikas. Kes arvab, et ta on pädev keelama meil tulla ja sõna võtta? Sinimägede mälestus(üritus) ei ole lokaalse tähtsusega, mida veeretada kohaliku omavalitsuse kaela. See ei ole valimiskampaania osa ega osa mingist eesistumisest, see on meie ajalugu!

Võitlejate vaimu võim ei murra

Võitlejate ühingud on läinud erinevat teed. Mis mängu 20. ERDVÜ nime kasutades mängitakse, jäägu olustikupoliitikute olematule südametunnistusele. Kuigi ajaleht Võitleja ja Ülemaailmne Eesti Vabadusvõitlejate Keskus on suletud, suhtlevad viimased võitlejad omavahel edasi. Ka ookeani taga on neid, kes ESSÜ seisukohti jagavad, kuid nemad muidugi enam siia ei tule. Kui inimese vanusenumber algab 9-ga, on iga sünnipäev juubel ja iga aasta kingitus.

Õnneks leidub piisavalt neid, kes sellest aru saavad ja vanu võitlejaid toetavad, nendest tõeliselt lugu pidades. Niisuguseid inimesi on Eestis ja igal pool, kus bolševismi vastu võideldi. Nad ei tule loosungitega tänavatele, nad ei nõua midagi ega luba midagi. Nad süütavad sõdurite kalmudel küünlaid ja külastavad viimaseid veterane, neile külakosti viies ja neid ära kuulates.

Võitlejate vaimu võim ei murra, nemad lahkuvad siit oma tõe ja õigusega ning meie kõikide järgmiste põlvede hulgas leidub neid, kes jäävad sõjamehi ja nende vabadusvõitlust meenutama. K&E

EVSÜ – 100

Eesti Vigastatud Sõjameeste Ühing (EVSÜ) tähistas 11. septembril haruldast juubelit, sest täis sai sada aastat ühingu asutamisest.

PEEP VARJU,
endise riikliku komisjoni ORURK tegevesimees

31. augustil toimus Eesti Vigastatud Sõjameeste Ühingu mälestuskivi avamine Pilistvere kivikangrus.

EVSÜ on Eesti üks vanemaid ja auväärsemaid kodanikuühendusi ning on vanem kui Eesti Vabariik. Eesti Vigastatud Sõjameeste Ühing sai alguse Tallinnas Esimese maailmasõja päevil, pärast Veebruarirevolutsiooni, kui Venemaal valitses täielik kaos. Selles olukorras oskasid eestlased luua sõjainvaliidide ühistu, mis koondas kõik Esimeses maailmasõjas vigastada saanud sõjamehed.

Kokku tulnud umbes saja sõjamehega ürituse organiseerijateks olid Eestimaa kubermangu komissar Jaan Poska, Tallinna hoolekande osakonna juhataja Voldemar Päts (tulevase Eesti presidendi Konstantin Pätsi vend) ja Aleksander Kask. Ühistu põhikirja järgi sai eesmärgiks Esimeses maailmasõjas invaliidistunud sõjameeste ja nende pereliikmete materiaalne ja moraalne toetamine, invaliidide ametialase väljaõppe korraldamine ning abi töö leidmisel. Stardikapital saadi riigilt ning annetustena mitmelt seltsilt ja eraisikutelt.

Töö läks hoogsalt käima: loodi töökojad invaliidide väljaõppeks ja töötamiseks, asutati ühiselamud jms. Pool aastat hiljem katkestas Saksa okupatsioon tegevuse, varad rekvireeriti, töökojad ja ühiselamud suleti. Pärast Saksa okupatsiooni alustati otsekohe uuesti ning Vabadussõja karmidele tingimustele vaatamata taastati vanad ja avati uued töökojad. Ühistu reorganiseeriti 1921. aastal Vigastatud Sõjameeste Ühinguks ning uus põhikiri kinnitati 9. jaanuaril 1922.

Ühingu liikmeteks võeti kõik eesti sõjainvaliidid, kaasa arvatud Vene-Jaapani sõjas invaliidistunud mehed. Ühingu liikmete arv ulatus üle 5000, neist Vabadussõjas sai haavata umbes 2600 sõjameest. Riik toetas igal aastal ühingut kindla summaga, märkimisväärset tulu teeniti oma tööga. Valitsus kinkis 1921. aastal ühingule Tallinnas Tatari 3 asuvad hooned, kus asus Tallinna ühingu keskjuhatus. Ühingule kuulus talu ja puidutööstus Narva lähistel, pajuistandus ja korvmööblitööstus Tartumaal, kingsepatöökojad Narvas ja Tallinnas, limonaaditehas Valgas ja teised asutused.

Igal aastal korraldati sõjainvaliidide toetuseks üleriigilisi korjandusi, loteriisid, tasulisi pidusid ja väljasõite loodusesse. Eesti Post andis sõjainvaliidide toetuseks välja kaks postmarki. Ühingutel olid oma raamatukogud, neist suurim, umbes 2000 köitega, oli Tallinnas. 1935. aastal oli ühingul 14 osakonda. Ühingu kongressidel valiti auliikmeteks nt riigivanem Konstantin Päts, kaitsejõudude ülemjuhataja kindral Johan Laidoner ja Eesti Punase Risti president kindralmajor Hans Leesment jt.

Nõukogude okupatsioon katkestas Eestis ühingu tegevuse

Nõukogude okupatsioon 1940. aasta juunis lõpetas ühingu tegevuse teistkordselt. Võimu haaranud kommunistid keelustasid kõik Eesti kodanikuühendused, ühingu kinnisvara Tallinnas Tatari 3 natsionaliseeriti, varad tassiti laiali ja osakondade vabadussõjalastest juhid vahistati. Saksa okupatsiooni ajal taastus ühingu tegevus, sest juba 13. septembril 1941, kaks nädalat pärast Tallinna vabastamist punavõimust, andis Tallinn-Nõmme politseiprefekt loa tegevuse jätkamiseks.

1944. aastal alanud teine Nõukogude okupatsioon katkestas Eestis ühingu tegevuse enam kui pooleks sajandiks. Nõukogude okupandid ei suutnud täielikult hävitada meie ühingu tegevust! Tahaksin rõhutada meie teise, 1944. aasta vabadussõja kangelaste, Eesti rindeohvitseride suurt panust sellesse, et Läänes jätkus sisuliselt ühingu tegevus esimesel

võimalusel kohe pärast sõja lõppu. Need samad 1944. aasta Eesti kaitselahingute kangelased, siin kodumaal punase propaganda valedega sõjakurjategijateks nimetatud rindeohvitserid Alfons Rebane, Harald Riipalu, Ain Mere ja ka kindral-inspektor Johannes Soodla, kes oli Vabadussõja kangelasena kahe Vabaduse Risti kavaler, nemad olid algatajad sõjas vigastada saanud eesti sõjameestele abistamise süsteemi taastamisel. Ja seda juba vangilaagrites lääneliitlaste okupatsioonitsoonis! Just nemad algatasid ja juhtisid hiljem paguluses üle kogu maailma toimunud annetuste kogumise kampaaniaid sõjainvaliidide heaks. Sõjas lahinguväljal kõrgelt hinnatud Eesti ohvitserid oskasid ka pärast sõda paguluses olla tegudega sellisteks juhtideks, kes väärisid kaasmaalaste sügavat austust. Lugupidamist süvendas sõduritega ühine saatus, kui esimestel pagulusaastatel Inglismaal töötasid kolonel A. Rebane, kolonel-leitnant H. Riipalu ja major A. Mere koos relvavendadega lihttöölistena tekstiilivabrikutes. Sõjainvaliidide eest hoolitsemisega on nad meile tänasel päeval suureks moraalseks eeskujuks, niisamuti kui lahingutes näidatud vapruse ja oskusliku juhtimisega.

Esimeseks eestvedajaks sai aga juba sõja ajal kindral Johannes Soodla abikaasa Irene Soodla, kes Eestist lahkumise järel saabus 1944. aasta oktoobris Goslarisse. Ta alustas aktiivselt eesti pagulaste abistamist, valiti Goslari Eesti Komitee esinaiseks ning selles ametis alustas ta tööd ka haavatute heaks. Pärast sõja lõppu asus I. Soodla tegutsema selle nimel, et eesti sõjainvaliidid saaksid õppida selgeks mingi ameti. See ülesanne ei osutunud lihtsaks, sest sakslaste poolel sõdinuid ei tahetud toetada. Lääneliitlastele tuli selgeks teha, et eestlased pole kunagi sõdinud läänerindel Lääne vastu. Eestlaste võitlus toimus päris sõja lõpuni idas bolševismi vastu. Kaalukaks ja otsustavaks argumendiks Briti sõjaväekomandandile Flensburgis oli

EVSÜ 100. juubeliaastat tähistati tänavu patriotismipäeval, 31. augustil mälestussamba avamisega Pilistvere Genotsiidiohvrite Memoriaalis.

kindral Soodla märgukiri 27. juunil 1945. Selle kirja teksti tutvustas eesti lugejale esmakordselt endine kriminaalpolitseinik Rauno Võsaste raamatus „Johannes Soodla VR II/2, VR II/3. Relva SS-i kindral" (Grenader, 2013). Toetudes paljudele seniavaldamata dokumentidele, näitab autor oma raamatus täpsete dokumentide ja faktidega veenvalt kindral Soodlat kui tõelist Eesti patriooti. Siinkohal tuletan meelde vähestele teadaolevat fakti, et Saksa okupatsiooni ajal oli kindral-inspektor Soodla varjatult ühenduses demokraatliku Eesti juhi peaminister Jüri Uluotsaga.

J. Soodla selgituste tulemuseks oli see, et UNRRA andis Briti Punase Risti kasutusse Eldingi lossi eesmärgiga rajada sinna Eesti sõjainvaliididele õppekodu. Irene Soodla juhtimisel alustati tööd nullist 21. oktoobril 1946 ja olukorras, kus tema mees oli sõjavangis ja poeg haiglas suremas. Kooli avamiseks Eldingeni lossis kasutas perekond Soodla kõiki oma säästusid *ca* 35 000 krooni ulatuses. Kindral J. Soodla vabastati vangistusest 21. veebruaril 1947. Seejärel töötas ta nõunikuna Briti sõjaväevalitsuse juures IRO peakorteris Lemgos kuni oktoobrini 1948.

1947. aastal suudeti Briti sõjaväevalitsuselt kooli jaoks eestlastele välja kaubelda võrdsed toidunormid Briti sõduritega. Hiljem sai invaliidide õppekodu direktor Irene Soodla IRO peakorterist korralduse vastu võtta ka Läti ning Leedu sõjainvaliide ning eestlaste õppekodu muutus Balti Invaliidide Õppekoduks. Vahepeal tuli kindral Soodlal anda mais 1948 tunnistusi Nürnbergi protsessil. Soodla jäigi vaid tunnistajaks, sest rahvusvahelise tribunali prokurörid ja kohtunikud ei leidnud tema Saksa okupatsiooni aja tegevuses kriminaalset süüd. Koos abikaasa Irenega juhtisid nad kahekesi aastaid sõjainvaliididele loodud õppekodusid. Ajavahemikul 1946–1951 lõpetas peamiselt perekond Soodla organiseeritud ja juhitud invaliidide kooli 786 sõjavigastatut, neist 182 olid eesti sõjamehed.

Ühistegevus sõjainvaliidide toetuseks

Vabas maailmas osutasid invaliidistunud sõjameestele mitmesugust toetust lisaks Punasele Ristile selleks loodud ühiskondlikud organisatsioonid. Eesti pagulaste asukohas Geislingenis loodi Eesti Sõjainvaliidide Koondis, mida juhtis aastaid Johannes Nassar. Saksamaal elavaid eesti sõjavigastatuid abistasid Eesti Abistamiskomitee New Yorgis, Eesti Abi Kanadas, Eesti Invaliide Abistav Naisring, Rootsis organiseeritud Eesti Sõjainvaliidide Kapital, välismaised Eesti Evangeelse Luteri Kiriku kogudused ning vabadusvõitlejate ühingud.

Pärast Saksamaa Liitvabariigi loomist 1947. aastal hakati vähemalt 30% töövõimest kaotanud meestele maksma riiklikku pensioni ja sellele lisandusid liidumaade omavalitsuste soodustused. 1952. aastal alustati Rootsis ja USA-s ülemaailmset rahakogumist sõjameeste kodu rajamiseks

Saksamaal, et raske puudega Eesti sõjainvaliidid koondada ühtsesse keskusesse. Krundi asukohaks valiti Schönau Heidelbergi lähedal. Korjandusest võtsid osa eestlased kogu maailmas: Rootsist, USA-st, Kanadast, Austraaliast, Inglismaalt ja Uus-Meremaalt.

Enne Schönau sõjainvaliidide kodu esimese hoone avamist asutati Heidelbergis 15. veebruaril 1959 Vigastatud Eesti Sõjameeste Ühing (VESÜ) ning võeti vastu ühingu põhikiri. Valitud viieliikmelisest juhatusest sai ühingu ja invaliidide kodu juhiks Anatol Schmidt. 1964. aasta algul algatas kolonel Alfons Rebane New Yorgis Eesti Abistamiskomitee kaudu eestlaste seas korjanduse Sõjavigastatute Kodule teise hoone ehitamiseks. Ta soovitas seda teha Eesti Vabariigi 46. aastapäeval kui sümboolse kivi lisamist hoonesse iga toetaja poolt. Eesti pagulaste seas väga populaarse koloneli üleskutse andis erakorralise tulemuse ja Abistamiskomitee sai kanda Vigastatud Eesti Sõjameeste Ühingule selle aktsiooniga 3326 USA dollarit. Aktiivne pagulaste juht Harald Riipalu toetas samuti pidevalt sõjainvaliide oma tagasihoidlikest säästudest.

Kolonel Alfons Rebase eespool nimetatud üleskutse ühistegevuseks sõjainvaliidide toetuseks iseloomustab parimal viisil Eesti ohvitseride juhtivat osa ning nende kõrget moraali! Läänes üle maailma pagulaste annetustest kogutud rahast sai lõpuks ka teatud määral toetuskapital siin taas vabanenud Eestis 23. novembril 1991 taastatud Eesti Vigastatud Sõjameeste Ühingule. Ühingu tegevuse taastamise eestvedajateks olid Eugen Vahar, Robert Telliskivi ja Harri Otsa, kes kutsusid kokku asutamiskoosoleku Tallinna Heliloojate Majja. Kokku tuli sadakond meest. Avakõnes tutvustas Eugen Vahar relvavendi 11. septembril 1917 Tallinnas asutatud Vigastatud Sõjameeste Ühingu ajalooga ning andis lühikese ülevaate õigusjärglasena Saksamaal Schönaus alates 1959. aastast tegutseva ühingu tööst. Asutajaliikmena oli kohal Välisõigusabi Advokaadibüroo juhataja Ivo Mahhov, kes lubas minimaalse tasu eest aidata koostada vajalikke dokumente pensioni saamiseks Saksamaa Liitvabariigi Sotsiaalametist. Koosolekul arutati läbi ja võeti vastu põhikiri ning valiti esimene sõjajärgne juhatus. Juhatuse koosseisu valiti: esimees Eugen Vahar, abiesimees Robert Telliskivi, liikmed Harri Otsa, Jüri Teras ja Rudolf Käärd.

Kui Saksamaal lõpetas liikmete vähesuse tõttu majandusliku tegevuse VESÜ, siis Ülemaailmse Eestlaste Kesknõukogu USA-s esimees kolonel Ylo Anson oskas suunata osa raha Eestisse vigastatud sõjameeste ühingule. Teine osa kanti üle Saksamaalt Eesti Punase Risti arvele sihtotstarbeliseks kasutamiseks sõjainvaliididele ravimite jaoks. Oskusliku majandamisega ning pangalaenu abil on EVSÜ suutnud renoveerida ühingule tagastatud Tatari 3 kinnistul asuva hoone, taganud taastatud korterite välja üürimisega püsiva tulu ja kindlustanud läbi aastate oma liikmetele regulaarselt toimetulekutoetust. Suurimat toetust EVSÜ-le on osutanud Välis-Eesti pagulaste organisatsioonid ja väliseestlaste kogudused. Toetajate nimekiri on avaldatud 90. aastapäevale pühendatud juubeliraamatus „EVSÜ 90. Eesti Vigastatud Sõjameeste Ühing 1917/2007". Toetajaid välisorganisatsioone oli kokku üle kolmekümne.

Avati sõjainvaliidide mälestuskivi

EVSÜ 100. juubeliaastat tähistati tänavu patriotismipäeval, 31. augustil mälestussamba avamisega Pilistvere Genotsiidiohvrite Memoriaalis. Kaunil suvepäeval Pilistveres toimunud tseremoonial pühitses sõjainvaliidide mälestuskivi Tallinna Jaani kiriku praost Jaan Tammsalu. 10. septembril 2017 toimus Tallinna Jaani kirikus juubeliaastapäevale pühendatud kontsertpalvus. Kui 10 aastat tagasi oli EVSÜ pidulikul tseremoonial kohal ka Vabariigi president T.-H. Ilves, siis seekord ei võtnud kutset vastu ükski vabariigi juhtivatest isikutest. Läbi sajandi eesti rahvast teeninud organisatsiooni ja tema liikmete, üle 90-aastaste sõjameeste-vabadusvõitlejate ignoreerimine riigi juhtkonna poolt ei ole kooskõlas *euroopalike väärtuste* ja *sallivusega*, mida eesti rahvale üha enam peale surutakse. Ütleme otse välja, et meie praegune juhtkond pelgab mis tahes kontakti vabadusvõitlejatega, kes olid eesti rahva hinnangul 1944. aasta kaitselahingute ja hilisema relvastatud vastupanu kangelased. Oma kangelaste mahavaikimine on häbiväärne ja tuletab meelde nõukogude aja terminit *lömitamisest Lääne* ees, millega nõukogude ideoloogia tembeldas eestimeelseid inimesi. Ei tahaks nii karme sõnu kasutada, aga kuidas siis nimetada juhtide ebasiirast suhtlemist oma rahvaga. K&E

Eesti rahvas peab teadma tõde

EVSÜ juubeliaastal tuleb selgeks teha ja otsustavalt tagasi tõrjuda suur vale, millega on määritud meie 1941. aasta Suvesõja ja 1944. aasta kaitselahingute vabadusvõitlejaid, sest see võib selgitada taastatud Eesti Vabariigis levinud leiget suhtumist vabadusvõitlejaisse-sõjainvaliididesse.

Nimelt Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Rahvusvaheline Komisjon (nn Lennart Meri Komisjon) Max Jakobsoni juhtimisel nimetas 2005. aastal oma aruandes natside sõjakuritegude eest Eestis vastutavateks Johannes Soodlat, Ain Meret jt Saksa armees sõdinud Eesti ohvitsere.

Hullem veel, 1941. aasta Suvesõja metsavendade ja partisanide rühmitusi nimetas rahvusvaheline komisjon venekeelses tekstis bandiitlikeks. Eestikeelses tekstis aga võrdsustati suvesõja vabadusvõitlejaid bandiitlike hävituspataljonidega. Komisjon nimetas mõlemaid pooli ... peamiselt eestlastest koosnevateks relvastatud salkadeks, kes olid vastandlikel poliitilistel seisukohtadel... Sellise propagandistliku laimuga solvab M. Jakobsoni komisjon Eesti vabadusvõitlejaid ja ignoreerib Eesti Vabariigi paljusid õigusakte.

In memoriam

Hendrik Arro

25.07.1925 – 26.09.2017

Auväärses eas, 92-aastasena, lahkus meie seast tehnikateadlane, sportlane ja kirjamees, endine lahingulendur Hendrik Arro

Hendrik Arro sündis 25. juulil 1925. aastal Tallinnas, sõjaväelenduri pojana. Perekonnas, kus lendurite seltskond oli tavaline, kujunes ka noorukis sügav huvi lennunduse vastu. Nagu paljud tolleaegsed eesti noormehed, nii sai ka H. Arro enne sõda üldiselt inglismeelse kasvatuse – õppis Riiklikus Inglise Kolledžis ja oli skaut. Paraku sundisid Eestis 1940.–1941. aastal toimunud sündmused teda nii mõningaidki oma seniseid seisukohti ümber hindama ja nii astus ta 1943. aasta märtsis 17-aastase vabatahtlikuna Saksa sõjaväes moodustatud eesti lennuüksusse – 127. (mere) Luurelennugruppi, kus teenis tehnilise personali hulgas ja sai lennukirelvuri väljaõppe.

1943. aasta suvel, kui lennuüksuses hakati valima kandidaate kursusele uute lendurite väljaõppeks, andis ka H. Arro avalduse lennukooli astumiseks ja sama aasta septembris suunatigi ta Liibavisse (Liepaja), seal eestlaste ja lätlaste väljaõpetamiseks loodud lennukooli. Lennukooli lõpetas ta 1944. aasta juuni esimestel päevadel sõjaväelenduri kvalifikatsiooniga ja suunati seejärel 11. Öölahing-lennugruppi, mille 3. lennusalga koosseisus osales lendurina 1944. aasta suvel toimunud Eesti kaitselahingutes. Lendas nii Narva kui ka Tartu rindel. Oma esimesed lahingulennud sooritas 18-aastasena, olles üks noorimaist lendureist eesti lennuüksustes. Kokku sooritas ta 63 lahingulendu. Lahingutegevuse eest sai pronks- ja hõberindelennuspange ning II klassi Raudristi.

1944. aasta septembris, kui Eesti maha jäeti, lahkus lennuüksuse koosseisus Eestist ja tegi Saksamaal viibides kaasa kogu valdava osa eesti lennuväelaste sõjatee: pärast lennuüksuse likvideerimist Heiligenbeilis 1944. aasta oktoobris saadeti ta koos

kogu ülejäänud lennuüksuse koosseisuga Frankfurti Oderi ääres, seal paiknenud Kunersdorfi lennubaasi, mis sai eesti lennuväelaste kogunemispaigaks. Sealt saadeti põhiline osa eesti lennuväelasi, sh ka H. Arro novembri algul edasi Taani, Esbjergi, nn langevarjurite kooli. Pärast lühiaegset Esbjergis viibimist saadeti eestlased sealt 1944. aasta detsembris edasi Dortmundi, seal paiknenud õhutõrje-suurtükiväe gruppi nr 96, kus eesti lennuväelased õpetati ümber ja rakendati õhutõrje-kahurväelastena raskes õhutõrjes. 1945. aasta jaanuaris-veebruaris viibis H. Arro umbes paarikümnemehelise grupiga Schongaus paiknenud õhutõrjekoolis, tulejuhtimisseadmete kursustel, mille lõpetamise järel nad tagasi Dortmundi suunati. 1945. aasta märtsis saadeti Dortmundis paiknenud eesti lennuväelased edasi Hamburgi, 20. (eesti) SS-diviisi tagavarapataljoni ja sealt peagi edasi Hirschbergi lähistele, diviisi lahinguüksuste juurde. Selle diviisi koosseisus langes ta 9. mail Tšehhoslovakkias sõjavangi, kus tuli üle elada ka kurikuulus „Tšehhi põrgu". Sõjavangist õnnestus tal Brno lähistel koos grupi kaaslastega aga varsti põgeneda ja, et läände minek osutus võimatuks, juba 1945. aasta suvel tagasi Eestisse seigelda.

25 aastaks Kolõmale

Minevikku varjates õnnestus tal Eestis legaliseeruda ja asuda poolelijäänud õpinguid jätkama. 1946. aasta kevadel lõpetas Tallinna II Keskkooli (Reaalkooli) ja sama aasta sügisel astus Tallinna Polütehnilisse Instituuti (Tallinna Tehnikaülikooli), kus õppis kütuste keemilist tehnoloogiat. 1950. aasta 30. septembril abiellus ta Juta Pärnasaluga, kuid juba 7. oktoobril arreteeriti ja mõisteti teenistuse eest Saksa sõjaväes 25 aastaks vangilaagrisse. Kinnipidamiskohaks sai Kolõma (Magadani oblast), kus tal vangina tuli töötada elektrijaama ehitusel ja kullakaevandustes. Abikaasa Juta Arro lahutust ei võtnud, vaid otsustas oodata.

Vangilaagrist vabanes Nõukogude Liidus 17. septembril 1955. aastal välja antud amnestiaseadluse põhjal 1955. aasta novembris. Eestisse tagasipöördumise järel õnnestus tal õpinguid Tallinna Tehnikaülikoolis (TTÜ) jätkata. Jätkus ka abielu Juta Arroga. Pärast ülikooli lõpetamist 1957. aastal on töötanud sama ülikooli soojustehnika kateedris teadurina ja üle 30 aasta soojustehnika teaduslabori juhatajana. 1962. aastal esimene abikaasa Juta Arro suri ja 1964. aastal abiellus ta Selma Koppeliga, kes suri 1989. aastal.

Teadlane, sportlane ja kirjamees

1968. aastal, olles kujunenud Eestis tunnustatud spetsialistiks põlevkivienergeetika alal, kaitses H. Arro tehnikakandidaadi teaduskraadi (Ph.D). 1970. aastal sai ta ühe autorina (koos akad. I. Öpiku, prof. A. Otsa, I. Miku ja dots. L. Õispuuga) tööde tsükli „Eesti põlevkivi energeetilise kasutamise teaduslike aluste väljatöötamine" eest Nõukogude Eesti preemia (Eesti riiklik preemia). On mitmesugustes Eesti, endise Nõukogude Liidu ja teistes välismaa teaduslikes väljaannetes avaldanud üle saja, valdavalt energeetiliste katelde ja elektrijaamade keskkonnakaitsealaste küsimustega seotud teadusliku töö.

Tallinna Tehnikaülikool on teda autasustanud teenetemedaliga „Mente et Manu". 1997. aastal autasustas Eesti Vabariigi president teda IV klassi Kotkaristiga, samuti on teda autasustatud Eesti Kaitseministeeriumi III klassi Teeneteristiga ja Vabadusvõitleja medaliga ning Eesti Õhuväe Teeneteristiga. 2000. aastal autasustati teda ka Ülemaailmse Eesti Vabadusvõitlejate Keskuse 3. järgu Teeneteristiga.

Lisaks teadustööle on Eestis tuntud olnud ka hea sportlase ja spordikohtunikuna (vehklemine, purilend ja orienteerumine). Vehklemises tuli üliõpilasena Eesti ja Tallinna meistriks ja oli rida aastaid vabariigi koondvõistkonna liikmeks. Samuti on ta hiljem tegutsenud nii vabariiklikel kui ka üle Liidulise ja rahvusvahelise ulatusega võistlustel kohtuniku ja peakohtunikuna. Purilennuga hakkas ta tegelema 1957. aastal, mil tal vahepealset „poliitilist sula" kasutades õnnestus minevikku varjamata astuda Tallinna Lennuspordiklubisse. 1960. aastal, kui poliitiline õhkkond uuesti karmistus, keelati tal aga lendamine mineviku pärast jälle ära. Sellele vaatamata õnnestus tal lennuspordialast tegevust purilennukohtunikuna siiski mingil määral jätkata ning olla hiljem isegi vabariiklikel ja Balti riikide purilennuvõistlustel peakohtunikuks. Orienteerumisega on tegelnud vanemas eas. On olnud üle kümne aasta ühe Tallinna orienteerumisklubi esimeheks (presidendiks) ja aseesimeheks ning paljudel, sh ka rahvusvahelise ulatusega orienteerumisvõistlustel peakohtunikuks.

Eesti taasiseseisvumisel asus kohe tegutsema ka Eesti Vabadusvõitlejate Liidus (EVL). Oli EVL-i vanematekogu ja ka EVL-i Tallinna Ühenduse (EVTÜ) volikogu esimees, EVL-i Tallinna ühenduse juhatuse liige ja EVTÜ juures tegutseva Sõjaaegsete eesti lennuväelaste ühenduse esimees. Lisaks tegeles põhitöö kõrvalt ka sõjaajalooga. Selle tulemusel ilmus ta sulest 1995. aastal raamat „Eesti lendurid lahingute tules" (kordustrükid 1996. ja 2001. aastal) milles antakse ülevaade eesti lennuväelaste sõjateest II maailmasõja päevil. 1999. aastal ilmus raamat ka soome keelde tõlgituna. Oma vangilaagrielu kohta Kolõmal on ta kirjutanud raamatu „Retk maakera servale ehk kroonu küüdiga läbi „punaste" maa", mis ilmus 2001. aastal.

Hendrik Arro oli autasustatud II klassi Raudristi, IV klassi Kotkaristi ja paljude teiste autasudega. Ta oli tunnustatud tehnikateadlane, kirjamees ja sportlane. K&E

Need sündmused ei unune

Avinurme ja Porkuni lahing

Avinurme lahingu mälestusmärk.

20. septembril möödus 73 aastat Teise maailmasõja Avinurmes ja Porkunis toimunud lahingutest, millele järgnenud Eesti põhjarinde ja Eesti Diviisi kiire kokkuvarisemine on vaieldamatult olnud üks traagilisemaid episoode meie rahva ajaloos.

Koostanud **VAINO KALLAS**

11. septembri hommikul arutati Hitleri peakorteris armeegrupi Nord ülema, *generaloberst* Schörneri palvel Eesti mahajätmise plaani ja võeti vastu otsus selle kiireks elluviimiseks. Samal päeval said vastavasisulise korralduse väegrupid Nord ja Narwa, kes pidid jalgsimarsil lahkuma üle Viljandi Lätti. Mehhaniseeritud väeosad aga üle Rakvere-Paide Pärnuni ja sealt laevadel Saksamaale. Tagalaüksused pidi evakueeritama Tallinna ja Paldiski sadamate kaudu.

18. septembril määrati taganevate väeosade ülemaks kolonelleitnant Harald Riipalu. Samal päeval said Sinimägedest taganevad üksused käsu asuda kaitseliinile Laekvere lähistel. Peale kiireid ettevalmistusi alustati 19. septembri varahommikul taganemist Kurtnasse, kust liiguti edasi Jõuga suunas.

Kui alguses koosnes autokolonn ainult sõjaväelastest ja sõjatehnikast, siis alates Raudilt liitusid kolonniga ka sõjapõgenike voorid laste, loomade ja kraamikoormatega. Ilm sel hommikul

oli udune, mis kaitses taanduvat voori venelaste pommirünnakute eest.

Keskpäevaks jõudis voor Iisakusse, kust suunduti edasi Tudulinna. Avinurme jõuti 19. septembri õhtu eel ja ööpimeduse saabudes jätkati teekonda.

Avinurme lahing

Pataljon, kes saatis Avinurme-Mustvee teeristile välja eelsalga ja Avinurme poolt tulnud Saksa 111. rügemendi voori ees liikunud autokolonn sõitis otse teeristil olnud vaenlase varitsusele sisse. Ööpimeduses sõitis esimese masina juht, ilmselt väsimusest tingituna, Pärniku teeristil täisnurga all paremale pööravast tee otsast mööda ja sattus umbes 1,5 km teeristist Mustvee poole vaenlase varitsusele.

Lahing algas veidi enne kesköö. Autokolonn koosnes väidetavalt viiest masinast, kus oli peal umbes 120–140 meest. Kolonnis ei olnud ühtegi tanki ega liikursuurtükki. Esimene masin sai vaenlase kahurist otsetabamuse, sellel olnud umbes 25 meest said kohe surma. Teistelt autodelt hüppasid mehed maha ja hajusid pimedusse. Umbes kümmekond neist langes põgenemisel. Autod tulistati venelaste liikurkahurite poolt puruks.

Avinurme-Mustvee teel liikunud eesti üksused said 20. septembri varahommikul käsu tõmbuda tagasi Avinurme kiriku juurde, kuhu pidi saabuma abiväge, et alustada vasturünnakut.

Toimunud lahingust võttis vastase poolt osa 27. polgu ülema polkovnik Trankmanni poolt juhitud eelsalk ning sama polgu 2. pataljon, mis olid tugevdatud 12 tanki ja 8 liikursuurtükiga.

Eesti väeosadest osalesid selles lahingus 3. ja 6. piirikaitse rügementide üksused ja 288. ja 292. politseipataljonide osad. Raskerelvadest võttis täies koosseisus lahingust osa 20. Eesti Relvagrenaderide diviisi 3. suurtükigrupi kolm patareid, kokku 14 neljatollise haubitsaga ja üksikud grupid sama diviisi 45ndast rügemen-

dist. Saksa üksustes osalesid lahingus 258. diviisi 130-nda rügemendi osad. Kokku võttis lahingust osa umbes paar tuhat meest, kuigi mehi oli Avinurmes palju rohkem, kuid jäänud juhtideta ja väikeste gruppidena paksus udus ekslevad mehed lahingus ei osalenud. Eesti ja saksa üksused olid relvastatud põhiliselt vaid kergerelvadega: kuulipildujate, automaatpüstolite ja vintpüssidega. „Tankirusikaid" oli ainult 20. diviisi meestel ja neidki napilt. Vastasel oli küll elavjõudu vähem, kuid seevastu oli neil tunduv ülekaal raskerelvade – tankide ja liikursuurtükkide tulejõus.

> **11. septembri hommikul arutati Hitleri peakorteris armeegrupi Nord ülema, *generaloberst* Schörneri palvel Eesti mahajätmise plaani ja võeti vastu otsus selle kiireks elluviimiseks.**

Viimane eesti vastupanulahing toimus Avinurme asulas, mõnisada meetrit kirikust lääne pool, ning kestis veidi alla tunni. Selles lahingus õnnestus vastase rünnak tagasi lüüa. Keskpäeval lahkusid viimased eesti üksuste võitlejad rindelt.

Avinurmest lahkudes võeti kaasa niipalju haavatuid kui võimalik. Haavatud paigutati vankritele ja voor, kus oli samuti palju põgenikke, hakkas liikuma Tudulinna suunas.

Nii mõrvati Porkuni kirikus eesti sõdurid ja taganev haavatute voor

Varsti peale seda toimus vastase kontsentreeritud rünnak aleviku keskusele, kirikule ja eesti üksuste poolt maha jäetud positsioonidele. Punaväelaste jõudmisel kirikuni polnud ei kiriku ees ega kirikus mitte ühtegi vastupanu osutavat võitlejat. Pühakojas oli vaid kümmekond üliraskelt haavatut, kellest enamik polnud teadvusel.

Kirikus toimunu kohta kirjutab laskurkorpuse politruk N. Vanaselja: „Kiriku juures ja isegi selle esikus lajatavad granaatide plahvatused ja kostab lühikesi automaadivalanguid. Siin likvideerivad luurajad peitu pugenud hitlerlaste gruppe."

Nii tapeti elajalikult kiriku altari kõrval lamanud rasked haavatud. Laudpõrandasse sööbinud veri, kuuliaugud istmepinkide seljatugedes ja granaadikillud kiriku seintes on veel nüüdki selgesti nähtavad…

Liikudes Avinurmest edasi Tudulinna suunas, avastasid polkovnik Trankmanni polgu võitlejad taganeva voori haavatutega, mille vastu mindi „otsustavalt" pealetungile. Automaatide tule ja tankiroomikutega lõmastati umbes kilomeetri ulatuses haavatuid, voorisõdureid ja hobuseid.

Vooris olnud Eesti relvagrenaderide 20. diviisi ohvitser Valdo Kallion on selle kohta kirjutanud:

„Olin ühe voorivankri tagumisel otsal. Olles haakinud lahti oma vöörihma, olin üliväsinuna vajunud

noore inimese raskesse unne. Mingi seitsmenda meele sunnil ja mingi ebainimliku ning senikuulmatu hääle peale ajasin lahti oma silmad. Minust ülejärgmise vankri ees, umbes 5–6 meetri kauguselt, jõllitasid mulle otsa kaks pealuust välja tunginud hobuse silma. Oma tohutus ahastuses ja piinas kostus looma viimase

Poolest saadik tanki luugist väljas olles seisis nõgine punaväelane, näol irve ja käes kone, olles valmis hävitama iga ettejuhtuva elusolendi.

võimaluseni avatud kurgust selliseid valu täis olevaid röögatusi, mis panid vere tarretuma igas maa peal liikuvas loomas ja inimeses. Hobuse tagumine pool oli juba tanki roomikute all. Poolest saadik tanki luugist väljas olles seisis nõgine punaväelane, näol irve ja käes kone), olles valmis hävitama iga ettejuhtuva elusolendi.

Ainult sajandik sekundit kulus olukorra tajumiseks ja tegutsemiseks. Rullisin end hetkega üle vankri serva tee kõrval olevasse kraavi ja roomasin sealt mõni meeter eemal olnud põõsa taha ja sealt sik-sak hüpetega järgmiste põõsaste taha. Kogu minu liikumine toimus kone kuulide rahes. Selja taha jäi kaikuma tankiroomikute lõgin ja nende alla aetavate haavatute ja hobuste õudsed karjed…"

Nii mõrvati polkovniku pagunitega timuka Trankmanni käsul Porkuni kirikus eesti sõdurid ja lõmastati tankiroomikutega Tudulinna maanteel üle kilomeetri taganevast voorist haavatute ja hobustega. Samuti hukati kõik vangi langenud sõdurid.

Kuidas aga kirjeldasid kogu Avinurmes toimunut Punaarmee kõrged ohvitserid. Eesti Laskurkorpuse suurtükiväe staabiülem polkovnik Feodor Paulmann kirjutab:

„Käigu pealt tulistades kiilusid tankid ja iseliikuvad suurtükid vaenlase kolonni ning hävitasid hitlerlasi ja nende sõjamasinaid tule ja roomikutega. 317 hitlerlast hävitati. Üle 600 mehe väeti vangi (?). Suurtüki- ja miinipilduja tulega, ning tankide ja iseliikuvate suurtükkide roomikutega hävitati 32 suurtükki, 127 kuulipildujat, 94 autot, 16 mootorratast ja 35 hobust. Lisaks saadi sõjasaagiks 18 suurtükki, 67 kuulipildujat, 320 vintpüssi, 200 automaati, 34 autot, 37 jalg- ja 9 mootorratast, 100 hobust ning suurel hulgal toiduainete ja varustuse ladusid."

Eesti Laskurkorpuse juhtkonda kuulunud ohvitseride poolt kirja pandud memuaarides toodud andmed Avinurme, aga ka teiste Eestis toimunud lahingute kohta on üle mõistuse liialdatud ja igal autoril erinevad, püüdes üksteist arvudega üle trumbata. Naeruväärne on nii kõrgetel sõjaväelastel rääkida tankide ja liikursuurtükkide hävitamisest ja mitmekümne auto sõjasaagiks saamisest, kuna neid Avinurmes üldsegi polnudki…

Kõige tagasihoidlikum oma hinnanguis on olnud korpuse komandör Lembit Pärn. Tema ju teadis, kes olid need „hitlerlased" ja et raskelt haavatute tapmine ja süütute hobuste tankiroomikute alla ajamine kuuluvad sõjaroimade hulka.

Massimõrv Kadrina teeristil

Vaid mõned tunnid peale Avinurmes toimunud veretööd toimus samasugune massimõrv Kadrinas.

Kolmel eesti sõduritega autol, kus oli peal umbes 50–60 meest, oli õnnestunud Rakvere lähistel Punaarmee eelsalkadest läbi murda ja jõuda Kadrinasse, et jätkata sealt liikumist Tamsalu-Porkuni suunas. Teel olles aga eksisid nad aga tee valikul ja kaotasid õige tee leidmisega aega. Rakvere-Tapa-Viitna teeristil põrkus autokolonn kokku Rakvere poolt tulnud Punaarmee tankikolonniga, mis avas autode pihta tule, mida toetasid tankidelt maha hüpanud automaaturid. Eestlastel olid kaasas küll mõned „tankirusikad", kuid äkki laustule alla sattudes ja tankide poolt rammitud autodelt maha hüpates ei jõutud neid kasutada.

Esimene auto lõmastati tankiroomikute alla ja sellel olnud sõduritest ei pääsenud keegi. Tagumistelt autodelt õnnestus vähestel küll maha hüpata, kuid enamik neist hukkus automaaturite tule läbi. Sellel kohal kulges kivisillutisega maantee paralleelselt Kadrina surnuaia kivimüüriga. Pääseda võisid ainult need, kellel õnnestus kivimüüri taha varjuda.

Kohalike elanike mälestustes on talletatud, et kraavi ja surnuaia müüri ääres olnud langenute laibad ja veel elavad haavatud tassiti punaväelaste poolt keset munakividest sillutisega teele ja tankikolonni liikuma hakates lõmastati kõik tankiroomikute alla.

Tamsalu kohalik elanik Elmar Tamm on neist sündmustest rääkinud nii: „Olime oma perega Kihleveres sõjapaos ja otsustasime sel päeva minna emaga Kadrinasse vaatama, mis on saanud meie kodust. Lahing teeristil oli siis juba lõppenud, kuid õhus oli veel teravat püssirohu vingu ja mingit iiveldamapanevat haisu. Seal avanes meile pilt, mis oli minu elu jooksul kõige jubedam.

Viitna teel, surnuaia väravast kuni „Paruni" poeni, oli üks inimliha, luude ja sõjaväemundri jäänuste mass. Paljudel vormiräbalatel võis näha vapikujulisi Eesti lipu värvides märke.

1944. aasta sügisilmad olid ilusad ja eriti soojad. Kogu lõmastatud mass hakkas kohe roiskuma. Kohutavalt võigas hais levi üle kogu alevi. Matta aga neid inimjäänuseid ei saanud, kuna Punaarmee pilusilmsed sõdurid valvasid seda teede ristmikku, ega lasknud paari nädala jooksul seal kedagi liikuda."

2000. aasta 17. septembril avati Kadrinas Viitna-Rakvere teeristil, bussipeatuse lähedal mälestuskivi 1944. aasta 20. septembril seal huk-

kunud Eesti vabadusvõitlejatele, kes sellel teelõigul Punaarmee tankiroomikute all metsikult lömastati. Paraku pole seal tapetud sõdurite arvu ega nende nimesid õnnestunud tänaseni kindlaks teha.

Porkuni lahing

Üks ohvriterohkemaid lahingud Eesti pinnal toimus 21. septembril 1944 Loksa-Porkuni-Sauevälja kolmnurgas.

21. septembri pärastlõunal jõudsid Loksa külla Punaarmee 8. laskurkorpuse ja 249. laskurdiviisi osad, kes kohtusid seal Sinimägedest taandunud 20. Eesti Relvagrenaderide diviisi ja eesti piirikaitse rügementide võitlejatega, kelle eesmärgiks luua endale taandumistee läände. Punaarmee 249. laskurdiviis aga valmistus pealetungiks Tallinnale.

Võitlus kujunes ebavõrdseks. Punaväelased olid relvastatud kuulipildujate ja miiniheitjatega ning neid toetasid kahurvägi ja tankid. Taanduvate eestlaste relvadeks olid vaid käsirelvad ja „tankirusikad".

Lahing kujunes julmaks vennatapusõjaks, kus eesti mees sõdis eesti mehe, vend venna või isa vastu. Lahing kestis vaid mõne tunni ja nõudis ohvriks ligi 400 inimelus. Lahingu algusest peale oli initsiatiiv punavägede poolel, kuna need olid raskerelvade toel paremini relvastatud.

Selles kättemaksu- ja tapakirge täis lahingus ei halastatud elavatele ega haavatutele. Kohalik elanik Peeter Uduste kirjutab oma mälestustes, et nägi oma silmaga pealt, kuidas maanteel lamas kuus Saksa mundris haavatud eesti noorukit, kes palusid laskurkorpuse meestelt, et neid maha ei lastaks. Palve ei aidanud…

On ka fakte, mis räägivad, et kahe vaenupoole vahel püüti ka kontakte luua. Sauevälja oli keegi laskurkorpuse mees kutsunud ruuporiga eestlasi omavahel vastupanu lõpetama. Kuid kokkuleppe saavutamine oli venelastest punaväelaste vastuseisu tõttu välistatud.

Vistla memoriaal Porkuni lahingus hukkunutele

> **Lahing kujunes julmaks vennatapusõjaks, kus eesti mees sõdis eesti mehe, vend venna või isa vastu.**

Järgmisel päeval anti kohalikele elanikele käsk, minna hobustega lahinguväljale langenuid matma. Loksa küla Aaduvere talu maadele kaevatud ühishauda maeti 75 eesti sõjameest. Laipade vedamiseks kasutati konkse, mille üks ots kinnitati laiba, teine ots ree külge. Teine matmispaik oli Porkuni-Sauevälja tee ääres, Rebase talu maadel. Sinna maeti 125 langenut. Kolmas matmispaik asus veidi maad Sauevälja poole, kuhu maeti 73 langenut. Kokku maeti kõlarahva poolt 273 Porkuni lahingus langenud sõdurit, kes kõik olid eestlased. Hiljem leiti põldudelt veel haavadesse surnuid, kes maeti samasse kohta, kus nad lamasid.

Tamsalu küla elanik Asta Lepik, kes osales langenute matmisel, on kirjeldanud seda nii:

„Vistla ühishauda maeti langenud viies kihis, igasse kihti 25 langenut. Kihtide vahele pandi kuuseoksad. Mina käisin laipu vedava ree järel ja panin langenute dokumentidelt kirja nende nimed, mille aga ema küüditamise kartusel hiljem ära põletas. Nimekirjast on naabritüdruku poolt tehtud osaline ümberkirjutus, mis on Väike-Maarja muuseumis."

Laskurkorpuse poolel langes 73 meest, kes maeti Väike-Maarja – Tamsalu tee äärde ühishauda. Hiljem püstitati sinna mälestussammas ning tahvlid langenute nimedega, kus 57 tahvlil olid eesti nimed. K&E

Mis maja see oli?

Tallinnas Pärnu maanteel teatakse enamasti kurikuulsat Kawe keldrit, aga oluliselt vähem seda, et peaaegu üle tänava, Pärnu maantee ja Sakala tänava nurgal, aadressiga Pärnu maantee 27, asub maja, kus veel 1949. aastal paiknes üks teine süngevõitu asutus – toonane miilitsa peavalitsus. Kuni 1949. aasta novembri lõpuni ei teadnud mina ka, mis ülesandeid see maja täidab, kuigi sammusin sealt väga tihti mööda. Maja oli siis tumepruun, kõrval oli tühi krunt, kus pargiti autosid. Saatusest oli määratud, et mul tuleb selle majaga lähemalt tutvuda.

ILD RATAS

Käisin siis Tallinna 7. Keskkooli 9. klassis. Koolist koju jalutades kasutasime kambaga, kuhu kuulusid Kalamaja tüdrukud, kojuminekuks natuke pikemat teed – mööda Pärnu maanteed üle Vabaduse platsi (tollal Võidu väljak) Harju tänavale ja sealt üle Raekoja platsi Balti jaama poole – nii oli huvitavam.

Pärnu mnt 27 maja lasi ehitati 1937. aastal paelavabrik „Rauaniit" direktor Gedeli Itskowitsch. Augustis 1940 võeti maja NSV Liidu sõjaväe poolt sundkasutusele ning seejärel 1940. aasta lõpus ka natsionaliseeriti Haja Itskowitschilt. Üks omanikest 49-aastane Elvine Viltag küüditati 1941. aastal ja ta suri asumisel Sverdlovski oblastis. 1940. aasta lõpul rajas majja oma peatuspaiga NSV Liidu Siseasjade Rahvakomissariaadi Piirivalvevägede peavalitsus. See repressiivasutus kasutas hoone keldreid vangide kinnipidamiseks. Sõjajärgsetel aastatel, hiljemalt 1953. aastani tegutses majas Tallinna Miilitsa Peavalitsus.

ALLIKAS / FOTO / LINNAARHIIV

Kolme aasta eest olin taas kodulinna naasnud, seljataga viis aastat asumist kõigi mulle määratud üleelamistega. Olin õnnelik, et sain emakeeles õppida, pidasin plaani mõne aasta pärast keskkool lõpetada ja minna Tartu Ülikooli arstiteadust õppima. Õppisin hästi ja meil oli väga ühtehoidev seltskond endistest mittetäieliku keskkooli lõpetanud Kalamaja tüdrukutest. Taevas tundus pilvituna, kogu elu oli veel ees ja ma ei aimanudki, mis mind tegelikult ootab. Märtsiküüditamine läks minust mööda, sellest kuulsin alles järgmisel päeval, kui klassis mõni koht tühjaks jäi.

Elasin koos vanema õe Maiga tädi juures. Ka Mai oli kolme aasta eest Kirovi oblastist ära tulnud. Minul ei olnud passi saamisega probleeme, kuna olin õiges vanuses. Pass anti enesestmõistetavalt välja, kehtivusega viis aastat. Kohe sain ka sissekirjutuse tädi pliidiga tuppa. Mai oli minust vanem, temal läks sellega märksa rohkem aega ja vaeva, aga lõpuks sai temagi asjad aetud. Teda aitas üks kõrge ülemus, kes osutus heaks inimeseks ja kannatas selle eest hiljem, nagu pärast kuulsime.

Mai töötas tehases Norma plekist vidinaid stantsides, olles meie kõigi ainus palgasaaja, aga tulime omadega välja ja olime eluga rahul kõigi raskuste kiuste.

Asjad võtsid halva pöörde

1949. aasta novembri pimedal õhtul tulime oma klassi kambaga mööda Pärnu maanteed kodu poole. Koolis oli pärast tunde olnud võrkpallilahing, mille käiku oli vaja omavahel põhjalikult analüüsida, seepärast valisimegi pikema kodutee. Kalamajas läksime lahku, öeldes nagu ikka: „Homseni!" Järgmisel päeval oli plaanis matemaatika kontrolltöö, selleks oli vaja õppida. Tegin kiiresti kõik kodused tööd ära ja heitsin magama. Ei mäleta, mis kell võis olla, kui meid sügavast unest äratati. Uksele klopiti ja anti käsk uks avada. Tädi küsimusele, et kes seal on ja mida tarvis, vastati lühidalt: „Passikontroll!" Säärased kontrollid olid tollal tavalised, tädi ei osanud midagi karta. Ja mida see kartmine oleks muutnudki...

Sisse astusid miilitsad ja käskisid passid ette näidata. Keegi meist ei osanud midagi karta, peale minu, kes ma elasin tädi juures valel aadressil. Olin nimelt sisse kirjutatud lapsepõlvekoju – see maja Kandle tänavas ei olnud veel konfiskeeritud ja majaraamat oli meie käes. Oleksime saanud lihtsalt seletada, et jäin hilja peale ja tädi jättis mu ööseks enda juurde.

Kohe selgus, et see ei olnudki passikontroll, vaid tuldi Maile järele – tema oli ju tädi aadressile möllitud. Tuldi arreteerima ja saadi ühtlasi ka mind kätte. Nad olid mind juba Kandle tänavast otsinud. Tädi pass vaadati üle, see anti talle tagasi, meie passid võeti ära ja kästi riidesse panna ning nendega kaasa minna. Olin unesegane, ei saanud aru, mis toimub, mis arreteerimine, mille eest? Meil olid ju kehtivad passid, Mai käis tööl, mina koolis, me pole ju mingit kuritegu toime pannud! Sain endale kuidagi riided selga, meid konvoeeriti tänavale, kus ootas ilmetu kinnine auto. Olin sääraseid näinud, need sõitsid ikka mööda Vana-Kalamaja tänavat Patarei poolt Balti jaama poole ja vastupidi, aga mulle ei tulnud pähegi, et nad vedasid arreteeritud inimesi, vange. Patarei oli ju suur eeluurimisvangla!

Ild Ratas (17) küüditatuna Siberis 23.04.1947. Pärast tagasi tulekut Eestisse, järgnes 1949. aastal uus arreteerimine ja Siberisse saatmine.

> Pea kohal kumas kitsas aknapilu, mis jäi tublisti allapoole kõnnitee pinda ja vaatas kividega vooderdatud sügava augu vastasseina.

Äkki ma ei jõua õigeks ajaks?

Minul oli meeles ainult homne kontrolltöö, olin mures, et ma äkki ei jõua õigeks ajaks kooli. Et see kõik võiks kauem kesta, ei tulnud mõttessegi – mille eest võidi meid arreteerida, ma ei näinud põhjust. Kõik toimus nagu paksu udu sees, olin täiesti uimane. Meid aeti autosse, tädi jäi hooviväravasse nutma. Sõit läks lahti, aga

ei kestnud kuigi kaua. Peagi auto peatus, selle uks avati ja meid kamandati. välja. Auto seisis selle sama pruuni maja ees, millest ma alles mõne tunni eest olin möödunud. Suundusime konvoi saatel keldrisse, kus, nagu selgus, asusid eelvangistuse kongid, vene keeles „kamerõ predvaritelnova zakljutšenija".

Kõigepealt seisime suures pimedavõitu ruumis barjääri taga, kus meid suurde raamatusse sisse kirjutati. Passid jäid sinna. Seejärel otsiti meid läbi, kuigi olime kodus riietunud miilitsa valvsa pilgu all ja meil ei saanud midagi lubamatut kaasas olla. Kogu meie varandus koosnes sellest, mis seljas oli. Edasi viidi meid pikka pimedasse koridori, mille seintes oli palju rauduksi, ruumi valgustamas hämar elektrivalgus. Üks rauduks avati, meid lükati sisse ja uks meie taga sulgus. Olimegi vangid.

Ruum oli väike, ukse kõrval seisis mingi anum ja teisel pool madalal pingil veenõu. Silm palju ei seletanud, sest ka kambri valgustus oli üsna ähmane. Natuke maad uksest eemal oli põrand mõnekümne sentimeetri võrra kõrgemale tõstetud ja sellel kõrgendusel lamasid inimkogud. Mai hakkas uksele taguma ja välja laskmist nõudma, kuna tal oli vaja tualetti minna. Talle vastati kurjalt, et ärgu rikkugu öörahu, vajaduste rahuldamiseks on nurgas ämber, heitku me magama nagu kõik teisedki kambri „külalised". Mingeid voodiriideid ei olnud, kõik magasid riideid seljast võtmata kõval laudpõrandal.

Heitsime pikali, sest muud ei jäänud üle. Olime ju paksu raudukse taga vangis. Mis puutub magamisse, siis mina igatahes ei saanud kuidagi uinuda, mõtlesin aina eelseisvale kontrolltööle, kas meid lastakse hommikul välja, me ei ole ju midagi kurja teinud, see pidi mingi eksitus olema, küll homme hommikul kõik selgub. Kui hommik viimaks saabus, saime aru, et keegi meid siit välja ei lase ja minu koht klassis jääb teadmata ajaks tühjaks.

Raskuste kiuste alati elurõõmus Ild Ratas 2017. aastal.

Aknad, mis vaatasid maa alla

Kambrike oli väike, mahutades kokku viis inimest, kõik tihedasti üksteise kõrval sellel magamiseks mõeldud kõrgendusel. Pea kohal kumas kitsas aknapilu, mis jäi tublisti allapoole kõnnitee pinda ja vaatas kividega vooderdatud sügava augu vastasseina. Jõuetu elektripirn põles ööpäev läbi, sest sellest maa-alusest aknast mingit valgust sisse ei imbunud ja mis valgust ühel novembrilõpu päeval olla saigi.

Hommikusöögiks anti tükk leiba, peale võis rüübata joogianumast selle külge ketiga kinnitatud kruusiga kuuma vett. Ma ei mäleta ühtki nime ega nägu selle kongi asukatest, nutsin vahetpidamata, et ei saa kooli minna. Mai oli mornilt vait ja ega me seal omavahel eriti ei suhelnudki. Inimesed vaheldusid, mõned viidi kambrist välja, uued tulid asemele. Veetsime seal umbes nädala, saime teada, et meie kohta koostatakse pabereid, et meid siis Patarei vanglasse üle viia. Mind kutsuti mõnel korral miilitsate ruumi põrandat pesema. Seal ma oma pisaraid ei näidanud, olin trotsi täis ja ironiseerisin, kuidas nendel meestel, nimelt miilitsatel, on vedanud, et on saanud nii austava ülesande ohtlikke kurjategijaid valvata. Lõpuks sai ühel neist mõõt täis ja ta kamandas mind komöödiat lõpetama, vait jääma ja tegema, mis kästud!

Tualetti lasti meid kord päevas, seal sai ka nägu külma veega loputada. Ühel päeval sattusin koridoris vastamisi noormehega, kes tuli just tualetist välja, hoides käega pükse üleval ja lohistades järel ilma paelteta kingi. Rihmad-paelad olid kõik ära võetud, see oli vanglates kohustuslik. Poiss jõudis mulle ütelda, et ta on Purje Juku asumiselt Kirovi oblastist ja käimas on kõikide asumiselt omavoliliselt tagasi tulnute kinninabimine ja tagasi saatmine.

Kord päevas anti meile ka süüa, nimelt lõunasööki ja see oli väga maitsev, ilmselt lähimast restoranist toodud. Seal veedetud nädala jooksul midagi eriti märkimisväärset ei juhtunud. Aknad, mis vaatasid maa alla maja Sakala tänava poolses küljes, jäid ikka sama läbipaistmatuteks.

Konginaabrid vahetusid

Aga ühel päeval lükati kongi meile tuttav tüdruk – Kandle tänavast, naabritüdruk Õie. Tema oli meist veidi vanem ja lapsepõlves me temaga ei lävinud. Ta ema parandas kord minu lõhkirebitud kleidi nii oskuslikult ära, et meie ema ei märganudki viga. Olin äge plankudel ja puudel ronija, eks tegijal ikka juhtub! Oma ema ma kartsin, ta oli väga range ja riideid pidi hoidma, kuna need olid kallid! Kahjuks jäi see kleit küüditamise ööl koos paljude muude asjadega maha. Tund-

sime huvi, mis süü lasub Õiel, teda ju ei küüditatud. Ta seletas, et töötab artellis, kus valmistatakse sukatrippe. Tollal sukapükse veel ei tuntud, olid sukad, sukahoidjad ja sukatripid. Eks ta peitis mõne tripi taskusse, neid läks ju ikka tarvis. Tema õnnetuseks olid just sel päeval tööpäeva lõpus artelli uksel läbiotsijad ja tema taskust leiti varastatud tripid! Milline kohutav kuritegu, riigivargus! Selle eest võis saada kuni viis aastat vangilaagrit.

Teine kord lükati meie kongi noor naine, kes ahastades nuttis, sest tal jäi kaheaastane tütar koju emmet järele hüüdma. Mis hirmus süü temal lasus, ma ei mäleta. Võib-olla sama suur kui Õiel?

Matemaatika kontrolltöö jäigi tegemata

Mina olin oma nutud juba ära nutnud, mõistes, et minu koht klassi aknapoolses pingireas jääbki tühjaks. Hoidsin vaid oma hiljuti saadud vormimütsi käte vahel ja igatsesin seda veel kunagi kanda, aga seda ei juhtunudki. Müts oli ilus tumesinine barett, ühel küljel kitsast oranžist paelast kolmnurgaga. Hiljem, juba vangilaagris olles, vahetasin selle leiva vastu, kuna müts meeldis seal nii mõnelegi naisele, kes ei teadnud, millega on tegemist.

Nädal sai täis, meie dokumendid olid ilmselt vanglasse saatmiseks korda tehtud. Meie tubli tädi oli vahepeal me asukoha välja uurinud ja kahes kohvris meile vajalikke riideid järele toonud. Need anti meile enne Patarei vanglasse viimist kätte, aga tädiga me ei kohtunud.

KGB vangikongid Pagari tänaval on nüüdsest rahvale avatud.
FOTO: ERR

> Tema õnnetuseks olid just sel päeval tööpäeva lõpus artelli uksel läbiotsijad ja tema taskust leiti varastatud tripid! Milline kohutav kuritegu, riigivargus! Selle eest võis saada kuni viis aastat vangilaagrit.

Olen hiljem neid aknapilusid Sakala tänaval uudistamas käinud, nende asukoht on täitsa aimatav. Kui me väga paljude aastate pärast uuesti Tallinna jõudsime, oli miilitsa peavalitsus sellest majast ammu välja kolinud. Hiljuti avati Pagari tänava KGB kongid muuseumina, mida mina küll külastada ei taha, sest nendest kohtadest on mul liiga palju halbu mälestusi.

Patarei vanglasse saabumisega see episood minu elust lõpeb ja algab hoopis teistsugune vanglaelu, aga see on juba ka täiesti uus lugu. K&E

“Kultuur ja Elu” tõe jälil

Telli ajakiri koju 14 € aastakäik/4 numbrit

Eesti Posti e-teeninduskeskusest www.post.ee või Eesti Posti sidejaoskondades www.kultuur.elu.ee

ARVAMUS

Meie „punased jooned“ ümber tõeliste ühisväärtuste

Käimasolevas globaalses infosõjas on järjest raskem aru saada, kes ajab niiöelda õiget asja ja kes mitte. Niisuguses olukorras orienteerumiseks tuleb maha märkida need meie tegelike ühiste väärtuste „punased jooned”, mille ületamisele peaks järgnema üldine hukkamõist.

TAAVI PÄRTEL

Olukorra teeb aga keeruliseks see, et kogu tsiviliseeritud maailma rünnatakse samaaegselt mitte ühe ega isegi kahe, vaid koguni 3-4 erineva vaenuliku jõu poolt. Nii ongi kujunenud olukord, kus ühtedes küsimustes täiesti mõistlikke seisukohti omav jõukeskus (poliitik, erakond, muu arvamusliider või kollektiiv) võib mingites teistes küsimustes ilmutada kas võhiklikkust või koguni varjamatut vaenulikkust.

Niisuguses olukorras orienteerumisel ei kehti enam senine küllaltki selgepiiriline jaotus „sõbrad-vaenlased”. Selle asemel tuleb meenutada, miks me omal ajal üldse niivõrd meeleheitlikult iseseisvuse taastamise nimel võitlesime. Ehk siis tuua välja, mis on need meie tegelikud ühised väärtused.

Uuringud on toonud välja, et eestlane pole kindlasti mitte mingit sorti „äärmuslane”. Samas ta on pigem konservatiiv (alalhoidlik) kui liberaal. Paraku võib nii sotsiaalmeediast kui ka olulistest meediakanalitest leida täiesti uskumatuid ning tihti lausa õõvastavalt absurdseid seisukohti. Tihti on need sõnastatud ka põhimõttel „kes ei ole meie poolt, on meie vastu”. Paraku on ajalugu näidanud, et õnnetute asjaolude kokkulangemisel võib isegi marginaalne vähemus haarata enda kätte võimu. Tänapäeval ei peagi selleks tingimata riigipööret korraldama, nagu saja aasta eest bolševikud tegid. Piisab ka ühiskonna meelsuse jõuga muutmisest, levitades täielikke

valesid agressiivsel moel. Sellepärast tulebki maha märkida need „punased jooned", mille ületamine on ilmne äärmusluse tunnus ja millele peaks järgnema üldine hukkamõist.

Ükski traditsiooniliselt alalhoidlik eestlane ega ka meisse sõbralikult suhtuv muulane ei saa ju nõustuda järgnevalt toodud väidetega:

1) Eesti Vabariiki ei okupeeritud ega annekteeritud 1940. aastal või oli see „õigustatud" (mistahes ettekäändel)
2) Nõukogude Liidul ei olnud mingit süüd Teise maailmasõja puhkemises (rääkimata otsesest osalemisest sõja vallapäästmisel) ega pannud toime kuritegusid või olid needki „õigustatud"
3) Kommunistlike režiimide roimad on olnud väiksemad kui natside või Jaapani sõjaaegsed roimad või olid need „õigustatud"
4) Kommunistide eesmärgiks ei olnud maailma vallutamine
5) Eestlased on kollektiivselt süüdi natsiroimades ja peavad selle eest vabandama
6) Eestis rikutakse vene „vähemuse" inimõigusi
7) Nõukogude Liit ja/või kommunismijärgne Venemaa on alati tegelenud üksnes enda kaitsega ega pole iial kedagi vallutada tahtnud, seevastu lääneriigid on aga tegelenud ründega
8) Kommunismijärgne Venemaa pole süüdi kallaletungides Tšetšeenia, Gruusia ega Ukraina vastu, samuti pole Vene riigivõimul midagi pistmist 2007. aasta „pronksiööga"
9) Venemaa poliitika eesmärk on teha inimkonnale head, lääneriikide poliitika eesmärgiks on aga teha halba
10) NATO on agressiivne/kuritegelik organisatsioon
11) Eesti koos kõigi lääneriikidega on kollektiivselt süüdi „kuritegudes" islami ja/või Venemaa ja/või kogu „kolmanda maailma" vastu
12) Islamistide terror on õigustatud (ükskõik, mis ettekäändel, sh. ka „kui vastupanu Lääne kultuurilisele agressioonile")
13) Islamistid ei pane toime terroriakte, need (nii 9/11 kui muud) on hoopis lääneriikide valitsuste (või riigiorganite) vandenõude tulemused (eriti kurioosne on siin see, et niisuguste seisukohtade levitajad ise räägivad samuti islamistide ohtlikkusest!)
14) Eesti jt maade sõdurid on samuti kurjategijad, sest on osalenud „kuritegelikel" missioonidel, niisamuti on kurjategijad ka need poliitikud, kes nad sinna saatsid
15) Ka Lääne kultuur tervikuna on osa kurjategijatest poliitikute „sõjast inimkonna vastu" või teisest vaatenurgast – hoopis solvab või võib solvata kas mingit osa immigrantidest või mõnda muud vähemusgruppi (näiteks omasooihalejaid) – ning seetõttu tuleb vastav osa kultuurist jõuga ümber defineerida või ära keelata
16) Eesti Vabariigi iseseisvuse taastanud rahvuslased ei mõista õigesti euroopalikke väärtusi või teisest vaatenurgast – nad on hoopis „süüdi" rahvavaenuliku poliitika ajamises, järelikult nad pole rahvuslased, vaid reeturid
17) Eesti 1990. aastate algul paika pandud üldine poliitiline kurss (sh. NATO liikmelisus) on olnud algusest peale kahjulik ega vasta Eesti rahvuslikele huvidele, ka peaks poliitiline võim Eestis kuuluma mitte ebakompetentsetele kapitalismi ja demokraatia pooldajatele, vaid neile, kes „oskavad valitseda» ehk endistele kommunistidele, kes pealegi oskavad kindlasti Venemaaga suhteid parandada – sest suhete madalseis on just Eesti poole süü ning üldse ei ole Eesti lääneriik, vaid kuulub Venemaa mõjusfääri ning Eesti rahvuslikes huvides ongi sinna kuuluda
18) Normaalne alalhoidlikkus/patriotism = rassism/paremäärmuslus/natsism/„vihakõne"
19) Võõrtsivilisatsioonidest tulnud inimesed pole kohustatud austama Läänes kehtivaid seadusi ega reegleid, hoopis Lääne inimesed peavad mujalt tulnuid TINGIMUSTETA austama – kui mujalt tulnu paneb toime kas või ränga kuriteo, on süüdi Lääne inimene, sest ta „provotseeris" sisserändajat
20) Igasugused katsed kaitsta rahvust (eriti väikerahvust) tema ajaloolisel territooriumil on vastuolus inimõiguste põhimõtetega, sest igaühel on loomulik õigus asuda elama ükskõik kuhu ja sealjuures ei tohi temalt mitte midagi nõuda – rahvusriik on mittevajalik igand, takistus tõeliselt võrdõigusliku ühiskonna rajamise teel
21) Eesti Vabariik on kuritegelik moodustis ja/või eestlased ei väärigi iseseisvust, sest nad on natsid, rassistid ja kiusavad taga venelasi, moslemeid, mustanahalisi jt. võõramaalasi ja/või sallivad oma juhtide osalemist lääneriikide kuritegelikus poliitikas

Mitmes punktis kasutavad kõik äärmuslased täpselt ühesugust retoorikat. Näiteks on USA ülemvõimning NATO olemasolu ühtviisi ärritav nii vasak- kui ka paremäärmuslastele, islamistidele kui ka venemeelsetele. Nii et juba siit peaks välja tulema, et meie rahvuslikud huvid on selges vastuolus mistahes äärmuslaste huvidega.

Kokkuvõtteks võib öelda, et kõik see, mis vastandub neile 21 punktile ja jääb „siiapoole" neid „punaseid jooni", moodustabki meie tegelike ühisväärtuste kogumi, millele oleme seni toetunud ja millele tuleb ka edaspidi toetuda.

Kaitskem siis üheskoos meie tõelisi ühiseid väärtusi! K&E

Skautluse isa Anton Õunapuu 130

hoiame meie kangelaste mälestust ja eeskuju

Päev oli ootamatult vilu, sombune ja tibutas vihma. Sellest hoolimata olid paljudest Eestimaa paikadest kohale saabunud mitme skaudiüksuse esindajad. Ka kohalikke eakamaid inimesi oli siin, kunagise Liivoja talu õuel. Mõnisada meetrit eemal asuva kahekorruselise kortermaja noored aga ei teadnuki, et selles talus oli 130 aastat tagasi, 7. novembril 1887. aastal ilmavalgust näinud poiss, nimega Anton Õunapuu, keda võiksid austada nii noored kui ka vanad.

LEHO MÄNNIKSOO

See tooks eriti nooremale põlvkonnale tagasi rahvusliku kuuluvuse tugeva tunde ja praeguse riigi hindamise läbi mineviku tegude, mille hindamine käib ikka tähtpäevade kaudu. Eriti siis, kui selleks on olemas mälestusmärk, nagu tahvel ja mälestuskivi taluõuel. Seekord said need endale veel ühe kaaslase. Tähistamaks Antoni 130. sünni- ja ühtlasi Eesti Vabariigi 100. aastapäeva, istutasid kohaletulnud Liivojale õunapuu. 130 aastat tagasi oli siin talumaja, mis tänaseks on kadunud. Nüüd haldab endise Liivoja talu maadest osa Eesti Skautide Ühing.

VASAKUL PILDIL:
Spordiseltsi „Kalevi" liikmed, Kalevlaste Maleva organiseerijad. Vabadussõja alguses, õppusel detsembris 1918 Lasnamäel. Vasakult Otto Tief, Anton Õunapuu, Leopold Tõnson, Johan Triumph ja Konstantin Pomerants.

ARHIIVIFOTO / KARL AKEL

Antoni surma-aastapäeval, 2. aprillil 1989. aastal, asetasid koostöös Vändra Muinsuskaitse Seltsiga taluõuele mälestuskivi eesti skaudiveteranid, kes on loonud rahvusvahelisse organisatsiooni IFOFSAG (*International Fellowship of Former Scout and Guides*) kuuluva Eesti Skautliku Antoni Keskgildi.

Liivoja talu maid oli naabrite arvamise järgi umbes 15 hektari ümber. Talu ei olnud rikas. Ometi sai talupere pidada kahte hobust, mis andis neile võimaluse vedada maja kütmiseks hagu, loomadele heinu ja kõike muudki talueluks vajalikku lihtsamalt kui nii mõnigi naaber. Kasutati ju siin üldiselt sellise töö jaoks kätejõul liikuvaid kelkusid, mis andis naaberkülale ka nimeks Kelguküla.

Liivoja talu maad olid küll asunud „liivasossil", see aga peitis enese all nii head tellisesavi, et talu saviaukudest saadav materjal rändas lähedal oleva Tomseni tööstuse saviahjudesse. Nii jõudiski talu kelkude asemel hobuseid kasutada.

Maaelu kõrval aga osati juba ka haridust hinnata. Nii viidi Anton töötegemise oskuste õppimise kõrval ka kooliharidust omandama. Ta käis neli talve Vaki vallakoolis ja kuna õppimine läks hästi, sai poiss võimaluse edasi õppida Vändra kihelkonnakoolis. Selle direktor, Anton Jürgenstein, kelle huvi oli andekamaid õpilasi ikka haridusteed jätkama suunata, leidis, et Eestimaa vajas haritud inimesi, et tõugata isamaad ikka rohkem iseseisvumise suunas. Nii soovitaski ta Antoni vanemaile panna poiss õppima mõnda kõrgemasse õppeasutusse. Tal olid ju kihelkonnakooli lõputunnistusel vaid väga head numbrid. Isa oli aga edasiõppimisele vastu, väites, et taluperemehel pole suurt haridust tarvis! Teiseks ei olevat talul rahalist jõudu, et poissi edasi harida.

Anton Õunapuu, "Kalevi" stipendiaadina Helsingi Kehalise Kasvatuse Instituudis.

Ometi tahtis saatus, et pärast isa surma, kes rehepeksu ajal kokku varises, rühkis Anton keeruliste aegade kiuste ja tänu tallu jäänud naispere toele haridusteel edasi.

1908. aasta kevadeks oli ta juba Tallinnas. 29. aprillil 1908 kirjutas ta kodustele: „Minu süda ei anna mulle rahu, et ma raha kopitada lasen ja kolu tühjaks jätan. Ma pean ju õppima – seni kui veel jõuan ja aidatud saan..."

Seda ta tegigi, rõhudes keelte õppele, mille kõrval hakkas tema elus domineerima ka sport. Temast sai spordiseltsi Kalev aktiivne liige. Alguses oli see 1901. aastal edumeelse eesti intelligentsi asutatud Tallinna Rattasõitjate Selts, millele kavatseti nimeks panna „Linda". Eestimaal aga valitses veel tsaariaeg, isamaalisus oli keelatud ja seltsi embleemile nõuti eestikeelse „L" tähe asemel vene tähestiku vastavat tähte. See eestimeelsetele spordimeestele ei meeldinud ja nii sai spordiselts algustähe tähekuju arvestades nimeks „Kalev".

Seltsi algaastatel tegeldi üldkultuuriliste piduõhtute ja loengute korraldamisega. Programmis oli ka rattasõit, jooksuvõistlused ja kurnimäng. Seltsi liikmeskonda kuulus abiesimehena ka hilisem Eesti Vabariigi president Konstantin Päts. Sporditegemise sildi all oli seltsis valitsemas eestluse kui meelsuse äratamise meeleolu. Eeskujuks oli võetud sookolite liikumine, kus füüsilise treeningu lõppeesmärgiks oli vajaduse korral oma kodumaa kaitsmine relvaga. Ei kulunudki kaua, kuni eestlastele seda kõike ka vaja läks.

Kalevlasedki on Vändras surnuaiale püstitanud mälestustahvli.

Võttis saapad jalast ja asus starti

Tänapäeval toimub palju igasuguseid jooksuvõistlusi, et rahva tervist mõjutada, karsket eluviisi propageerida ja muidugi ka huvitavat vaatemängu pakkuda. Kui aga vaadata kaugemale minevikku, siis juba aastal 1898 hakkas Eestimaal karskusselts „Valvaja" rahvale jooksuvõistlusi korraldama.

Anton Õunapuu oli traditsiooni üheks oluliseks hoidjaks ja eestvedajaks. 1909. aastal tuli ta ise teiseks jooksus, mis ei olnud väga pikk – 704 meetrit, Peale selle oli ta Eesti rekordite omanik kaugus- ja kõrgushüppes ning 100 m jooksus. Ta korraldas ka pikamaajooksuvõistlusi ja võttis neist ise osa. Nii korraldati 1907. aastal esimene 25 versta jooks Keilast Tallinna, mille võitis maadlejana tuntud J. Loorberg, Anton tuli teiseks. Aasta hiljem ilmus Anton Õunapuu taas Keilas Martin Lutheri mälestussamba juurde jooksu alguspunkti, võttis kõigi imestuseks saapad jalast ja asus starti. Põhjus oli aga päris argipäevane – ta hoidis lihtsalt kokku oma jalanõude kulumise pealt! Võistlemas oli aga ka teine paljajalu jooksja, tol ajal tuntud Budha munk Karlis Tennisons, keda rahvas kutsus paljasjalgseks Tõnissoniks ja vend Vahindraks. Jooksu võitis Anton Õunapuu ajaga 1:53.06. Meieni jõudnud teabe järgi toimus selline võistlus viimast korda 25. septembril 1916. Selle traditsiooni jätkajaid tänapäeval ei näi enam olevat.

1911. aastal õnnestus Antonil minna „Kalevi" stipendiaadina õppima Helsingi Kehalise Kasvatuse Instituuti. 1913. aastal sai ta selle lõpudiplomi, millele lisandus „ujumismagistri" aunimi. See muutis tema spordialast tegevust veelgi laiahaardelisemaks. Antoni juhatusel hakati „Kalevis" korraldama soome-rootsi mängude ja pallimängude kursusi. Aastaid töötas Anton Õunapuu Tallinna keskkoolides võimlemisõpetajana.

1914. aastal üritati Antoni eestvedamisel esmakordselt käima panna Eesti Spordileht. I maailmasõda lõi sellel üritusel aga jalad alt.

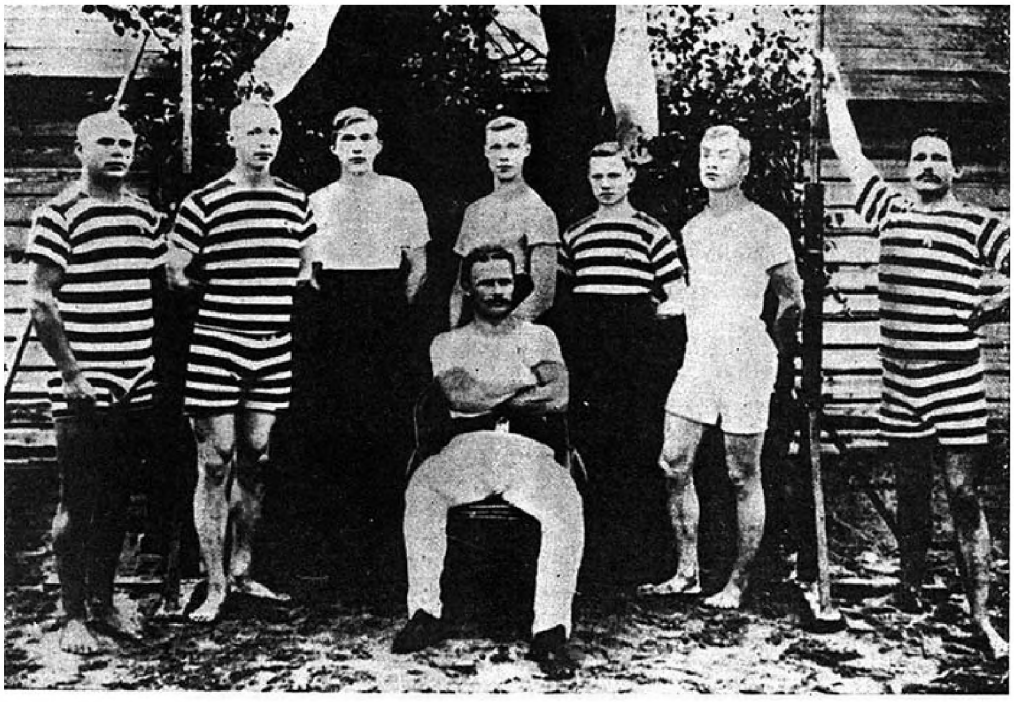

Kalevlased 1910. aastal Pirital. Istub Leopold Tõnson. Seisavad (vasakult) Voldemar Kuusner, Anton Õunapuu, Johannes Linnaks, Voldemar Treu, Richard Viilas, Konstantin Meri ja Johan Vunn.

Soomes tutvus Anton *boy*skautide tegevusega. Seal nimetatakse neid – *partiolaiset*. Soomes lõpetati kindralkuberneri kirja põhjal nende tegevus septembris 1911. aastal. Põhjenduseks oli teiste õppuste kõrval tegelemine sõjaväeliste harjutustega, maakohtade tutvustamine, sõjaväelist mõju avaldavate märkide kandmine. Selle tagajärjel võis kes tahes salkkonna kokku kutsuda ja pahale teele juhtida. Paljud skaudiüksused lõpetasidki tegevuse, elades edasi spordiseltsides ja Noorte Meeste Kristlikes Ühinguis.

Eestimaal seda keeldu ei olnud, tegutseti mitte skautide nime all, vaid kui *junõje razvetšiki* (noored luurajad). 1912. aastal loodi eestikeelsed skaudirühmad.

Anton Õunapuu organiseeris esimese skaudirühma 1916. aastal Tallinna Poeglaste Kommertskoolis, kus ta oli võimlemisõpetajaks. Skautluse arendamise aluseks sai asjaosaliste mälestuste järgi ülemaailmse skautluse rajaja Bade-Powelli raamatu „Scouting for Boys" venekeelne väljaanne. Sellest tõlgiti eesti keelde tähtsamad lõigud.

Skautluse „eestistamine" jätkus Tallinna Poeglaste Reaalkoolis, kuhu ta kutsuti õpetama võimlemist. Peagi kasvas skautlus Tallinna Skautide Malevaks, mille vanemaks kutsus Anton Eestis tol ajal hästi tuntud sporditegelase Leopold Tõnsoni.

Nagu meieni jõudnud mälestused räägivad, oli raskusi skaudivormidega. Nii otsustati koduse käsitööna valmistada pluusid, mille vasakule õlale kinnitati salga värvidega lindid. Kaelaräti värv näitas rühma kuuluvust ja peakatteks oli tsaariajal koolides kasutatud koolimüts, jalas kanti koolivormi musti pükse.

Talvisel ajal korraldas Anton Tallinnas oma kodus Kaupmehe tänaval „lõkkeõhtuid". Tal jätkus ruumi asetada toas keset põrandat petrooleumiahi, mille ümber sõõris võtsid istet tema skaudirühma liikmed ja algaski vestlus, mille põhiteemaks oli tihti Eestimaa ja eestlus. See äratas rõhutud rahvas iseteadvust ja

võitlusvaimu, mida neile peagi vägagi vaja läks. Meenutagem, et oldi veel Venemaa kubermangus, kus koolis oli õppekeeleks vene keel ja kusagil möllas juba I maailmasõda. Antoni skaudirühmade tegevuse lõpetasid märtsis 1918. aastal Saksa okupatsioonivõimud. Skaudiliikumist Eestimaal pole aga võõrvõimud siiani murda suutnud. Ikka on see ärganud taas elule või elanud muud nimetust kasutades „põranda all". Sellest annab küllap tunnistust ka tol vihmasel ja lörtsisel päeval meie skautluse rajaja 130. sünnipäeva puhul Liivoja taluõuele, lisaks juba vanade skautide varem istutatud tammedele, istutatud õunapuu.

Rood sai esimesed tuleristsed

Teade tsaarivalitsuse kukutamisest jõudis Tallinna 28. veebruaril 1917. Samal aastal loodi Johannes Pitka eestvedamisel Tallinna Omakaitse, millest 1918. aasta novembriks kasvas välja Eesti Kaitseliit. Anton Õunapuu aga oli hakanud juba 1917. aasta kevadel organiseerima Õppiva Noorsoo Roodu. Sügiseks koondas rood enda liikmeskonda 15 rühma skaute ja vanemate klasside õpilasi reaal-, kommerts- ja kaubanduskoolist. Neid tuli kokku üle 300. Relvade saamiseks pöörati pilgud Vene vägede relvaladudele. Poisid ostsid juba moraalselt laostuvatelt vene sõduritelt relvi ära ja röövisid neid relvaladudest, mille asukohti nad teadsid. Roodu väljaõpet juhtis Anton Õunapuu. Tallinnas hakkasid Vene relvajõudude toel võimu haarama eesti bolševikud. Tallinna omakaitse pidi relvad ära andma. Ka noorsoo roodult võeti ära relvad, mis reaalkoolis hoiul. Need olid aga ainult õpperelvad. Kasutuskõlblik ja korralik relvastus oli juba ettenägelikult välja jagatud ja hoolikalt ära peidetud. Anton nägi ilmselt ette skautluse kõrval oma rahvuslike eesmärkidena ka patriootliku relvaüksuse sündi. Juba oli käimas I maailmasõda! Kõigele sellele tol ajal roodu liikmena kaasa elanud Jüri Remmelgas meenutab: „20. veebruaril 1918. aastal asusid Saksa sõjaväed teostama dessanti Eesti saartelt mandrile ja maad mööda Põhja-Lätist Lõuna-Eestisse. Samal ajal oli Eesti Maapäeva Vanemate Nõukogu tegevuses ettevalmistustöödega Eesti Vabariigi väljakuulutamiseks, mis pidi teostuma enne kui Saksa väed Tallinna jõuavad..."

Sel keerulisel ajal mängis Anton Õunapuu loodud rood küllaltki tähtsat osa. Tallinna sadamat ja selle ümbrust rüüstavatele Vene sõjaväelastele andis rood mõjusa lahingu, milles sai surma üks roodu liige. Eks olnud see noorukitele ka nagu eelmäng järgnevale vabadussõjale.

> **Kokku tuli siis 15 meest, keda reaalkooli võimlas hakkas treenima Anton Õunapuu. Väeosa nimetati meie muinaskangelase sangaritegude foonil Kalevlaste Malevaks.**

Jüri Remmelgas aga lõpetab oma meenutused: „... Pärast lõunat tulid sakslased, korraldatud said ka kohalikud väeosad ja nii langes osa vastutust meie õlgadelt juba ära. Pidasime mõned ööd veel vastu ja libisesime vähehaaval jälle oma igapäevase õppetöö juurde tagasi, andes tõotust üksteisega juba loodud sidemeid alles hoida... Füüsilise puuduse, nõrkuse katab mitmekordselt julge meel ja heatahteline tung võidelda isamaa eest ja võita või surra."

24. veebruaril 1918. aastal sündis Eesti Vabariik, mille eest nüüd tuligi võidelda!

Kalevlaste Malevas

21. novembril 1918 kutsus Spordiseltsi „Kalev" esimees Leopold Tõnson, kelle hüüdnimedeks seltsis olid Vana Vunts ja Vürst Gabriel, kokku liikmete koosoleku ning pani ette moodustada vabatahtlikest kalevlastest eraldi väeosa. Kokku tuli siis 15 meest, keda reaalkooli võimlas hakkas treenima Anton Õunapuu. Väeosa nimetati meie muinaskangelase sangaritegude foonil Kalevlaste Malevaks. Ajalehtedes kutsuti üles tulema malevasse ja üleskutse lõppes sõnadega: „Parem auga surra, kui ikkes vaevelda!"

Vabatahtlike registreerimine ning väeosa formeerimine algas 20. detsembril 1918 ja juba nädala pärast, 27. detsembril, olid malevlased mereväe dessantüksuses Loksal ja Tsitresse ette võetud operatsioonidel. Lipniku aukraadiga Leopold Tõnsoni juhitud 12-liikmeline 1. polgu ridadesse kuuluv kalevlaste rühm jõudis 2. jaanuaril 1919. aastal videvikus Jõelähtmesse. Kindral Aleksander Tõnisson pidas siin kõne, kus märkis, et kui malev suudab paigal püsida, võib soomlaste abijõudude kohale jõudes minna üle pealetungile. Sellest kõnest on pärit ka Valkla lähistel rändrahnu kivisse raiutud sõnad.: „Siia maani ja mitte kaugemale!" Rahn lasti nõukogude võimu ajal muidugi õhku. Kohalik vallavalitsus aga paigaldas 1990. aastal samasse paika uue rändrahnu sama kirjaga. Eestlaste pealetung algas juba enne soomlaste abiväe tulekut, 3. jaanuaril 1919. See oli Vabadussõja murdepunkt.

Vaenlase pealetung peatus ja algas nende taganemine. Kalevlaste otsustavaid tuleristseid kirjeldab Päevaleht nr 92 (2.04.1939) selliselt: „2. jaanuaril 1919. a varahommikul läks 127 kalevlast pealikute L. Tõnsoni ja A. Õunapuu juhtimisel Narva maanteed mööda linnast välja vastu vaenlasele, kes pealinna külje alla jõudnud. Tallinnast 25 km kaugusele pidama jäänud punavägi löödi põgenema ja tagaajamine vältas vahetpidamata Järve külani. Teel peatuti üksikus talus, kus käidi soendamas, kuna pealikud arutasid plaane."

Lahing ei olnud sellega veel lõppenud ja edasises tulevahetuses said mõlemad pealikud kuulitabamusi,

Antoni nime kandva gildi skaudid käivad ikka tema hauakünka eest hoolitsemas.

juhtisid aga lahingut kuni selle võiduka lõpuni. Õnneks polnud ükski tabanud kuul osutunud eluohtlikuks. Reel, millega neid sõidutati arstiabi saama, üritas Anton laulda oma lemmiklaulu, mis hiljem Eesti skautide hümniks kuulutati ja mida tänaseni oma koondustel alati laulavad skaudiveteranidest gildiskaudid: „Eestimaa, mu isamaa, kuis nii kallis oled sa...” Haavatuid saatev sanitar aga keelas Antonit ja sidumiskohal keelas ka tohter laulmise kategooriliselt. Kui Anton haiglasse saadeti, tulid kõik tema kalevlased teda saatma. Kuigi vaevaliselt, ulatas ta kõigile käe ja ütles: „Oodake, ma tulen tagasi!” See muutus hüüdlauseks kuulipidurite komandos, mille pealik oli Anton Õunapuu. Hiljem ka kogu pataljonis.

Kaua aega hiljem meenutas Rakvere Skautide maleva Matkameeste suguharu eeskujulik skaut Anton Ruben oma kalevlasest isa mälestuste kaudu Anton Õunapuud: „Meil oli mehi, kes olid suutelised vaenlast võitma mitte üksnes relvadega, vaid ka vaimujõuga!”

Küllap oli vaimujõud ka põhjuseks, mis Antoni peagi taas sõjaväljale rivisse tõi. Seljataha jäi mitu võidukat lahingut. Siis pidas väeosa võiduka lahingu ka Petserimaal Suur-Bereznjuki küla juures. Võidu hind aga oli seekord kõrge, sest pealik Anton Õunapuu langes niidetuna vaenlase püssikuulist. Tema põrm leiti alles pärast lahingu lõppu. Kuul oli tunginud selja tagant rindu ja läbistanud aordi.

Rasked lahingud jätkusid ja nagu teada, olid need Vabadussõja ohvriterikkaimad.

Pealetungile läinud kalevlased tõid võidu, paraku ilma pealik Anton Õunapuuta. Mälestust temast püüdis nõukogude võim eestlaste mälust kustutada. Hävitati halastamatult talle püstitatud mälestusmärk, mille jaoks olid skaudid veel enne sõda raha kogunud.

Nii Anton Õunapuu kui ka tema kõrval tol ajal vägagi au sees olnud skaudiliikumist juhtinud Leopold Tõnson, on autasustatud Eesti Vabadusristiga. Esimene neist II liigi ja teine I liigi aumärgiga. Meeldetuletuseks, et Eesti Vabadusrist jaguneb kolmeks liigiks: I sõjaliste teenete eest, II isikliku vapruse teest, III tsiviilteenete eest.

Kandku see õunapuu mahlakaid vilju, et Antoni 130-aastase mälestuse vääriline olla!

Noored hoiavad meie kangelaste mälestust ja eeskuju

Kirjutise lõpetuseks toon lugeja ette mõned väljavõtted Antoni õe Katharina mälestustest.

11.12.1954: „Tänavu sai minu

venna (Antoni) surmast 35 aastat ja ma sain niikaugele, et sain kevadel tema hauale hauakivi. Kivil on rist, spordimärk, ametinimi ja muidugi venna nimi, sünni- ja surma-aasta ja alla on veel kirjutatud: „Õnnista, Looja vaim, hauagi ööd... mälestab õde" Oleks ju tahtnud vähe paremat, aga siiski on ta raudkivist, mis lõhku ei anna, see maksaks palju vaeva – Vändra kalmistul on kaks suurt marmorristi puruks pekstud!"

23.03.1981: „Minu vana armas kodutare olla nüüd juba nii lagedaks varastatud, akna klaasid purustatud ja isegi raudahi olla suurest kambrist ära varastatud, isegi aidast vanaaegsed riidekirstud... minu isa oma töö kumara kaanega..., raudsahad, ketid, päitsed, hangud, hargid, vikatid, rehad ja isegi vedruvanker..." (*kirjutaja elas selle mälestuse kirjapidamise ajal juba Uulus).*

1.09.1983: „Kella ühe ajal päeval läks Liivoja tuleroaks. Läks hulkurite lontruste tuleroaks. Naabermajas nähti, kuidas tantsisid ümber tule."

08.1982: „Kuulen, et isegi inimesed, kes juhuslikultki Vändra kalmistule tulevad, ei pea raskeks ka Antoni hauale läheneda ja sealt mõne rohulible või puulehe kõrvaldada."

Anton Õunapuu mälestustahvel

Niimoodi on erinevalt koheldud paiku, mis on olnud unustatud ja mälestustest maas. Mis siis imestada, et noored 200 meetri kaugusel ei pea enam lugu Eestimaal minevikku sügavaid jälgi jätnud inimestest! Siit tekibki küsimus, et milleks meile üldse on vaja minevikus sorida ja meenutada neid inimesi, kes on hea seisnud ja oma elugi ohverdanud selleks, et säiliks mingi rahvakild, meie meel, riik, keel ja kultuur? Äkki ongi globaliseerumine vältimatu, sest juba kaugetest Rooma riigigi aegadest on ajaloopendel ikka ajas edasi-tagasi liikunud. Ka looduses tekivad uued ja hävivad vanad liigid!?

Nii meie Anton Õunapuu koos oma rahvaga küll ei mõelnud! Nii ei mõtle ka need, kes ei loobu oma liigi alalhoiust ja võitlevad selle eest, et ei tuleks tulevikus inimkonnale jälle kätte aeg lageraieks või tantsuks ümber tule! Seepärast heitkemgi aegajalt pilk tagasi neile, kes on andnud oma elu hinnaga meile võimaluse jääda iseendaks.

Eesti Skautliku Antoni gildi vanade skaudiveteranide eeskujul on paljud meie noored võtnud kätte hoida meie kangelaste mälestust ja eeskuju. Selle märgiks hoitakse korras Anton Õunapuu sünnipaik, mis on saanud nüüd ühtlasi matkade sihtkohaks.

> **... et ei tuleks tulevikus inimkonnale jälle kätte aeg lageraieks või tantsuks ümber tule!**

Tollele lõrtsisele päevale, kui õunapuu istik jäi sirguma juba varem Pärnu skaudiveteranide istutatud tammepuude kõrvale, järgnes veel skaudiveteranide organisatsiooni väljasõit, mille ajal käidi ka Vändra surnuaial Antoni hauaplatsi koristamas ja Liivojal mälestuskivi ümber lilli asetamas.

Meil on, millest mõelda, meil on, mida öelda, meil on oma meel, meil on oma keel, meil on oma tõed! K&E

Anna Tõrvand-Tellmann

ühe silmapaistva naise traagiline saatus

Anna Tõrvand-Tellmanni oli silmapaistev pedagoog ja ühiskonnategelane. Ta oli Asutava Kogu liige, rajas Naiskodukaitse ja Kodutütarde organisatsiooni. Tema suurim unistus sai teoks 1932. aastal, kui uksed avas uus erakool – Anna Tõrvand-Tellmanni Inglise Kolledž, mis kujunes uueks suunaks eesti hariduselus.

Artikkel tugineb materjalile raamatust "Rukilillesinised koolimütsid Tallinna tänavail"

Anna, neiunimega Mälk, sündis 9. augustil 1880. aastal Tartumaal Ülenurmes. Kui uskuda astroloogia iidseid sümboleid, siis Anna oli sündinud Lõvi tähtkujus ja see määras tema olemuse. Tal oli uhke, jõuline karakter. Ta oli loodud valitsema. Maast-madalast oli tüdruku unistuseks saada õpetajaks ning ta rühkis samm-sammult sihikindlalt oma eesmärgi poole.

Aastal 1899 lõpetas Anna Mälk Tartus asuva von Grassi tütarlastegümnaasiumi pedagoogikaklassi saksa keele ja matemaatika kodukooliõpetaja kutsega. Julgelt sõitis noor neiu võõrsile, et edasisteks õpinguteks raha teenida. Kaks aastat töötas ta Arhangelski linnas ühes rikkas vene perekonnas guvernandina. Seejärel kodukooliõpetajana Peterburis tolleaegse Vene rahandusministri Vošnegradski perekonnas.

Kui tema pererahvas Saksamaale elama asus, võeti ka nooruke kasvataja kaasa. Seal kasutas Anna võimalust ning käis mitmel pedagoogilistel kursusel.

26-aastaselt abiellus Anna Riia Tehnikaülikooli tudengi Ernst Nikolai Tellmanniga. Noored elasid, töötasid ja õppisid algul Riias, siis Saksamaal Dresdenis ja viimaks Peterburis. Peterburis ehitas Ernst Tellmann esimese külmhoone Venemaal. 1915. aastal asus perekond koos kahe väikese tütre Zita-Modesti ja Selmaga elama Tallinna. Siin sai Ernst Tellmann linna ehitusosakonna juhatajaks ja proua Tellmann õpetajakoha Tütarlaste Gümnaasiumis. 1916. aastal määras linn proua Tellmanni Tallinna I Tütarlastegümnaasiumi juhatajaks. Ta jagas kooli kolmeks: ühes osakonnas käis õppetöö nagu ennegi saksa, teises vene keeles, aga uus haru oli eestikeelne. Sellest sai riiklik keskharidust andev eestikeelne kool. 1919. aastal asutas proua Tellmann vabariigi valitsuse ülesandel ka II Tütarlastegümnaasiumi.

1919. aasta lõpus suri teedeminister Ernst Tellmann. Kaks aastat hiljem abiellus proua Tellmann samuti lesestunud kindral Juhan Tõrvandiga.

Anna Tõrvand-Tellmanni edumeelne tööstiil ning eluhoiak ja moodne välimus: lühikesed seelikud, dekolteed ja kõrge kontsaga kingad – põhjustasid mitmeid intriige ja konflikte. 1922. aastal lasti ta ametist lahti ja ka õpetamisõigused võeti ära. Põhjus oli, et ta ei olevat kõlbulik noorsugu kasvatama. Järgnes kaks aastat visa võitlust ja Anna Tõrvand sai oma õigused tagasi. Intriigid aga jätkusid ja 1925. aastal oli ta taas sunnitud koolist lahkuma ning jätkas vaid saksa keele õpetajana Riigi Kunsttööstuskoolis. Kuid aasta pärast, olles võitnud kohtuprotsessi, sai ta tagasi kõik õigused koolis töötamiseks ja õpetamiseks.

1929. aastal lõpetas proua Tõrvand Viini Ülikooli õigus- ja riigiteaduse osakonna, mis on tunnistuseks tema huvist ühiskonnateaduste ja poliitika vastu. Ta osales aktiivselt noore Eesti Vabariigi elu korraldamises: kuulus Asutavasse Kogusse, oli 1925. aastal üks Naiskodukaitse asutajaid ja selle Tallinna ringkonna esinaine, 1932. aastal võttis osa Kodutütarde organisatsiooni asutamisest.

Unistus isiklikust koolist

Kõik need aastad unistas Anna Tõrvand oma isiklikust koolist, koolist, kus saaks teostada oma visiooni kaasaegsest noorte haridusest. Sellal kui Eestimaa koolides õpetati võõrkeelena vene ja saksa keelt, mõistis proua Tõrvand, et maailma kultuuris, majanduses ja poliitikas kuulub tulevik inglise keelele.

Õpilaste esinduse külaskäik Tõrvandite juurde Toompeal veidi aega enne nende arreteerimist.

See unistus sai teoks 1932. aasta septembris, kui uksed avas uus kool, Anna Tõrvand-Tellmanni Inglise Kolledž. See oli esimene inglise keele süvaõppega kool Eestis. Kool sai kiiresti populaarseks ja kooli õpilaste arv, mis algselt piirdus kolmekümne viiega, kasvas kolme aasta jooksul kuuesajani.

Anna Tõrvandi eesmärk oli kasvatada noorele Eesti Vabariigile hästi haritud kodanikke, kes tunneksid ja austaksid oma väikese kodumaa ajalugu ja kultuuri, kuid oleksid avatud ka Euroopa kultuurile.

Anna Tõrvand-Tellmanni silmapaistvat tegevust ja saavutusi pedagoogilisel tööl kolmekümne aasta jooksul tähistati Estonia Kontserdisaalis 1940. aasta 21. jaanuaril.

Oli möödunud kolmkümmend aastat täis pingsat õpetajatööd ja see aeg oli pühendatud noorte inimeste õpetamisele ja kasvatamisele. Ta oli neil aastail olnud ju ka kolme Tallinna kooli asutajaks ja juhiks.

Kooli juhataja proua Tõrvand-Tellmann esinemas mikrofoni ees.

Kool suleti vägivaldselt 1940. aasta suvel

1940. aasta suvel aga algas NSVL okupatsioon Eestis ja kõik erakoolid likvideeriti. Anna Tõrvand-Tellmanni Inglise Kolledž ühendati Riikliku Inglise Kolledžiga 9. Keskkooliks.

Abikaasa kindral Tõrvand arreteeriti 1941. aasta 14. juunil ja saadeti Siberisse, Sosvasse Sverdlovi oblastis, kus ta suri eeluurimisel 12. mail 1942. aastal. Samal päeval, 14. juunil 1941, küüditati koos tuhandete teistega ka Anna Tõrvand. Üks tema saatusekaaslastest, proua Kristenbrun, on jutustanud, kuidas raskel teel Siberi poole oli Anna ikka püüdnud optimismi säilitada ja oma kaaslasi lohutada.

Asumisel elas Anna Kirovi oblastis Gadõ külas ja töötas turbatööstuses töölisena, hiljem tabelipidajana.

Seal ta 10. märtsil 1943. aastal ka arreteeriti süüdistusega – aktiivne osavõtt nõukogudevastasest spionaažiorganisatsioonist väljasaadetud eestlaste seas Kirovi oblasti territooriumil. Ülekuulamised kestsid mitu kuud ja 1943. aasta augustis määrati ta kaheksaks aastaks sunnitööle.

1945. aastal haigestus ta raskelt selgroonärvi põletikku. Anna Tõrvand suri asumisel düsenteeriasse 23. augustil 1953. aastal invaliididekodu haiglas. Nii lõppes selle energilise, tugeva tahtejõuga, alati optimistliku ja targa juhi omadustega eesti naise elu.

Tõrvandid San Remos 1938. aastal.

Vanaema meenutades

Jutustab **VIIVE PREES-SONTICH**

Mu vanaema Anna Tõrvand-Tellmann avas oma Inglise Kolledži samal aastal, kui mina sündisin – 1932.

Oma esimestest eluaastatest ei mäleta ma kuigi palju. Elasime kõik koos Kreutzwaldi tänaval, kus meil oli kaks korterit maja kõige kõrgemal korrusel. Korteritevaheline sein oli läbi murtud ja nii sai kahest korterist üks suur. Me elasime alati kõik koos – minu vanaema ja vanaisa kindral Juhan Tõrvand, minu isa mereväekapten Kurt Prees ja mu ema Zita Tellmann-Prees, kes õppis õigusteadust siis, kui mina pisike olin ja ta sai just enne venelaste tulekut advokaadiks. Siin elasid veel mu tädi Tata Tellmann-Höpfel, kes oli vanaema koolis õpetaja ja algkooli juhataja, tema austerlasest mees Hans Höpfel, ning tütar Gina (Regina), kellest sai hiljem minu õde. Mäletan lumerikkaid talvi ja soome kelguga sõitmist tänavatel, kus tookord oli vähe autosid.

Suved veetsime Kosel, kus meil oli imeilus aed ja suvemaja jõe ääres. Soojadel päevadel käisime suplemas. Kui olin seitsmeaastane, ehitasid vanaisa ja vanaema taha jõe äärde uue suure kivimaja, kus me ka talved veetsime. Ühe suve olin Inglismaal, kuhu mu vanaisa oli saadetud üle vaatama Eestile allveelaevade ehitamise käiku. Elasime isa ja emaga ilusas linnakeses Kingston upon Thames Londoni lähedal. Õppisin ära inglise keele. Oleksime pidanud sinna jääma – siis oleks mu vanemad veel elus, aga muidugi tahtsid nad koju tulla.

Mu tädi Tata Höpfel, kes oli välismaalasega abielus, ja tema tüta Gina, lahkusid Eestist 1940. aasta sügisel. Küll ta nuttis ja ei tahtnud minna, aga midagi ei aidanud. Nii läks ta Viini, kus tema mehel oli korter, ja pääses eluga.

Miks läksime meie elama Viru tänavale? Meid visati venelaste poolt meie Kose kodust välja. Nii läksime siis oma ilusast kodust koledasse, süngesse, vanasse ja väikesesse neljatoalisse korterisse, millest 1941. aasta 14. juunil viidi venelaste poolt ära ka minu vanavanemad. Nad äratati öösel kõva tagumise, lärmi ja ukse sissemurdmisega sõdurite poolt. Minul on kole hirm, vanaema on ärritatud, ainult vanaisa on tugev ja katsub meid rahustada. Kiiresti tuli mõned riided ja asjad kokku panna. Nad kallistasid mind veel ja siis viidi nad ära. Ma olin koledas korteris üksi koos teenijaga. See oli viimane kord, kui nägin oma vanavanemaid ja see oli ka meie ideaalse elu lõpp. Olin tookord üheksa aastat vana.

Miks ei põgenenud minu vanavanemad siis, kui selleks oli veel võimalust? Nad ju teadsid, mis võib juhtuda. Kodumaalt on ikkagi raske lahkuda ja keegi ei osanud arvata, et asi nii hulluks läheb. Nad olid põgenemist küll plaanitsenud – auto pidi nad tänaval peale võtma ja viima kuhugi mere ääres ootavale väikesele laevale – kuid vanaemal hakkas viimasel minutil hirm ja plaan jäi teostamata. Nii surigi ta, nii tugev ja terve nagu ta oli olnud, Siberis laagris 13 aastat hiljem. Vanaisa lasti vene vanglas maha üks aasta pärast kinnivõtmist.

Peale toimunut tuli minu isa õde Frida Alwer ja viis mu oma korterisse Terase tänaval. Ka isa oli oma emaga seal. Selgus, et mu ema oli juba varem kinni võetud ja keegi ei teadnud, mis temast edasi oli saanud. Viiskümmend aastat hiljem sain teada, et teda oli üle aasta Venemaal vanglas hoitud ja siis saksa spioonina maha lastud.

Kuidas pääsesin mina? Elasin oma vanaema juures koos tädi Frida Alweriga. Ühel kuuvalgel õhtul, kui tädi Frida kartis sakslaste pommirünnakut, läksime kahekesi maale. Samal ööl tulid venelased mind, üheksa-aastast tüdrukut, kinni võtma. Kuulnud isalt, et laps ei ole siin, võeti kinni tema.

Viive ja Gina Kosel 1939. aastal.

Hiljem, 1991. aastal, sain teada, et ta oli Eestis vanglas kuu aja pärast surnud. Ta oli olnud terve mees ja see ei võinud olla loomulik surm. Mina jäin maale peitu kuni sakslaste tuleku ja venelaste väljaajamiseni.

Pr. Höpfel ja Gina tulid koos sakslastega Eestisse tagasi ja kuulsid siin kogu pere äraviimisest. 1944. aastal, kui sakslased hakkasid tagasi tõmbuma, põgenesin ma koos nendega Saksamaale – Viini, kus Tatal oli korter. Kutsun teda nüüd Mutiks (*Mutter* – ema saksa k.). Ta saigi mu emaks. Kuna korter Viinis asus Vene tsoonis ja elamine seal võis olla meile ohtlik, põgenesime Muti, Gina ja mina pärast sõja lõppu Põhja-Saksamaale, kus olime Hamburgi lähedal Eesti DP (*Displaced Persons* – maapagulased inglise k.) laagris Schwartzenbeckis. Muti, kes oli oma mehest lahutanud, hoolitses meie eest ja oli laagri eesti koolis õpetajaks. 1950. aastal, lõpetanud Saksa Gümnaasiumi, oli mul kui vaeslapsel võimalus sõita Ameerikasse. Edasine saatus sidus meid, koos Muti ja Ginaga, Ameerikaga.

Mu vanaema suri 1953. aasta augustis Venemaal vangilaagris/invaliidide kodus, aga ta elab edasi minu lastes ja lapselastes. Ta oleks nende üle uhke.

Anna Tõrvand-Tellmanni kirjad asumiselt

10. III. 53. (Tõlge vene keelest)
Minu väga kallis Hilja!

Minu unustamatu, ma tunnen kirjeldamatult suurt igatsust Teie järele, ma ei leia kusagil rahu, nutan. Mulle on siin kõik vastik, ma ei taha siia jääda. Mu süda valutab, kuna ma ei tea, kuidas Teie kohale jõudsite. /.../ Kaheksandal märtsil käsutati meid kõiki ilmuma kell 10 leinamiitingule*, võimalikult mustades pearättides, direktor pidas liigutava kõne, ise kogu aeg nuttes /.../ Õhtul toimus koosolek seoses Naistepäevaga /.../ Eile kutsus raamatupidaja mind abiks, muidugi ajutiselt, kuid olen rahul, sest saan väheke vaheldust ning unustada oma mure Teie pärast.

** Ilmselt Stalini surma puhul.*

17. III. 53
/.../ Minu väga kallis Hilja!

Täna on mul eriti kurb meeleolu. Täna saab minu tütretütreke 21-aastaseks, ma pole teda tervelt kaksteist aastat näinud. Ma olen nii kurb, nii üksik, mahajäetud kõigi oma kallite sugulaste poolt. Millal ometi tuleb kõigele sellele lahendus ja lõpp minu kannatustele? Kas ma elan rõõmsate päevadeni?

3. IV. 53.
Meil on oivaline talv: kerge pakane, päike, vaikus. Hommikul 20 kraadi külma, päeval päikese käes sulab. Käin metsas raielangil. Viiekskuueks tunniks. Lausa nauditav. Pärast arvukaid avariisid on tervis nüüd täiesti korras – ei kotletti ega sibulat.

27. IV. 53.
Tere minu kallis Hilja!

/.../ Palun vabanda, et viivitasin vastamisega; selle põhjuseks on minu haigus, sest olen juba kolmandat nädalat üles tõusmata voodis.

Ma külmetasin ning mul on uuesti ishias ja närvipõletik. Mul on nii tugevad valud ristluus ja neerudes, et ei suuda seista, käia ega istuda.

Ravin end vaid soojendaja ning *Acofeniga*, muud rohtu pole. Seni pole keegi velskritest sisse astunud. Eelmisel nädalal ma saatsin ambulatooriumisse /.../ ja palusin Augustat minu juurde tulla ja mulle kuppusid panna. Ta lubas tulla, aga ei tulnud. Ma ootasin mitu päeva ning täna saatsin Anna Vassiljevnale kirjakese palvega mulle kuppe panna. Nüüd, mõni aeg tagasi, ta tuli ja tembeldas mind igast küljest kuppudega, nii et olen täiesti kirju. Eks vaatame, kas see vähegi aitab?

Oh, minu kallis Hiljakene, kuidas ma igatsen Teie järele, ma nii väga tahaksin Teiega olla. Te viisite endaga kaasa midagi mulle kallist ja lähedast. Ma mäletan, kuidas Te talvel minu eest hoolitsesite, kui ma jälle närvidega haige olin, ja ühe nädalaga mind jalule aitasite. Nüüd aga kannatan ma kolmandat nädalat talumatut valu, kuid abi pole. Mul pole lähedast inimest, kelle poole võiksin häbenemata pöörduda. Ma olen nii üksik! Te ju teate, et meie palatis on kaks-kolm leeri: sakslased, ukrainlannad ja eestlanna /.../ Meie asutus on üldse kui herilasepesa. Seitsmesajas päev, kirjad, intriigid, kaebused, keelepeks, sõimjne /.../

/.../ Ma pole veel siiani komandanti näinud ning seepärast me ei tea midagi oma saatusest. Direktor räägib, et meil pole millelegi loota, kuigi amnestia ukaasi kohaselt on karistatus ja õiguste kaotamine

meilt maha võetud. Sellegipärast meid koju ei lasta. Oleme kõik väga ärevil. Selles kirjas ma oma avaldust Moskvasse Teile ei saada, tahan ära oodata meie komandandi saabumist ja tema arvamust, et teada, kuhu peab äraütlemise korral pöörduma.

17. V. 53.
Minu kallis Hilja!

Ma ei vastanud Teile kohe, sest kogu aeg ootasin komandandi saabumist. Lõpuks kolme kuu järel ta ilmus, see oli Taevaminemise pühal, 19. mail. Kõik justkui rahunesid. Esimesel päeval kutsus ta välja need, kes juba ammu olid avaldanud soovi oma Venemaal elavate sugulaste juurde sõita /.../

Teisel päeval käskis ilmuda

Õnnelik vabariigi-aeg. Neli generatsiooni Tellmanneid 1933. aastal.

Viive Prees-Sontich ja Hilja Simsel 1992. aastal kooli juubelil.

Kaugete kirjade saatus

Meenutab Anna Tõrvand-Tellmanni lapselaps **VIIVE PREES-SONTICH**

palatite vanematel allkirja andma, sest seda tuli teha kolme kuu eest ning kui me läheksime ühekaupa, oleks see mitu päeva kestnud, tema aga kiirustas ära sõitma. Meie palati poolt läks vanem ja abilisena mina. Viieteistkümnenda mai õhtul, kui kogu see tseremoonia oli lõppenud, läksin ma tema juurde väga hilja, pärast kino. Ta istus kulturniku kabinetis koos viimasega. Vabandasin tülitamise pärast ja palusin seletada, kuidas tema s.a. 27. III. amnestia ukaasi mõistab. Ta vastas, et see amnestia ei puuduta meid, väljasaadetuid. Kui ma hakkasin talle vastu rääkima, et meile anti ilma seletamata ja seadusliku aluseta allkirjastada paber, mis määrab meid siia alalisele eriasumisele, vastas ta, et teeb seda, mida tal on

Kuidas koolijuhataja proua Tõrvandi Siberis asumisel kirjutatud ning veel kaugemale Aasiasse saadetud läkitused jõuavad tema lapselapse kätte Ameerikas ja sealt ringiga Tallinnasse – siis mis see muud on kui imeline saatus?

See juhtus 1989. aasta aprillis. Levis erutav uudis, et Tallinna saabub Idla võimlejate rühm Stockholmist ning nad esinevad Linnahallis.

Mulle helistas Idla endine mustervõimleja Oskar Luik Pärnust ja palus, et ma ostaksin „Kalevist" temale ja tema õele piletid Idla võimlemisõhtule.

Luige õde elas väikeses majakeses Nõmme ja Hiiu vahel. Tuba oli soe ja hubane ning selle perenaine, proua Hilja Simsel, osutus samuti soojaks ja hubaseks inimeseks.

Kohvilauas läks jutt mineviku radadele ja kui selgus, et mina olin õppinud Anna Tõrvand-Tellmanni Inglise Kolledžis, hüüatas proua Simsel: „Mina ju viibisin Anna Tõrvandiga samas palatis, seal – Siberis!"

Vaat see oli uudis! Selgus, et Hilja Simsel on see inimene, kes oli Anna Tõrvand-Tellmanni viimasena näinud! Temaga koos asumisel olnud ja invaliidikodu haiglas samas palatis elanud! Ja kui 1953. aasta kevadel, pärast Stalini surma, oli Hilja Simsel saanud loa sõita oma laagrist vabastatud ja Kirovi oblastisse asumisele saadetud venna Oskari juurde, siis kujunes neil Anna Tõrvandiga tihe kirjavahetus, mis kestis kuni viimase surmani 1953. aasta augustis. Hilja Simsel meenutas suure soojuse ja lugupidamisega oma Siberi-aegset palatikaaslast, naist, kes sirgeselgselt ja väärikalt kandis oma ränka koormat, kellel jätkus jõudu saatusekaaslaste lohutamiseks ja julgustamiseks ja kes tundis rõõmu Siberi võimsast loodusest ja esimestest kevadvõrsetest.

Ja siis ulatas Hilja Simsel mulle koguka kirjapaki. Esimene kiri, venekeelne, kandis kuupäeva 10.III.53. Ja eestikeelne, kirjutatud 15.VII.53, on ühtlasi viimane teadaolev märk meie koolijuhataja elust seal kaugel maal. Need kirjad olid nagu reliikviad. Olin vapustatud.

Eesti Vabariigi ajast. Anna Tõrvand õpetajate laua taga klassiruumis.

teha kästud. Kuid ta ei öelnud, kes tal seda käskis. Vaidluste järel ta ütles, et võin kirjutada Ülemnõukogu Presiidiumi esimehele Moskvasse ja paluda seletust temalt. Meie kõnelusse komandandiga sekkus ka kulturnik, öeldes, et amnestia alusel on karistatus ja õiguste äravõtmine meilt maha võetud, kuid läände, piiriäärsetesse rajoonidesse pole meid seni veel lubatud. Alles siis, kui sõlmitakse rahuleping viie suurriigi (NSVL, Hiina, Inglismaa, Prantsusmaa ja USA) vahel ning leiab aset Saksamaa taasühinemine, võime me tulla tagasi kodumaale. Komandant aga vaikis ega rääkinud midagi. Seega ma lahkusin sama rumalana, kui olin tema juurde tulles. Seejuures ma olin niivõrd endast väljas, et tulnud palatisse, jõin ära kõik südametilgad, mis mul olid, ei saanud kuidagi rahuneda ega magama jääda. Ka praegu on mul masendav meeleolu, ma ei usu enam millessegi, olen kaotanud huvi elu vastu. Kogu lootus koju jõuda on purunenud! Kas tõesti tuleb surra siin taigas ja soos?? See on hirmus. Hilja, mu kallis, kirjutage, mida rääkis seal Teie ülemus? Mind huvitab tema arvamus väga. Teie ju rääkisite, et seal ei sunnita kedagi alla kirjutama paberile „alalisele eriasumisele"? Ei mõista, miks seda siin nõuti, seadus on ju ühesugune kogu Liidus?! Kui ma veidi rahunen ja vajun uuesti meie kurba igapäevaelu rutiini, kirjutan tingimata Ülemnõukogu Presiidiumisse, seletan ja palun endalt maha võtta see õnnetu ja omamoodi tõlgendatud seadusevastane „alaline eriasumine"! /.../ Nädala pärast on suvistepühad, Teile pühadeks õnne soovida on juba hilja*, kuid ma loodan, et veetsite need rõõmsalt ja õnnelikult oma armsate lähedaste sõprade ringis!?! Mina aga nukrutsen, olen üksik vaeslaps, armsate sugulaste ja tuttavate poolt saatuse hoolde jäetud. Oh, mu kallis, kuidas ma tahaksin praegu Teiega olla, tunda Teie hellitavat kätt minu hallil peal, et minu valutav süda vähegi rahuneks. Mu kallis, kallistan, hellitan ja suudlen Teid kõvasti.

Teie aseema

** Kirjad käisid aeglaselt.*

24/ V. 53. (eesti keeles)

Tere, armas asetütreke

Täna on esimene suvistepüha, väljas on külm ja tuuline, toas on soe ja vaikne – kõik teevad lõunauinakut, ainult Minna ja Marta läksid kallimatega metsa, iga paar omaette. Mina laman voodis ja olen oma mõtetega Teie juures, igatsen Teie järele! Arvan, et Teie pühad seal oma armsate keskel on rõõmsad, päikesepaistelised ja sisukamad kui meie pühad siin. Kuulsin eile õhtul raadiost, et Krasnojarskis on palju soojem kui meil. Meie ilmastik on väga tujukas, samuti nagu siinsed inimesed. Vahel on tunne nagu elaks püssirohutünni otsas, mis ootamatult plahvatada võib.

Teie olete õnnelaps, olles nüüd ikkagi elavate inimeste keskel, võite omasugustega mõtteid vahetada, juttu ajada, lohutust leida oma südamele. Mina aga ei pääse siit, nagu näha, mitte enne surma. Eile anti meile kätte passid tekstiga:

Справка выдана настоящая гну Тырванд, Анна Генриковна, в том, что она действительно работает в качестве инвалида и что ею как спецпоселенцу разрешено проживание только в пределах пос. Гладь Пошня Косинского района Молотовской области. Справка действительна по 1 января 1954 г.

Начальник Косинского РМВД лейтенант Соболев /.../

Ei saa aru mida see tähendab? Võib-olla seda, et meid nüüd iga kuu enam ei kontrollita? Elame, näeme. Meil algab vabade inimeste rändamine.

/.../ Peab ütlema, et meie toit on küll vilets ja üksluine, ühtelugu hapendatud peedisupp ja puder või supp ja kissel. Kaua ei ole enam kala ega valget leiba näha olnud. Poes pole peale mahhorka ja vodka ka midagi saada. Ühesõnaga – pinguta püksirihma.

3/ VI. 53.

Minu armas, kallis Hiljakene!

/.../ Õde kirjutab, et Kodumaale on saabunud juba palju vange ja väljasaadetuid, ainult mitte poliitilisi. Pr. Schults sai hiljuti Tallinnast kirja, millest selgub, et pea iga päev saabub Tallinna 6–8 vagunit eestlasi Venemaalt. Tema isa on Kaubajaamas vagunite vastuvõtja ja väljasaatja. Kuid kirjas pole öeldud, mis sorti inimesed need on. Nagu näha, asi susiseb. Võibolla tuleb aeg, et ka meie, hingavad, koju pääseme?

/... venekeelne jätk/ Kallis Hilja, 30.V. s.a. saatsin ma Moskvasse Ülemnõukogu Presiidiumi Esimehele palvekirja minult „alaline eriasumine" mahavõtmiseks.

17/ VI. 53 (eesti keeles)
Armas Hiljakene!

Ma käisin täna ennelõunat natuke jalutamas. Läksin üksinda seda teed mööda, kus ma Sinuga, mu armas laps, tihti jalutasin, garaaži taga põldude vahel. Esimesel põllul on kaeraoras juba kasvamas ja taga metsa pool õitseb kohati juba rukkipõld. Ma korjan põllult rukkililli ja mõtlen kogu aeg Sinule. Mul on ütlemata igav Sinuta siin olla, üksindustunne piinab mind hommikust õhtuni! Pole kellegagi mõtteid vahetada.

/.../ Meie oleme siin ka juba pessimistideks muutunud, vähehaaval kaob lootus kojusõiduks, sest mis kord juba on hundi suus, see on ka tema kõhus.

/.../ Tänan kol. Olbreid tervituse eest ja palun Sind ka temale minu parimad tervitused edasi anda. Samuti palun ma tervitada doctor Schufiri (Феофания Яковлевна Шуфир). Ma olen temale surmani tänulik, sest tänu tema kohusetruule ravimisele suudan ma liikuda. Tema oli see arst, kellest ma Sulle tihti olen rääkinud, kes mind enne karkudele ja pärastpoole keppidele pani. See sündis Kirovi oblasti haiglas 1948. aastal.

/..../ Aljalt* pole kirja saanud, süda valutab, ei tea, kas on veel Komis või on juba vaba. Õde kirjutab mulle ka väga harva. Oma endiselt õpilaselt sain rohtu käe tarvis ja viis meetrit sitsi kleidi tarvis. Ta on küll üks kuldne poiss!*

**Aron Lerenman, samuti mitmes kohas asumisel olnud. Vabanenult rääkis ta klassiõele Ressi Kaerale, et A. T.-T. oli oma raskest saatusest hoolimata väga väärikalt käitunud*

Abikaasa kindral Tõrvand arreteeriti 1941. aasta 14. juunil ja saadeti Siberisse, Sosvasse Sverdlovi oblastis, kus ta suri eeluurimisel 12. mail 1942. aastal.

15/ VII. 53
Tere mu kallis asetütreke!

Alja lubas mulle mai kuus kirjutada, kuid ma pole senini temalt midagi saanud. Ta võib ainult kaks kirja aastas kirjutada (novembris ja mais). Ma hakkan juba kahtlema, et kiri on ka kuhugi rändama läinud. Hiljuti sain Linda Urvetilt kirja. Ta on ikka samas kohas Jaroslavli oblastis. /.../ Kahjuks ei saa ta mulle mingeid teateid muretseda minu vaese Zitakese* kohta, see tema sõbranna, kes Zitaga koos laagris oli, olevat oma aja ära istunud ja viibivat nüüd kusagil Siberis. /.../ Nii on siis minu ootused ja lootused Zitakest leida jälle kadunud. Jään nüüd vastust Moskvast ootama, sest 30/V s.a. saatsin järelepärimise Zita kohta NSVL laagrite peavalitsusele. Enese kohta pole ma ka veel Moskvast vastust saanud.

/.../ Siin liiguvad kõiksugu jutud, räägitakse, et tuleb Molotovist arstide komisjon, tööjõulised jäetakse siia ja tööjõuetud saadetakse omaste juurde, kellel nad olemas on, teisi invaliidide kodusse. Sest meie asutusel on nüüd 2500 hektarit maad ja see tuleb kõik oma jõududega harida ja korraldada. Praegu on meil kibe heinaniitmine käes. Kõik stahhaanovlased on väljas /.../ Teine osa muldab kartuleid, kolmas ehitab uut loomalauta, sest vana varises ühel õhtupoolikul suure mürinaga kokku. Kohkusime ära, arvasime, et pomm visati /.../ Iga päev on igavene tööleajamise jant ja kisa.

**A.T.-T. tütar.*

30/ VII. 53
/.../ Meil käis hiljuti jälle komandant, üks noorem mees – pidime end jälle näitama ja allkirja andma. Ta ütles, et paljusid invaliide hakatakse vabaks laskma, vaja kirjutada palvekiri, et keegi kodus Sind ülalpidamisele võtab. Nüüd on kogu meie pere ärevil, igaüks tahab koju sõita. Paljud palusid mul kirju kirjutada. Ei tea missugused meist saavad koju. Elame, näeme! Huvitav oleks teada, mis teie pool kodusõidust räägitakse. Eile hommikul läksin üksinda jälle jalutama kaugele metsa äärde lagendikuni. Seal oli ilus päikesepaisteline soe koht. Ma lamasin oma jaki peal, palvetasin ja laulsin ning nautisin looduse ilu. Äkki tuli hirm mõne kiskja looma ees selles üksildases ja vaikses kohas. Tõusin üles ja lasin jalga nii ruttu, kui suutsin. Möödunud nädalal oli üks noor naine läinud metsa maasikaid korjama ega tulnud koju tagasi. Peale pikka otsimist, ka koeraga, leitud ta lõpuks tihnikust karu koopast. Nagu näha oli karu ainult naise verd imenud, mitte aga liha söönud. Nüüd kardan ma metsa minna ja elu läheb veel igavamaks. Õhtuti käin klubis raadiot kuulamas. Süda valutab, ei leia kusagilt rahu. Tunnen, et vererõhk on kõrge ja süda töötab väga ebanormaalselt, rohtu ega ravi ei ole.

Anna Tõrvand-Tellmanni järeltulijate

Gina ja Viive elu võõral kaldal

Gina ja Viive Youngstownis 2008.

Jutustab
GINA HÖPFEL-BARENHOLTZ

Saatus on muutnud meie kõikide elu. Elasime igat oma päeva nii täiuslikult, rõõmsalt ja hästi kui see oli võimalik. Ma olin neljaaastane, kui ma oma emaga 1940. aasta algul kodumaalt lahkusin. Mind aeti Eestist välja seepärast, et isal oli Saksa kodakondsus. Nii pääses ka mu ema, Selma Tata Höpfel, saatusest, mis tabas tema vanemaid, Anna Tõrvand-Tellmanni ja kindral Juhan Tõrvandit, õde ja õemeest Zita Preesi ja mereväekapten Kurt Preesi.

Juhuslikult pääses küüditamisest Zita tütar Viive Prees-Sontich. Tema tädi Frida oli ta maale ära peitnud. Saatus on meid igasse maailmakaarde laiali puistanud: küll Rootsi, Kanadasse, Austraaliasse, Argentinasse, küll Ameerikasse. Suurem osa meist aga jäi Eestisse.

Minu isa, klaverikunstnik, professor dr. Hans Höpfel oli Eestist lahkunud juba 1937. aastal.

Elades Austrias (tolleaegsel Saksamaal) ootas mu ema, pr Höpfel, seda päeva, mil ta saaks Eestisse tagasi tulla. Kahjuks küll ainult selleks, et tõdeda oma pere, kodu ja terve elu kadumist. Kui sakslased 1941. aastal Eestisse jõudsid, saime ka meie, minu ema ja mina Eestisse tagasi. Olin siis seitsmeaastane. Elasime järgmised aastad Tallinnas Narva maanteel, Kadrioru ligidal. Minu mälestused oma elu kümnest esimesest aastast on kehvavõitu. Mäletan öiseid õhuhäireid. Ja seda, et ma ema tööl olles oma karuga üksinda keldrisse läksin ja ema ootama jäin. Mäletan, et käisin üle tee asuvas koolis. Mäletan korterit ja lumehangi maja ees, mäletan oma ärakülmunud põski. Kui ma 1994. aastal lõpuks Eestisse tagasi tulin ja mööda Narva maanteed sõites tänavanurki ära tundsin, meenus mulle ka kodumaja number. Momendiks oli elu pööranud nagu viiekümne viie aasta tagusesse aega ja me kõik, mu vanavanemad, tädi ja onu ning kõik, mida elu meilt ära oli võtnud, olid jälle koos. Seda tunnet ma ära ei unusta.

1944. aastal põgenesime, Viive, mina ja ema kolmekesi Saksamaale ning Viive ja Gina kasvasid ema käe all õdedena üles. Sõja lõpul olime Viivega Viinis ega teadnud emast enam kui pool aastat mitte midagi. Ta leidis meid 1945. aasta jõuluõhtul. Ema oli põgenenud Hamburgi poole ja tuli nüüd jalgsi Põhja-Saksamaalt üle Austria piiri Viini, vahepeal möödasõitvale autole või rongile hüpates. Aasta hiljem saime Viini Vene sektorist välja ja jooksime end varjates üle Austria-Saksamaa piiri Hamburgi rongile.

Veetsime neli aastat DP-laagrites

Hamburgi ümbruses. UNRRA (United Nation`s Relief and Rehabilitation Adminstration) asutas majandusabi pakkuvaid laagreid. Üks neist oli eesti laager Schwarzenbeckis Põhja-Saksamaal. Seal oli meie ema kooliõpe-taja, asutas eesti skautide koondise, juhatas laulukoori ja aitas asutada tantsugruppi. Viieteistkümne- ja kaheteistkümne aastastena laulsime ja tantsisime laagri laulu- ja tantsupeo laval. Kord nädalas käisime eesti saunas. Elasime "eesti elu". Siin Schwarzenbeckis kohtus ema kapten Eduard Ausmehega, kellega ka abiellus.

Viive sai juba 1950. aastal Ameerikasse välja rännata. Ema, võõrasisa ja mina jõudsime sinna kolm aastat hiljem, 1953. aastal ja asusime elama Youngstowni Ohios. Ema ja võõrasisa ehitasid sinna ilusa pisikese mõisa: maja, mille isa oma kätega ümber ehitas, oli väike, aga mugav, aed suurem. Ema istutas roose ja igasuguseid kättesaadavaid kodumaiseid puid, mis aeda mahtusid. Isa kasvatas puuvilju, juurvilju, jäneseid, parte, kanu ja isegi mesilasi. Ema õpetas kesk- ja ülikoolis saksa ja vene keelt ja andis kuni viimase elupäevani veel klaveritunde. Ta suri südamehaiguse kätte päev pärast oma 65. sünnipäeva, 20. jaanuaril 1972. On kurb, et ta enam kunagi Eestit ei näe.

Viive lõpetas kolme aastaga Youngstown University ärihalduse erialal. Ta töötas aastaid ülikoolis ja teenis endale May-Company kaubamajas naisteriiete osakonnas hulgiostja *(Buyer)* koha. Seal töötas ta end kümne aasta jooksul üles ja oli esimene naine Ameerikas, kes hoidis May-Company kaubamajas Vice-Presidendi kohta.

Viive abiellus advokaat John Sontichiga. Nende tütar Viive Clayton sündis 1958. aastal ja poeg Dr. John Sontich 1961.aastal. Lapselapsed on advokaat Tim Clayton, Sean Clayton, Thomas Clayton, Lukas Sontich, Sofia Sontich ja Christoph Sontich.

Mina lõpetasin Youngstown University muusikaõpetajana. Ülikooliaastad olid mul tõesti ilusad, sest olin klaveris "lavastaar". Ma armastasin esineda klaveril, kuid halbade närvide pärast lõppesid kool ja staarielu üheaegselt. Ka minu karjäär kooliõpetajana kestis ainult ühe aasta. Abiellusin ärimehe Manny Barenholtziga, kellega elasin ärielu, õppisin raamatupidamist ja sain kolme lapse emaks: Devorah, kes on psühholoog ja inglise keele õpetaja, sündis 1960. aastal, Brett, advokaat, sündis 1963. aastal ja Hedva, farmatseut, sündis 1965. aastal. Mul on neli teismeliseeas lapselast – Sidney Barenholtz, Jeremy Barenholtz, Noah Levy ja Jonah Levy.

Kui ma midagi oma elus kahetsen, siis vaid seda, et ei õpetanud lastele eesti keelt. Kuuekümnendatel aastatel ei osanud keegi ette näha, mida maailma poliitika kaasa toob. Ema, kes armastas Eestit rohkem kui oma elu, ei osanud ette kujutada, et Eesti veel kunagi vabaks saab. Ka mitte minu laste eluajal. Tundus, et pärast minu surma ei jääks siia kedagi, kellega eesti keelt kõneleda. Ja nii jäigi eesti keel õpetamata. Viive ja minu lapsed tõrelevad meiega selle pärast. Ega selle eest vist andeks ei anta!

Ma ei ole eluga kunagi rahul olnud. Elu viis meid ühest kohast teise ja igale poole jätsime väikese killukese oma südamest. Kuid nendesse kohtadesse tagasi pöördudes oli elu kõikjal edasi läinud ja tundus, et just mina olin kuidagi kõigest maha jäänud. Ma ei kuulunud kusagile ja tundsin end alati võõrana. Ohios, Ameerikas, kogu maakeral. Ka noorpõlvemaadele, Saksamaale, Austriasse ja lõpuks ka Eestisse, tagasi minnes tundus kõik võõrana.

Kui mu esimene lapselaps Californias sündis, kolisin ma neile ligemale ja elan juba kuusteist aastat San Diegos, kus ma lõpuks siin ilma peal oma "kodu" leidsin. Selleks, et elada siin, kus ilm on alati ilus ja meel hea, kulus peaaegu terve elu.

Kui Eesti vabaks sai, tuli Viive kohe 1991. aastal Eestisse. Paar aastat enne seda oli Viive kohtunud Youngstown Universitys Kalevi korvpallimeeskonnaga ja püsivad sõprussidemed said loodud. Pärast seda esimest reisi käis Viive Eestis peaaegu igal aastal. Tänu Viivele tulin ka mina esimest korda Eestisse 1994. aastal. Elasin kaasa laulu- ja tantsupeole. Selle tähendus oli minu jaoks hindamatu. Elasin läbi just selle, mida ema meile viiskümmend aastat tagasi DP-laagris rääkis ja õpetas. Olen Eestit veel mitu korda külastanud, olen 2007. aastal osa võtnud Anna Tõrvand-Tellmanni Inglise Kolledži õpilaste kokkutulekust, olen näinud ja tohtinud "puudutada" oma ema ja vanavanemate elu. Olen uuesti süüdanud oma unustatud lapsepõlve mälestused. Ilmselt on kõik meie mälestused kusagil kõiksuses, kusagil maailmaruumis ja me lihtsalt peame oskama neid leida, tähele panna ja neist uuesti mõnu tunda.

Selma-Tata Höpfel-Ausmees Hamburgis 1950.

> **Me mõlemad leidsime, mida olime otsinud – koha, mida kutsuda koduks ja eluväärtuse, millesse uskuda.**

Kuigi saatus on meie kõikide elusid suurelt muutnud, oleme oma elu siiski leidnud ja meie side Eestiga jääb tugevaks igavesti. Eesti hing elab edasi nii meis kui meie järeltulijates. Armastus ja igatsus Eesti järele oli see, mis andis emale julgust ja jõudu kahele tütrele uue elu ehitamiseks Ameerikas. Viivele tähendab Eesti kojupöördumist, minule kogu minu elu aluseks olnud muinasjutu mõistmist.

Me mõlemad leidsime, mida olime otsinud – koha, mida kutsuda koduks ja eluväärtuse, millesse uskuda. K&E

Artikkel pärineb raamatust: Rukkililesinised koolimütsid aegade keeristes.

HANS-WERNER LOECK

„Just nii, härra allohvitser!”

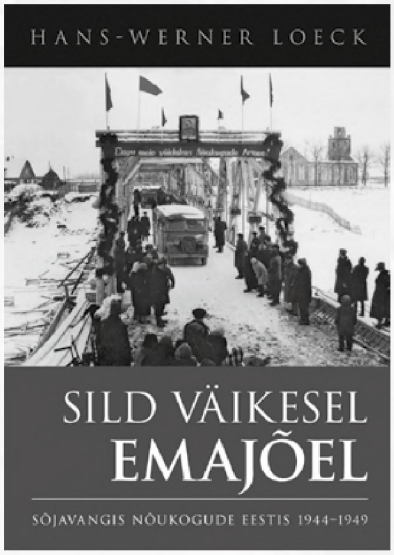

Saksamaa tuntud diplomaadi Hans-Werner Loecki mälestusteraamat "Sild Väikesel Emajõel" räägib oma nahal kogetud karmist jalaväe väljaõppest Saksamaal, vangi langemisest Pihkva all ning edasistest õudustest saksa sõjavangina Nõukogude sõjavangilaagrites.

Rong hilines. Joostes ruttasin Kreyenbrücki linnaserva kvartalisse. Minu eesmärgiks oli mitte eksida, sest juulipäike kõrvetas säravpunaseid telliskivist hooneplokke ja minu kodulinna kasarmud sarnanesid üksteisega nagu üks muna teisega. Kui pärast tunnimehepoolset kontrollimist läbi värava sammusin, sai mulle selgeks, mida see silmapilk tähendas: minu elu esimese osa järel, milles perekonna hoolitsus ja üle kõige armastatud, kauaks meeldejääv vabadus ka kibedaid kogemusi kaasa tõid, oli uks lukku langenud!

Minu uus peavari ei olnud erinevalt RAD-i barakkidest hooletusse jäetud, kuid oli sama ebamugav. Siin valitsesid puhtus, kord ja spartalik lihtsus. Noortest inimestest, kes erariietes esmakordselt oma toas silmitsi seisid, moodustati *Hauptfeldwebel*'i selgitamatul tahtel Saksa jalaväe väikseimate üksuste grupp. Siiski oli nende vahel midagi siduvat, sest nad omasid ühesugust kooliharidust ja nad olid valinud sama elukutse. Meie neljast grupist koosnevat maavägede tegevväe ohvitserikandidaatide kursust koos kursustega reserv- ja lahinguohvitseri kandidaatidele kasvatas Oldenburgi grenaderirügemendi ohvitseride järelkasvukompanii. Tookord küsisin eneselt, miks tulevasi tegevväe ohvitsere vähemalt põhiväljaõppe ajaks ülejäänud kutsealustega ei liideta, et juba varakult ühtekuuluvust ja üksmeelt arendada. Arvatavasti peeti tähtsamaks meid kui elukutselisi sõjamehi esimestest päevadest alates meie tulevaste ülesannete täitmiseks erilise intensiivsuse ja rangusega ette valmistada. Tegudes pidime „õilmitsema" alates äratusest õhtusignaalini.

Jalaväe põhiväljaõpe

Meie kolmekuuline põhiväljaõpe koosnes riviõppe, relvaõpetuse, laskeharjutuste ja aeg-ajalt toimuva ratsutamisõppe kõrval peamiselt väljaõppest maastikul.

Selle sõdurioleluse keskpunktis seisis allohvitser Röben. See algas sellega, et ta meile käimise selgeks tegi. Viiest jalaväelase edasiliikumise moodusest – käimine, kummargil käimine, pugemine, roomamine ja liuglemine – olid talle eriti südamelähedased kolm viimast. Pärast seda, kui olime piisavalt praktiseerinud ka „*Hinlegen mit Gewehr aus voller Lauf*" (täielt jooksult pikali viskumine koos relvaga) ja välkkiiret püstitõusmist, tuupis ta meile pähe püssivõtteid ja paraadsammu. Kui me võtteid lõpuni samas rütmis läbi ei viinud või kui paraadmarsil ka mõni üksik kõver jalg rikkus pinguldatult ette- ja ülesheidetud, täielikult väljasirutatud jalgade nöörsirget rida, kihutas ta meid taga mööda õppeväljakut. Ja sellegipoolest pole meie grupis kedagi, kellele Röben ei oleks meeldinud. See ei tulenenud ainult andest noori inimesi juhtida, vaid ka nende mõistmisest ja kaasamisest. Kohusetundlikult, otsekoheselt ja rindel läbiproovitult oli ta endale usaldatud sõdurite vastu lõpuni hoolitsev ja õiglane. Õppemaastikul tegi ta meid teadlikuks sovettide jalaväe võitlusviisidest. Võttis palju aega, kuni esimestel meist nendel „sisseimbumise harjutustel" õnnestus „elavana" eesmärgini jõuda. Hiljem olen rindel kogenud, kui tähtis võib eriolukordades olla maastikul sarnasel viisil punaarmeelastega indiaanlase osavusega kohtuda.

Kui valitsesime juba noorsõduri ABC-d, võttis meid ette kursuse juhataja *Leutnant* Twardy. Seda tegi ta, nagu kõike, millega ta alustas, vaimustunult! Twardy oli ülemsileeslane, kuid tal puudus igasugune sarnasus pildiga jäigast Preisi ohvitserist. Välimuselt oli ta slaavlase prototüüp. Ümarast, kuid esiletungivate põsesarnadega iseloomulikust näost välkusid sinised, veidi viltuseisvad silmad. Ta oli keskmist kasvu, lai rind läks üle kitsaks taljeks ja puusad jõuliste jalgadega olid torgatud poolkõrgetesse, pehmetesse ja kergelt kortsunud kingadesse. Kui Twardy pühapäeva pärastlõunal läbi linna lonkis, elegantse viguriga kinnitatud välimüts vabalt kõrva kohal, küljel peaaegu mööda maad lohisev mõõk, tõmbas ta endale kõikide naiste pilgud. Ja see juba Oldenburgis midagi tähendas!

Selles nägusas, hoolitsetud ja tollal veidi igavas Oldenburgi suurhertsogi kunagises residentsis oli juurdetulijail raske konservatiivselt häälestatud, täiesti enesesse tõmbunud kohalikega kontakti saavutada või koguni meeldiva naissooga õrnu sidemeid sõlmida. Twardyt ei pidurdanud isegi see, et ta oli Venemaal kaotanud vasaku käe kaks sõrme ja paremalgi oli üks puudu. See oli, nagu juba

> **Käsigranaate tuli pärast splindi väljatõmbamist alles kolme sekundi pärast ära visata, jätmata sellega vaenlasele aega tagasiviskamiseks.**

keemiatundides olin õppinud, autasu kangelaslikkuse eest! Peale I klassi Raudristi ja Kuldse Haavatumärgi oli tal ka kuldne Lähivõitluse sõlg. Mille eest, seda võis tema varrukalt välja lugeda. See oli kaunistatud tema poolt jalaväelises lähivõitluses „äranaksatud" tankide sümbolitega. Nii tegi ta suurt au oma Poola nimele, mis saksa keeles Hartmanni ja eesti keeles Kõvameest tähendas.

Riviväljakul Twardy ennast ei näidanud. Tema ainevallaks oli väljaõpe maastikul ja relvade taga. Tema käsud, mida ta meile tugeva ülemsileesia aktsendiga välja lennutas, püstitasid nõudeid, mis viisid meid meie võimete piirini. Kuid ta ei seisnud mitte kunagi nagu mõned tema ohvitseridest kamraadid mingil kujuteldaval väejuhikünkal, vaid tegi alati kaasa. Tema armastatuks oli lahingumoon alates käsigranaatidest ja *Hafthohlladungen*'idest (käsitsi tanki soomusele kinnitatav, tanki sisemusse läbitungiv lõhkekeha) taldrikmiinide ja tankirusikateni. Just need tekitasid aga tema õpipoistele õudust. See käis juba käsigranaatide kohta, sest neid tuli pärast splindi väljatõmbamist käes hoida ja alles kolme sekundi pärast ära visata, jätmata sellega vaenlasele aega tagasiviskamiseks.

Twardy püüdis meid vabastada hirmust nendega ümberkäimisel, kusjuures tema kirjeldatud tehnoloogia selgitas ja tuletas meile korduvalt meelde julgeolekumeetmeid, millest kinnipidamine meid õnnetuste eest hoidis. Leitnant lasi ennast viketreeningutel alles siis lõdvemaks, kui meie hirm oli kadunud ja käsigranaatidega sihtmärke tabasime. Kõik need harjutused ei suutnud mind aga veenda selles, et reaalse hädaohu korral oleks võimalust selliseid kangelastegusid elavana ja kõiki sõrmi omades üle elada. Otsustasin seepärast nendest tema teravatest elamustest suure kaarega mööduda!

Meie maavägede väljaõpe kestis vaatamata juba kaua aega tagasi rinnetel kriitiliseks muutunud olukorrale kokku kaheksa kuud ja oli üksainus kõrgtasemetreening. Nüüd tasus end ära, et olin väsimatult tegelenud spordiga. Nii olin valmis kõikideks militaarteenistuse vintsutusteks. Psüühiliselt oli algus mulle raske. Nagu juba RAD-is Leckis, vaevasid mind ka Oldenburgis isikliku vabaduse puudumine, rividrill ning lahusolek perekonnast ja sõpradest.

Jalaväe põhiväljaõppe kõrgpunktiks ja proovikiviks oli vägede õppepolügoon. Septembrini kestnud kõrgsuvises kuumuses käsutati meid kolmeks nädalaks veel Munsteri laagrisse. See tähendas sõjatingimustele lähedasi võitlusharjutusi, mille juures lahingumoonaga tulistati. Kaasa tegi ka suurtükivägi, sest pidime harjuma üle meie peade lendavate mürskude vilina ja tabamuste raksatustega.

Kui õhtuti räämas barakkidesse tagasi pöördusime, algas drill, puhastamistund. Juba enne õhtusignaali kukkusime õlekottidele, mitte ainult surmväsinuina, vaid ka näljastena. Viletsad õhtusööginormid ei suutnud meie pidevalt tühja kõhtu täita. Sel ajal, kui meid sellisel kombel liistule tõmmati, trööstisime end sellega, et sellest ebasõbralikust kohast on juba lugematu arv teisi läbi käinud. Nendelt oli meile üle antud ütlus: „Munsterland, sinu kuum liiv on minu nooruse röövel!"

Kuidas rõõmustasime, kui meil lubati Oldenburgi lihapottide juurde tagasi pöörduda! Seal anti hommikusöögiks kaeraputru, leiba, margariini ja marmelaadi, õhtuti muljet avaldav portsjon vorsti ja juustu ning lõuna ajal täitis kokk meie alumiiniumkatelokid ääreni guljaši, kastme ja köögiviljaga. Kuid nii või teisiti tuli meil rihma pingutada. Rügemendi komandör oli tulnud mõttele tulevastele ohvitseridele peeneid kombeid õpetada.

Tööpäeviti olid igal päeval mõned ohvitserikandidaadid palutud ohvitseridega lõunat sööma. Sellega oli *Oberst* teinud karuteene. Kui veidi aega enne lõunat määrdunute ja läbi higistatutena maastikult tagasi jõudsime, ei olnud sugugi nali end tuulekiirusel pesta, õlised käed puhtaks harjata, sõrmeküüned puhastada, ennast puisesse tressidega kaunistatud keiser Wilhelmi mälestuskuube ja jalaväelaste valgete lampassidega ehitud külaskäimise pükstesse poetada. Veel ohvitseride kasiinosse teel olles vaevasime end, nööpides kinni tugevdatud kraed, mis lõua kinni kiilus ja kaela kinni nööris. Teadagi on see ju kultuurielamus, kui keegi, kes iga päev sööb alumiiniumnõudest, jälle kord lumivalgelt kaetud laua taga noa ja kahvliga portselantaldrikult süüa võib. Kui ainult virgatsite poolt *comme il faut* ette kantud toiduvaagnad nii kuradima väikesed ei oleks olnud ja härrad ohvitserid pidevalt meie sõrmedele poleks vaadanud!

Niipea kui komandör tõusis, oli sööming lõppenud. Kuid söönuks me ei olnud saanud! Kui Oldenburgi õppused lõpule lähenesid, ei tahtnud Twardy meil ilma korraliku hüvastijätuta minna lasta. See leidis aset tema ja temaga sõbrunenud leitnandi naabertubades. Mõlemad kostitasid

Hans-Werner Loeck väljaõppelaagris Saksamaal.
FOTOD: ERAKOGUST

meid tõeliselt mahakukutava, veinist, likööris ja viinast koosneva alkoholiseguga. Kui lõbus võib ikka olla see sõdurielu! Järgmisel hommikul kell neli, kui alkoholijoobest veel pooleldi uimased olime, kõlas allohvitseri läbilõikav vile: „Häire! Välja!" Hüppasime vormiriietusse, kinnitasime vöörihma pandla ja haarasime välja tormates kaasa karabiini. Kasarmuploki ees ootas kannatamatult Twardy: „No kas saab juba! Kas te ei ole ikka veel välja maganud?"

Ja siis läks lahti kiirmarss Bümmerstedesse, kus ta koos meiega harjutas rünnakut, kuni viimanegi alkoholiudu oli kadunud.

Allohvitseride kool maavägede tegevteenistuse ohvitserikandidaatidele

Oktoobris 1943 veeres neli kaubavagunit põiki läbi Saksamaa. Kui aga ühtki vedurit ei leidunud, ootasime mõnel tagavarateel järgmist võimalust. Nende laadung koosnes seitsmekümnest noorest välihallis inimesest, kes tulid Oldenburgist ja Delmenhorstist.

Hitleri sõjas oli Stalingradi katastroofi mõju juba pikka aega sisse juhatanud pööret tema jultumuses. Punaarmee ülivõimsa surve alla sattunud maaväegruppide jätkuv tagasitõmbumine idarindel ja Aafrika korpuse purustamisele järgnenud liitlaste maabumine Itaalias näitasid, et Wehrmacht ei olnud kaotanud mitte ainult pealetungijõu, vaid ka võime rajada püsivaid kaitseliine. Noortel jalaväelastel puudus võimalus endale luua selget pilti võitlusareenil toimuvast, ja kui nad ka oleksid seda suutnud, oleks see nende saatuse jaoks tähtsusetuks jäänud.

Halva ilmaga külitasid nad õlgedel ja püüdsid tattnina hämaras valguses lugeda. Hea ilmaga lasksid nad sääred rippu läbi avatud lükanduste, kissitasid päikese käes silmi ja viipasid lõbusalt tõkkepuude juures seisvatele inimestele. Kui nende vagunid paigutati mõnele kõrvalteele, läksid nad hiilides mõne veekraani juurde, et vähemalt pead ja ülakeha karastada. Nii läbisid nad sügiseselt värvikülllaseid rahulikke maastikke. Kui nad aga möödusid suurlinnadest nagu Bremen, Hannover, Braunschweig, Magdeburg, Halle ja Leipzig, meenus neile, et sõjal oli keset Saksamaad rinne, mis oli veel kohutavam kui idarinne. Sest siin langesid pommid igal ööl ja vigastasid valimatult lapsi, naisi, vanureid ja haigeid ning matsid neid hoonerusude alla.

Dresdenis, kuhu meie transport reisi neljandal päeval jõudis, oleksid sõdurid meeleldi väljunud, et ilu poolest kuulsa, siis veel purustamata linna oma pilgu alla võtta. Nad pidid aga rahulduma sellega, mis möödasõidul

silma oli jäänud. Varsti pärast seda, kui rong Pirna juures jälle Elbeni oli jõudnud, ümbritses meid äkki imeilus maastik. Jõgi, mille lookeid rong teokiirusel järgis, murdis siin enam kui kahekümne kilomeetri ulatuses läbi Elbsandsteingebirge-nimelise liivakivimaastiku. Kõikjal avanesid sügavad kaljulõhed, koopad ja grotid. Noored inimesed Põhja-Saksamaalt olid imestunud: „Küllap sõidame puhkuseparadiisi!"

Mõned kilomeetrid Bad Schanaust allavoolu tossutas rong üle varasema riigipiiri Sudeedimaale. Vaevalt veerand tundi hiljem sõitis ta sisse Tetschen-Bodenbachi rongijaama. Pikast sõidust kangestunutena marsisime üle Elbe silla Tetschenisse (Dečinisse). Kui keset silda uudishimulikult ümbrust silmitsesime, osutas *Feldwebel,* kes meie idarindele tagasi pöördunud *Leutnant*'i asendades oli komando ajutiselt üle võtnud, aukartust äratavale saleda torni ja tugevate müüridega lossile, mis ühel järsult Elbe kohal kõrguval kaljuplatool Tetscheni kohal troonis: „See on teie uus ulualune!"

Thun-Hohensteini loss, mis oli aastasadu olnud Thuni krahvide, ühe Böömimaa vanema magnaatide suguvõsa asukoht, oli kohandatud maavägede allohvitseride kooliks tegevväe ohvitserikandidaatidele.

„Jumal küll," kõlas kolonnist, „millisteks peenteks inimesteks me nüüd saame!" Selline lootusrikas spekulatsioon näis lõppevat, kui läbisime lossikalju jalami barokkväravad. Meie tunded kõikusid imetluse ja võõristuse vahel. Nii nagu kunagi Egiptuse püramiidid Napoleoni sõdureid silmitsesid, vaatavad siin meie peale ikkagi Kreeka jumalad.

Sellistest unistustest rebis meid lahti uue komandöri ilmumine. Meie rivi ette astus major neljakümnendate keskel, kes oli varem olnud politseiohvitser ja uue Wehrmachti loomisel sellesse üle võeti. Väheste ja üldiste tervitussõnadega tegi ta teatavaks, et meile siin midagi ei kingita ja et tema kavatseb kõikvõimalikke vahendeid rakendades uustulnukatest paljutõotavad ja juhtide järelkasvuks sobivad sõdurid teha. Tuleb tunnistada, et ta seejuures midagi kasutamata ei jätnud!

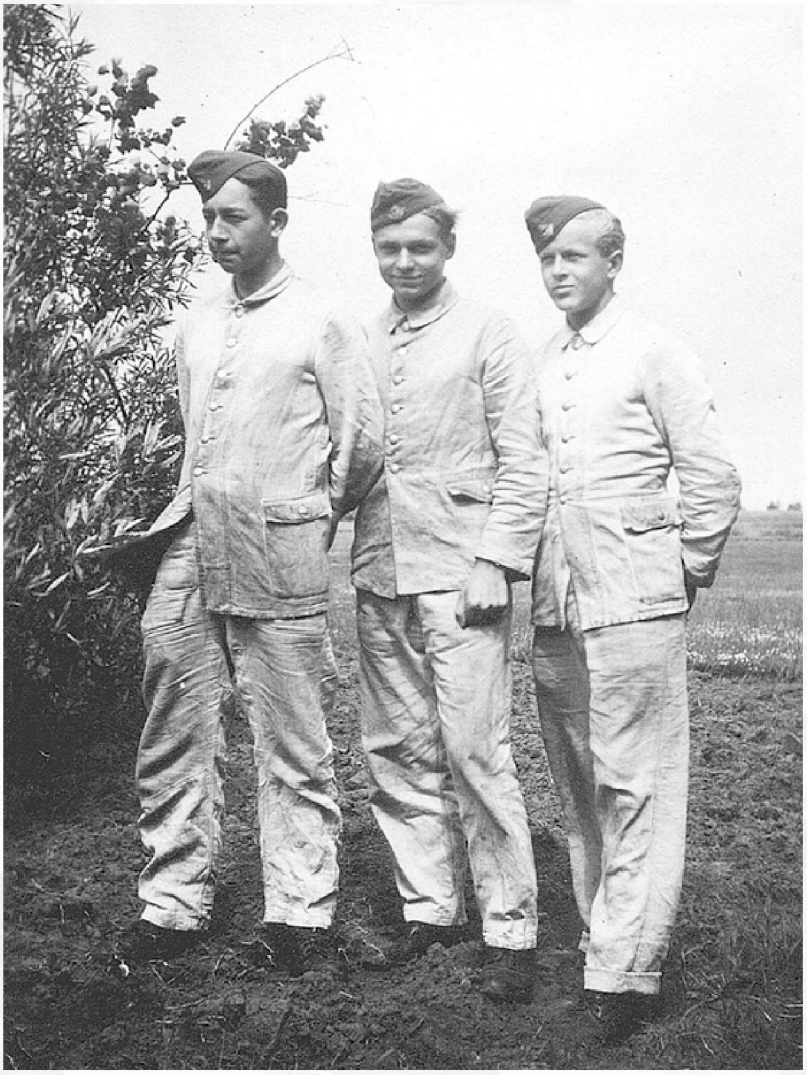

Hans-Werner (vasakul) kaaslastega 1943. aastal RAD laagris (*Reichsarbeitsdienst*).

Meie, oldenburglased, tundsime end petetuna ja diskrimineerituna, kui meid lõpuks uuesti läbi värava välja ning ühele madalamal asuvale avarale kaljuplatoole juhiti. Seal oli kaugele sirutuv ühekorruseline hoone, millesse kunagi varem krahvilikud hobused ja veised koos juurdekuuluva personaliga võisid olla majutatud. Vahepeal olid meie uue korteri madalad, pimedad ruumid alla käinud, paljad, valgeks lubjatud seinad niisked, põrandalauad ära kasutatud ja kohati murdunud, ahjud omadega täitsa läbi. Veelgi hullem oli olukord sanitaarseadmetega. Kanalisatsioon oli tihti ummistunud. Siis tõusis heitvesi ning ujutas käimlad ja duširuumid üle. Ka duššide kuumaveevarustus töötas juhuslikult.

Lossi oli paigutatud umbes 70-meheline kursus Lüübeki grenaderirügemendist ja meie, Delmenhorsti rügemendikamraadid. Peale selle oli siia paigutatud ohvitsere, allohvitsere, aga ka administratsioon. Kadedus lossielanike vastu kadus, kui kuulsime, et nende peavari ainult natuke paremas seisukorras oli kui meie oma.

Tetschenis oli kvaliteet tagatud, mitte aga vaim! See, mis oli saadud Oldenburgis – tänu väljaõpetajate kutselisele ja inimlikule kohusetundele – karm, kuid väärtuslik sissejuhatus sõdurikutsesse ja rindetegevusse, sarnanes siin ikka ja jälle riukalikule sõjaväeteenistusele.

Allohvitser Röbeni asemele tuli väike, jässakas, ägeda oleku ja võimsa, nugateravalt lõikava häälega säärdehammustaja tüüpi švaab. Tema auahnus oli nähtavasti suunatud sellele, et oma kaksteist õpilast äratusest õhtusignaalini marionetlikult tegutsevateks robotiteks muuta. Individuaalsus oli tema sõduripildiga sobimatu ega väärinud tähelepanu. Juba teisel päeval pärast meie saabumist laskis ta meil oma võimu tunda. Kui ta kell 6.30 väljumist vilistas, liigutasime end tema arvamuse kohaselt nagu „jalust haigete rahvasteränd". Seepärast kordas ta seda manöövrit mitu korda stopperi abil. Kuna tulemus teda ka nüüd veel ei rahuldanud, korraldas ta meiega „maskiballi". Lühikeste vaheaegade, antud juhul ühe minuti järel tuli meil ümberriietunult esineda välivormis, drilliülikonnas, erivormis ja öösärgis. Kui ainuski maha jäi, röökis ta: „Puude otsa, te ahvid, mets tuleb puhtaks pühkida!"

Puid asendasid kõrged kitsad riidekapid. Kui öösärkides seal ülal istusime, nõudis ta: „Üks laul! Ma tulen taevast ülevalt!" Alguses leidsin selle lõbusa olevat. Unustasin selle, kui kapral avastas, et minu voodi- ja kapikorrastamise kunst tema kehtestatud standardist kaugele maha jäi. Selle lunastamiseks rebis ta hommikusel ülevaatusel minu voodipesu ja villase teki laiali. Kuna minu ihupesu ei olnud täpselt servade järgi üles laotud, pühkis ta selle laudpõrandale, mille mustusekooriku oli hommikune kraapimine küll läbi ligundanud, kuid mitte eemaldanud.

Uued õpetajad võtsid meid nii kindlalt suuraudadesse, et meil oma vähestel teenistusvabadel tundidel ainult veel söömine ja magamine meeles seisis. Igal päeval marssisime varahommikul, loomulikult lauluga, üles mägedesse. Seejuures vedasid kursuse 36 meest peale püsside, kuulipildujate ja laskemoonakastide kaasa veel üht 8 cm miinipildujat ja lafette meie raskekuulipildujatele. Õppemaastikul Hochdobernis õppisime raskete jalaväerelvadega ümberkäimist ja positsioonide ehitamist. Harjutasime kurnatuseni kõiki võitlusviise sõjaolukorra tingimustes. Pikkadel rännakutel, mis viisid meid sügavale mägimetsadesse, kaugele igasugustest asulatest, selgitati meile, kuidas marsikompassi abil saab täpselt määrata oma asukohta kaardil ja leida teed etteantud sihtmärgi juurde.

> **Kui oma eelsõitja jälgedes olin ühelt künkalt laskumas, muutus minu vasakpoolne suusk äkki iseseisvaks. Miinipilduja raske alusplaadiga seljas lendasin üle parempoolse suusaotsa.**

See kõik oli vajalik ja tähtis, kuid siiski ei oldud väljaõppe edusammude osas rahul mitte kõikidega meie hulgast. Veendunult, et kasvatamine on ainult karmuse ja püsiva surve all saavutatav, kasutasid meie õpetajad igat võimalust ja ettekäänet meie vaevamiseks viha ja röökimisega.

Kuna õppetööjuhiks määratud ohvitser ei olnud veel kohale jõudnud, olime esimesed kuud *Feldwebel*'i hooleks jäetud. See treenitud, punase näoga alamsaks sarnanes pingule tõmmatud teraskeelele. Tema käskkorraldusi saatis tavaliselt pöördumine „teie poolikud kuked". Kui siis lõpuks oodatud leitnant välja ilmus, osutus ta nõrga ja värvitu tüübina täielikuks vastandiks Twardyle. Ta vaevalt tegi ettevalmistusi juhtimise ülevõtmiseks ja oli rõõmus, kui võis rügemendi jätta *Feldwebel*'i ja allohvitseride hoolde.

Detsembrikuu teises pooles murdis talv jõuliselt sisse. Jäiste temperatuuride juures sai Hochdobern järgmisteks nädalateks meie „Väike-Siberiks". Selleks varustati meid pikkade, raskete suuskadega, mis võiksid olla kõlbulikud pikamaasuusatamiseks tasasel pinnal, mäestiku jaoks olid nad igatahes täiesti ebasobivad, sest nende algelised sidemed väiksemagi suunamuutmise juures ise avanesid.

Juba mõne päeva pärast tabas see mind. Kui oma eelsõitja jälgedes olin ühelt künkalt laskumas, muutus minu vasakpoolne suusk äkki iseseisvaks. Miinipilduja raske alusplaadiga seljas lendasin üle parempoolse suusaotsa. Alusplaat kõlises vastu teraskiivri tagumist serva ja tema esiserv lõi mu nina veriseks. Lõikasin lumme sügava vanni ja jäin mõneks sekundiks kergelt uimasena lamama. Sellised tobedad kukkumised lõbustasid meie väljaõpetajaid ja nad tõid meid mõnitavate hõigetega kohe jälle jalule.

Meie talvetreeningu kõrgpunktiks sai „lahing Schneebergi all". Umbes kahekümne kilomeetri pikkuse rännaku sinna läbisime kiirtempos tihedas lumetuisus sõjatingimustele vastavas varustuses. Tee viis meid põiki läbi Elbtali (Elbe oru) pooleldi lumme mattunud keskmäestiku maastikule. Kui üht puhast rahulikku sudeedisaksa küla läbisime, heitsime igatsevaid pilke hubaste majade akendesse, mille korstnatest tihedad suitsupilved keereldes tee kohale tõusid. Schneebergi laugele nõlvale rajasime kindlustused, milles üks sinine ja teine punane osapool vastamisi seisid. Sel ajal, kui pealetungil ja kaitsel paukpadrunitega ning kangestunud sõrmedega kirglikult võitlesime, murdis päike välja ja lõikav idatuul puhus üle kaugete valgete pindade hõbedaselt säravate lumehelveste tihedaid loore. Kui päike hilisel pärastlõunal mägede taha kadus, käsutati meid

Stalini siberlaste väeosade eeskujul öökorteriks iglusid ehitama.

Maruvihastena viskasime välilabidatega kokku mitme meetri kõrgused lumekuhilad, tampisime need tugevaks poolkerakujuliseks massiks ja õõnestasime need igludeks, mis pakkusid ruumi kuni kümnele mehele. Kuu seisis juba kõrgel taevas, kui võisime jääpaleedesse sisse kolida. Meie ülemuste arvamus, et tekkide ja telkmantlite abil peaks sees olema soe ja mugav, osutus ekslikuks! See, et me sellel ööl ära ei külmunud, ei tulenenud lumest, vaid kokkusurutud lähedusest, millega üksteist vastastikku soojendasime. Iglu, selles olime ühel meelel, ei olnud mingi imerelv, millega talvesüda Venemaal lõpuks veel siiski võita võiks! Väsinult ja läbikülmunult vedasime end järgmisel hommikul Tetschenisse tagasi ja leidsime esmakordselt oma lobudikud mugavad olevat.

“Kui päike hilisel pärastlõunal mägede taha kadus, käsutati meid Stalini siberlaste väeosade eeskujul öökorteriks iglusid ehitama.

Kes oli uskunud, et meid Tetschenis püssiharjutuste ja paraadmarsi treeningutest säästetakse, kuna me seda juba siin-seal Röbeni juures vaevalt küll ülepakutud kõrgvormis läbi olime võtnud ja selles koolis kindlasti midagi vajalikumat ees ootab, leidsid end kibedalt petetuina. Meie juhendajate eesmärgiks oli meid igatahes niikaua kui võimalik tunnustada kui toorteemante. Seepärast pidi nüüd järgnema lihvimine meistrikäe all. See toimus iga päev pärastlõunatundidel. Meie alati rahulolematu meisteraretaja ei olnud ka õppeväljakul millegagi rahul. Seetõttu maandusime ikka ja jälle kõhuli ja sooritasime mõningaid „lõdvestusharjutusi”, mille juures ta Robbenile põiki ees hoitud relvaga küünarnukkidel liikumises edumaad pakkus. Vastu õhtut võisime relvapuhastuse juures välja puhata.

Mõnikord kutsuti meid aga osalema ka kõrgemalt poolt. Kunagises rüütlisaalis selgitasid ohvitserid, kes end Hochdobernis harva näole andsid, meile olukorda rindel. Neil tuli sooritada trikk, tõlgendades sovettide ületamatu ülemvõimu ees toimuvat Saksa idarinde vägede katkematut taganemist kui ettenägelikku strateegilist väljendust eesmärgiga meie kaitseliine lühendada.

Tetschenil oli aga minu jaoks varuks ka meeldiv üllatus: kuus kuni kaheksa tundi nädalas õpetasid maavägede ametikooli õppenõunike ja -direktorite vormiriietuses sümpaatsed filoloogid meile ajalugu, sõjaajalugu, saksa keelt, kirjandust ja geograafiat. Selle tegevuse juures taaselustusid minu lemmikained.

Siin leidsin oaasi sõjaväeteenistuses! Õpetajad olid tänulikud koostöövalmiduse eest, kuid pidid ka kogema, et paljud nende õpilastest võtsid õpetust kui õnnetuse uut, koormavat väljaannet, mille peale alles äsja on tuldud. Need Wehrmachti filoloogid jätsid ajaloo õpetamisel vahele maa viimaste aastakümnete sisearengu.

See mind ei üllatanud, kuna ka meie sõjalised väljaõpetajad ei olnud kunagi suunanud meid vaimus ja tões end natsionaalsotsialismiga siduma. Nad vältisid täielikult poliitilisi teemasid, rääkimata siis ideoloogilis-rassistliku hävitussõja kontseptsioonist, milles Hitler oli enne Nõukogude Liidu ründamist kohustanud Wehrmachti juhtkonda, tingimusteta edu saavutama. Võtsin seda kui viidet sellele, et Wehrmacht ei olnud, vaatamata režiimi massiivsele indoktrineerimispüüdele, ikka veel täielikult tasalülitanud.

Isa märkusi selle kohta, et ohvitserikorpuse ainus solidaarsuseavaldus seisnes tema kriitilises suhtumises natsionaalsotsialismi, sel ajal kui oportunism ja karjääripüüdlus mitte just tühisel määral tema aluseid olid õõnestanud, olin küll pidanud tunnustama. Ja ometi tegi mulle raskusi võtta omaks tema lootusi, et läheneva kokkuvarisemise survel võiks õnnestuda selle taaselustamine, isegi otsustavuseni kukutada natsionaalsotsialistlik režiim ja sellega avada tee sõja lõpetamiseks talutavatel tingimustel.

Selliste lootuste petlikkusest pidanuksin juba tookord aru saama, kui vähe olid Reichswehr (Saksa sõjaväe nimetus pärast esimest maailmasõda kuni 1935. aastani) ja sellest väljaarenenud Wehrmacht seni näidanud valmisolekut järelduste tegemiseks, lähtudes varakult omandatud arusaamadest, et Hitler Saksamaa õnnetusse tõukab! Reichswehri juhtkond oli esialgu Hitleri võimuletulekut küll suure ärevusega jälginud ja vanadusnõrgale riigipresidendile ja esimese maailmasõja *Feldmarschall* Paul von Hindenburgile kasutult peale käinud talle vastu astuma. Ta ei olnud aga kunagi lasknud end selleni viia, et pruunile kummitusele oma kätega lõpp teha. Tema ligipääsmatu ja ikka veel kitsarinnaline lootus uueneva monarhia ohvitserikorpusele oli pugenud Preisi traditsioonide taha, mille järgi armee ei sekku sisepoliitikasse.

Parlamentaarse süsteemi kokkuvarisemise ja riigikantsler von Papeni ebareaalsete püüdluste läbikukkumise mõjul siiski veel Hitleri teed võimule tõkestada või siis vähemalt rahvuskonservatiivne valitsus „kokku panna”, oli Reichswehri juhtkond juba jõudnud valmisolekuni koostööks natsionaalsotsialistidega. Sellele otsusele jõudmist oli kergendanud Hitleri saatanlik petmis- ja ahvatlemiskunst. Oleks ta juba 1934. aastal, Potsdami päeval, kogunenud konservatiivsetele jõududele jultunud teatraalsusega puru silma ajanud, et tema eesmärgiks olevat natsionaalsot-

sialismi sulandamine preisluse vaimu ja keiserliku Saksamaaga!

Tänutäheks sai Reichswehr Hitleri avaliku tõotuse jääda rahvuse ainsaks relvakandjaks ja loa säilitada poliitiline sõltumatus. Tal tuli aga kähku kogeda, mida need sõnad väärt olid: mõned kuud hiljem kerkis sügavusest Relva-SS! See, et Juhil õnnestus Versailles' lepinguga Saksamaale pandud piiranguid tükkhaaval kaotada, et siis üldise sõjaväekohustuse sisseviimise katte all Wehrmacht ulatuslikult välja arendada, mis tal ka rafineeritud seguga rahukinnitustest ja ähvardustest viisid lääne võimud ekspansioonipoliitika esimeste sammudega leppimisele, murdsid enamusel veel armees edasi püsinud tõrksate jõudude selgroo. Kõik esimeste sõjaaastate ettekujutused ületamatutest saavutustest ja ohvitserikorpuse karjääripüüdlused olid põhjuseks, et vastupanujõud formeerus uuesti alles nüüd, kui peatne totaalne lüüasaamine endast selgelt märku andis.

Kahtlemata oli noorte ohvitseride täiendus, mis kooliajal oli suuremas osas olnud juhtideks pruunides noorsoo-organisatsioonides ja esimestest sõja-aastatest alates Wehrmachti natsionaalsotsialistlike mõjutuste tugevnemise kaasa toonud. Väljaõppe ajal jäi mulle aga mulje, et suuremale osale minu kamraadidest oli võõras mõte mingist eesmärgistatud natsistlikust ümberrändest Wehrmachti.

Mõned andsid mõista, et nende osalust Jungvolkis või HJ-is ei tule tagasi vaadates mõista mitte poliitilise, vaid sportlik-noorusliku tegevusena. Teised selgitasid isegi avameelselt, et kui juba tegevteenistuse ohvitseri kutset omandatakse, tuleks ka sellega seonduvat korpuse vaimu ja edasikanduvat maksimaalset poliitilist sõltumatust tunnistada. Ma ei ole küll kunagi söandanud ühiste veendumuste kaudu lähedal seisvate kamraadidega, ainukeste eranditena minu sõbrad Ernst von Wedel ja Joachim Krause, puudutada avaliku vastupanu küsimusi. Meie hulgas leidus nimelt mõningaid noori inimesi, kes olid natsionaalsotsialistlikust ideoloogiast ja maailmavaatest sisimalt haaratud ja sügavas usus oma Juhist hingestatud. Kuna teenistuse ajal puudusid võimalused sellist vaimustust avaldada, kasutasid nad vaba aega selleks, et kamraadide ringis oma veendumustest ja ideaalidest vaimustuda.

Allohvitseride koolis maavägede tegevteenistuse ohvitserikandidaatidele Tetschen-Bodenbachis novembris 1943. Paremal autor, vasemal vihatud allohvitser – õppused kuulipilduja taga.

Oli mõttetu laskuda arvamustevahetusse inimestega, kellele asjalikud argumendid olid arusaamatud. Meie teised, meie grupi vähemus, jätsime asjad vanaviisi lootuses, et isegi natsionaalsotsialismi uskuvad noorukid pühenduvad areneva inimliku küpsuse ja tulevaste rindeelamuste mõjul järelemõtlemise kainesse protsessi. Esialgu hoidsid „usklikud" kokku nagu sukk ja saabas ning paistsid teenistuses silma ülipüüdlikkusega. Nad ei lasknud ennast ka siis eksitada, kui allohvitser meid jälle kord ilma igasuguse põhjuseta täiesti läbi kurnas.

Niipea, kui lõõtsutades jälle rivistunult tema ees seisime, tavatses see sadist igalt ühelt eraldi puurivalt pärida: „Kas teile meeldib sõdur olla?"

Siis karjusid teenistusvalmis kamraadid särasilmi: „Just nii, härra allohvitser!"

Teised jäid süüdi, kui ta oli nende kokkusurutud hammastega antud vastust liiga halvaks pidanud ja pidid selle eest otsekohe karistust kandma. Kuna mina näitasin vastumeelsust sõjaväeteenistuse riukaliku väärarengu

suhtes eriti arusaadavalt, ei kuulunud ma esimeste hulka, kes jõudsid *Gefreiter*'i uhke auastmeni.

Pidin olema rõõmus selle teises satsis saamise üle. Kuid ka see au ei tähendanud kaugeltki veel mitte minu tumestamatu sõjalise karjääri algust.

Igaüks teab, et juurdepääs mingile sõjalisele objektile ei tohi olla ilma valveta. Seepärast seisis ka musta-valge-punasetriibulises vahiputkas Pika Sõidu jalamil nii päeval kui ka ööl vahis üks *Gefreiter*. Pühapäeviti pidi olema üks *Gefreiter* vahtkonnaülemaks määratud, kuna meie ülemused tahtsid siis välja minna. Mõned nädalad enne lihavõttepühi tabas see saatus mind. Sellel pühapäevahommikul oli komandör pidanud vajalikuks isiklikult veenduda õpilaste maastikuväljaõppes. Pärast seda, kui marsikolonn oli Hochdobernist lossi tagasi pöördunud, jõudis meieni alarmeeriv teade: Vana oli teinud hävitavat kriitikat Delmenhorsti kursuse väidetavalt ebapiisavate tulemuste kohta, mis oli kasvanud vihapurskeks pärast roosteplekkide avastamist ühel kuulipildujatorul. Seepärast võtsime end kokku, et vahiteenistusel mitte vähimaidki vigu teha. Kui ma uue postiga, kamraadi Krausega pärast lossisilla ületamist komandöri hoone poole olin pöördunud, tundis ta äkki ebakindlust Tetschenis kehtivate valve-eeskirjade tähtsates reeglites.

Ta küsis minult sosistades: „Mida sa käsid, kui mõnd ohvitseri kohtame? Alguses „Tähelepanu" (mis paraadmarsi lõpetab) ja siis „Paremale vaat" või „Vasemale vaat?"

„Ainult paremale vaat," vastasin sosistades.

Seejuures olin nähtavasti pead mõne sentimeetri võrra tahtmatult küljele liigutanud. Ja juba kõlas komandantuuri teise korruse avatud aknast majori hääl: „Kas see on vahtkond? Vaht seis! Parem pool! Relv maha!" Juba ta seisabki meie ees. Järsult pärib ta meie nimesid. Ta ei kõhkle sekunditki: „*Gefreiter* Loeck, Te olete vahtkonnaülemana posti ärajuhtimisel temaga rääkinud! Trahvin teid kolmepäevase arestiga raskendatud tingimustel! *Grenadier* Krause, te olete vahipostina ärajuhtimisel vahtkonnaülemaga rääkinud! Trahvin teid kolmepäevase arestiga raskendatud tingimustel! Vasak pool! Vahtkond, marss!"

See jõhkard ei andnud enne taolise karistuse määramist meile isegi võimalust selgitada, millest olime rääkinud. Kõige tipuks pidime aresti ära istuma lihavõttepäevadel, mis meie kamraadidele kaks teenistusvaba pärastlõunat kinkisid.

Meie „unistuste lossi" arestikamber oli nähtavasti aastasadu seisnud muutmatuna. Meid suleti pisikestesse üksikkambritesse, mis paiknesid sissesõiduväravate meetripaksuste niiskete müüride taga. Nende võretatud aknaaugud olid vahetult lae all, nii et pimedast keldrist ei olnud võimalik välja vaadata. Sisustus koosnes puitlavatsist ja tekist. Ainult ühesainsas punktis oli karistuse täideviimine päevakohastatud: pühakirja kõrval seisis valikulektüürina ajastu palveraamat – Hitleri „Mein Kampf". Mulle ei tulnud kahjuks, et selle juures jõudsin lõpuks võimaluseni Lutheri Uut Testamenti põhjalikult uurida.

Ühine kannatus ühendab. Joachim Krause näol leidsin omale sõbra, kellega nüüdsest peale niisama tihedalt kokku kuulusin kui Tetscheni aja alguses Lüübeki Ernstiga. Löödult ja muserdatult lülitusime jälle teenistustegevusse, toibusime aga majori karmist otsusest nördinud kõigi kolme kursuse kamraadide kaastunde toel peatselt. Seetõttu ei lasknud me end mõjutada ka õelusest, millega kapral ja tema truud eeskujulikud õpilased meid üle kallasid. Ikkagi jäi okas alles, sest meile oli teada, et meie distsiplinaarkaristus kantakse sisse meie isiklikesse toimikutesse.

Näljakuuri pärast me arestikambrites ei kurtnud, sest näljaga olime Tetschenis pidanud juba pika aja jooksul harjuma. Siin anti hommikuti lahja kohviasendaja juurde leivaportsjoni kõrvale margariini, kunstmett ja marmelaadi. Õhtuti hoolitseti meie eest jälle leiva, samuti tüki lihavorsti ja natukese kummijuustuga. See, mida meile aga lõunasöögiks pakuti, oli mingi häbematus. Söömaaegade menüü ulatus rasvavaesest kruubi-, jahu- või kapsasupist kuni kartuliteni hakklihakastmega ja sellesarnaste maiuspaladeni. Tihti aga osutusid kartulid külmavõetuks ja liha oli kastmest ilma luubita vaevalt leitav. Ja nii jälitas nälg meid ülestõusmisest uinumiseni.

Märtsi lõpul ilmus lõppülevaatusele Tetschenis maavägede ohvitseride väljaõppe peainspektor *General* Specht, vanem lugupidamist sisendava esinemise ja välimusega härra. Minu kurvastuseks ei näidanud ta mingit erilist huvi meie õpetajate töötulemuste ja õpetuste suhtes. Kõrgtasemele arendatud rivikunsti esitamisele reageeris ta isegi jõulise loobumisega. Ta selgitas üleoleva

„Kas teile meeldib sõdur olla?" Siis karjusid teenistusvalmis kamraadid särasilmi: „Just nii, härra allohvitser!"

ilmega, et viiendal sõja-aastal olevat see mõttetu ja tarbetu luksus. Põhjalikult ja õpitud pilguga innustus ta meie väljaõppest relvade taga. Otsustavaks tema hinnangus kooli edule või ebaedule oli aga õigustatult küsimus, kas meie väljaõpetamine alljuhtideks oli õnnestunud ja pakkus lootust enda tõestamiseks võitluses maastikul.

See küsimus oli inspektsiooni tuumaks. Kui sellega Hochdobernis alustasime, sadas vihma nagu oavarrest. Alustanud positsioonivõitlusega, liikuva kaitse ja vaenlasest lahtikiskumisega koos tagasitõmbumisega

Hans-Werner (vasakul) pere seltsis.

FOTOD: ERAKOGUST

rünnakuni, olime poolteise päevaga läbi mänginud kogu maastikurepertuaari. Iga faasi jaoks oli inspektor isiklikult nimetanud ohvitserikandidaadi, kes pidi juhtimise üle võtma. Vahepeal olime juba väsinud, üdini märjad ja niivõrd määrdunud, et vormiriietuse värvi võis vaevalt veel ära tunda.

Kui lõpuks põõsasmetsa katte varjus kujuteldava vaenlasega viiekümne meetri kaugusel ähkides vastamisi seisime, oli kindral jälle meie hulgas: „Valmistuda sissemurdmiseks vaenlase kaevikutesüsteemi!" Siis osutas ta sõrmega minule: „Teie võtate juhtimise üle!"

Kõigepealt paigutasin kuulipildujad kohtadele tiibadel. Nende paukpadrunite tulekaitse all sööstsime minu märguande peale hoogsalt vaenlase positsioonidele ja rullisime nende kaevikud sütikuta käsigranaatidega üle. Otsekohe tõmbasin kuulipildujad ette tulepositsioonidele mõlemale poole „vallutatud" kaevikuid, kus nad pakkusid piisavat katet meie ees oleva võitlusvälja üle valitsemiseks. Nende flankeeriva tule all ajasin kursuse grupid kohe pärast kaitsekraavide vallutamist rünnakule vastase tõrjepositsiooni vastu, mille olemasolu tuli tõsioludes oletada.

See kõik toimus, kuna me endast parima andsime, liikuva, hoogsa liikumisega kõikide kunstireeglite järgi. Meie suure paukpadrunite kasutusega rünnak lõppes alles pärast kindrali käsklusi „Seis!" ja „Tuli lõpetada!" Siis andis ta majorile korralduse inspektsiooni lõpetamiseks õpilased avatud nelinurka rivistada. Selle keskel seistes avaldas ta militaarse lühidusega rahulolu inspektsiooni tulemuste kohta ja andis tunnustuse nii õpetajatele kui ka õpilastele.

Saavutus, millega siinne sõjakoolile eelnev kool on maavägede ohvitseride järelkasvu praktilisel väljaõppel saavutanud, olevat eriti pärast viimast võitlusharjutust nähtavale tulnud. *Gefreiter*, kes selle juhtimise üle oli võtnud, peab ette astuma. Olin sedavõrd jahmunud, et kolmandast reast ette tulin alles pärast seda, kui naaber mind oli müksanud.

Kui ma, savist määrdunu ja tilkuvana „Kohal!" olin esinenud, ütles kindral, et teda oli meie saavutus kaevikutesüsteemi sissemurdmise harjutusel väga rõõmustanud, kuna see oli näidanud, et kool meile mitte ainult rindetegevuses nõutavat vilumust andnud, vaid ka iseseisvat mõtlemist arendanud. Nähtavasti on nad meile sellist vaimu vahendanud, mis ei rahuldu ainult püstitatud ülesannete täitmisega, vaid sisemise käsitluse kaudu püüab tulemust optimeerida. See olevat esmane eesmärk tulevaste ohvitseride kasvatamisel. Kergelt uimasena marssisin ritta tagasi. Kindral lahkus, soovinud enne head edu ja sõduriõnne meie eesseisvates rindekatsumustes.

Alles õhtul, kui õlekotil lamasin, sai mulle selgeks, kui palju õnne mul oli olnud. Rünnak koos järgnenud sissemurdmisega oli kõikidest lõppkülastuse ülesannetest pakkunud kaugelt suuremaid võimalusi inspektsioonile muljet avaldada. Sellest, et juhtimine seejuures ühele sõjaväeteenistuses virelevale müürililleksele rüppe kukkus, tuli küll mõista kui pikka tüdimust tasakaalustavat õiglust.

Järgmisel hommikul tunnistas komandör kokku kutsutud meeskonna ees kooli väljaõppe lõppenuks ja jagas tunnistusi. Napilt pooled meie hulgast, nende hulgas ka mina, ülendati allohvitserideks, peaaegu kõik teised *Gefreiter*'iteks. Nendest pidid pärast täiendavat rindekatsetust, enne sõjakooli astumist, saama allohvitserid. Enne õhtuse lahkumispeo lõppu viipas major minu enda juurde. Ajal, kui ta mulle sügavalt silma vaatas, väljendas ta sügavat veendumust, et mõistan range distsipliini vajadust, mis juhuslikult ka kõvade meetmete rakendamise nõutavaks teeb. Oleksin meelsasti vastanud, et küllap oleks otstarbekas nõudmise ja meetmete rakendamise viis läbi kaaluda. Sõjaväeteenistuses ülematega siiski arutelusid ei peeta.

Järgmisel päeval marssisime, muidugi lauluga, läbi linnakese peatänava ja üle silla rongijaama. Tetschenlased, kellega olime möödunud poolel aastal sõpruse sõlminud, viipasid meile kõnniteedelt ja avatud akendest. Eriti innukalt lehvitas oma äriukse trepilt Lydia, habras ja noor rohukaupmehe abiline. Temaga olin pühapäeva pärastlõunati käinud tihti

käsikäes Elbe kaldal jalutamas. Ta oli mind lohutanud minu muredes ja ikka jälle teinud leidlikumaks võõrastemaja perenaisi, kelle juures ilma toiduainetalongideta ja vähese raha eest saime guljašši hirsiga või isegi käkkidega metskitsepraadi. Kuidas võis minna Lydial, kui sudeedisakslased pärast sõja lõppu kodumaalt välja aeti?

/.../

Ja juba arenes lugu edasi. Kolmekesi alustasime Lüübekist reisi Venemaale.

Königsbergis, kus pidime ümber istuma, ei olnud veel ühtki pommi langenud. Otsustasime lubada omale päeva puhkust. Nii võisime imetleda seda toredat linna vigastamatuna koos lossi, toomkiriku, Kanti maja ja Verekohtuga. See, et me vastupidi marsikäsule alles järgmise päeva lõunaks jõudsime riigipiirile Tilsitis, tõi kaasa omad tagajärjed.

Raudteejaama perroonil segunesid puhkuselt tagasipöördujatega välijäägrid, Wehrmachti vihatud ja sõdurite poolt teraskettidega kaelas rippuvate ja rinnal kantavate plaatide tõttu „ketikoerteks" kutsutud sõjaväepolitseinikud. Läbi valjuhääldi käskisid nad kõigil, vaatamata auastmele ja reisi sihtkohale, endast nende juures jaamaväljaku kogunemiskohal teatada. Seal moodustati häire korras üksust, mis vaenlase surve alla sattunud maavägede grupi Mitte käsutusse pidi minema.

Me ei tahtnud end sellisel kombel lasta mõttetult tule alla saata! Võimaluse otsingud reisi omal käel jätkata oleks eluohtlikud. Lõpuks tegime ainsa mõistliku otsuse: palusime jaamakomandandi abi. See, et komandant, vanem *Hauptmann* reservis, suhtus meisse nagu kooliõpetaja õpilastesse, oli meie õnn! Esialgu näis ta, vaatamata silmanähtavalt heale tahtmisele, kõhklevat, kas ta saab meid kaitsta häireüksusesse saatmise eest ilma sõjaväepolitseiga konflikti sattumata. Siiski üllatas ta meid küsimusega, kas teame, kuidas kuulipildujaga ümber käiakse. Sellele võisime kindlalt jaatavalt vastata.

„Hästi," ütles ta pikemalt mõtlemata, „siis paigutan teid julgestusgrupina kurjeerrongile, mis siin veerand tunni pärast on valmis sõiduks Riiga!"

Ja nii jõudsime Riiga, ilma et oleksime pidanud näitama oma võimeid kuulipilduritena. Kuna me ei söandanud marsikäsust teist korda üle astuda, loobusime raske südamega mõttest seda ilusat linna, mida Saksa sõdurid kutsusid idamaa Pariisiks, oma silmadega näha ja istusime järgmisse rongi, mis läbi Valga sõitis Eesti-Venemaa piirialadeni.

Ma olin Baltikumi vaheldusrikkast ajaloost palju lugenud. Kui meie rong põiki läbi Lätimaa tossutas, tulid maakohtade, linnade ja ajalooliste isikute nimed jälle elavalt meelde.

Ilma teadustamata jäi meie rong äkki kaskede ja mändide vahele seisma. Siis avastasime pisitillukese jaamahoone ja sellel sõna „Petseri".

Petseri linnakese keskel oli paar suuremat kivihoonet. Ümbruse laugjalt tõusval nõlval laiusid aedade roheluses kõikjal kirevalt värvitud puitmajakesed. Ühes neist oli ka mulle määratud öökorter. Siin õppisin esmakordselt tundma suuremeelset eesti külalislahkust.

Mind vastu võtnud vanale naisele kuulunud maja oli väike ja tagasihoidlikult sisustatud, kuid hästi hooldatud. Ja minu piisavalt saksa keelt kõnelev perenaine tegi kõik mis võimalik, et minu siinviibimist meeldivaks muuta. Kui temaga päikeselisel ja lilledest ümbritsetud verandal lobisesin, oli mul tunne, nagu oleksin vanade tuttavate juurde sisse põiganud. Ta rääkis, et Petseri oli tuntuks saanud õigeusu kloostri tõttu. Veel enne õhtut asusin sinna teele. Eesõues võttis mind vastu vanem valge habemega munk. Sõbraliku vastuvõtutervitusega selgitas ta mulle vigases saksa keeles, et kloostrivennad on just palveks ja jumalateenistuseks kogunemas. Siiski tegi ta mulle ettepaneku tema kloostri külastamiseks. Ta astus minust eespool pikka ja pimedasse, liivakivikaljusse viivasse käiku. Uskusin end nagu muinasjutus olevana, kui oma saatja süüdatud küünalde valgusel esmakordselt elus silmasin värvilisi, pidulikuna tunduvaid keskaegseid freskosid, mis kaunistasid seinu, lagesid ja orvasid. Võbisevas küünlavalguses ärkasid igal sammul pimedusest ellu uued, hämmastavalt hästi säilinud värvides auväärsed piiblikujud ja -sündmused. Lõpuks läks tasapisi valgemaks, kuni ühes kaljusse rajatud muljet-

„Hästi," ütles ta pikemalt mõtlemata, „siis paigutan teid julgestusgrupina kurjeerrongile, mis siin veerand tunni pärast on valmis sõiduks Riiga!"

avaldava suurusega koopas avanes kloostri igivana, Uspenski kirikuks nimetatud palverännukirik. Ruumi valitses kõikides värvides, eelkõige aga kuldselt särav ja laeni ulatuv ikonostaas. Lugematutest küünaldest valgustatult oli sellel tosinate kaupa ikoone üksteise kõrval. Kristlike piltide müstiline kiirgus ja viirukilõhn seotult munkade mitmehäälse pidulik-liturgilise lauluga seondusid mulle unustamatuks elamuseks. Sellest sai algtõuke minu eluaegne armastus ikoonide vastu.

Olin tänulik õnnelikule juhusele, mis oli mulle teel rindele ja võitlusse bolševistliku Nõukogude Liidu sõduritega kinkinud selle kohtumise ahistatud kristliku emakese Venemaa hingega! See oli juba kolm aastakümmet alla surutud ja siiski võis arvata, et selle vastuhelk mõnes punaarmeelases edasi elab. K&E

seitse merd
Aastast 2001

pubi
restoran
ravintola
restaurant

Tellimisel: DJ,
akrobaatiline postitants

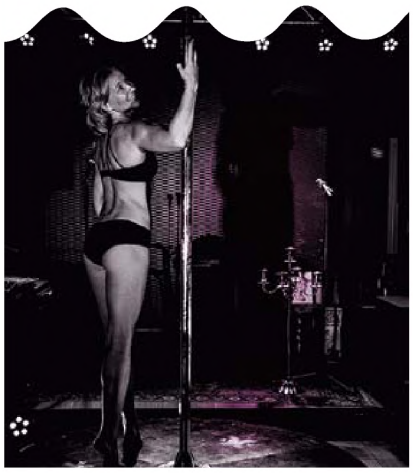

Saalis on olemas
lava, moodne
helitehnika ja valgus.
Kasutada saab
3 mikrofoni ja
projektorit.

Turismigruppidele
hommikubufee
lõunasöögid
õhtusöögid

Oleme avatud
iga päev 8:00 -19:00

Korralda oma pidu meil!

LAVA, TANTSUALA, PEOLAUD KUNI 120-le inimesele.
Peale kella 19.00 kogu saal broneeritud Teie üritusele.
Olemas projektor, tellimisel: DJ, akrobaatiline postitants jpm

www.seitsemerd.ee
info@seitsemerd.ee
tel 510 2299
Tallinna kesklinna Vanasadam, Sadama 8/Kai 5

AEGADE SIDE

TAARA – lendmadude kuningas?

Lohepeakujuline veesüliti aastast 1627 Raekoja põhjafassaadil. Vasksepp Daniel Pöppel.

ERVIN SESTVERGI FOTO

Bremeni Adama 1073. aastast teadaolevast ülestähendusest saame muu hulgas teada, et kõige suuremad nõiad elavad Eestis ja et eestlased kummardavad lendmadusid. Meie esivanemate usundid ja kogu kultuur kannavad endas mõjutusi idast ja läänest, põhjast ja lõunast.

KÜLLIKE KAPLINSKI

Tõepoolest on Bremeni Adama kroonikas juttu Aestlandi – Eestimaa saarest (Saaremaast?). Selle saare inimesed ei uskuvat kristlaste jumalat. Selle asemel austavat nad draakoneid ja linde (lendmadusid?), kellele nad ohverdavad kaupmeestelt ostetud inimesi. Neid vaadatakse enne hoolikalt üle, et nad terved oleksid, et draakon ohvreid tagasi ei lükkaks, (Bremeni Adam – Saksa vaimulik, 1050–1081/85? Kroonika: Gesta Hammaburgensis *ecclesiae pontificum*. 1073–1076, 4. rmt, pt 17. Peamine Põhjamaade ajaloo kroonika enne 13. sajandit.)

Samast ajast, nimelt aastast 1071, võib Novgorodi kroonikast lugeda, et eestlased olid ka idapoolsete naabrite juures hinnatud nõiad ja ennustajad. Jutt on ühest Novgorodi mehest, kristlasest, kes võttis ette reisi tšuudide (eestlaste) maale, et lasta siin endale tulevikku ennustada: *„Neil aegadel ja aastail tuli ühel novgorodlasel tulla Tšuudide maale ning ta tuli teadmamehe juurde, soovides temalt saada ennustust. See aga hakkas oma kombe kohaselt kutsuma kuradeid oma kotta. Novgorodlane istus selle koja künnisel, teadmamees aga lamas kangestunult, sest kurat rabas ta maha. Kuid teadmamees tõusis üles ja ütles novgorodlasele, et tema jumalad ei julge tulla, sest temal olla midagi, mida nad pelgavad. Novgorodi mehele tuli meelde, et tal on kaelas rist."*

*Ta võttis selle risti ära ja pani väljapoole koda. Teadmamees hakkas uuesti kuradeid kutsuma, kes talle ilmusidki, aga tahtsid teada, milleks novgorodlane oli tulnud. Seepeale küsis Novgorodi mees omakorda, miks nad seda risti kardavad ja sai vastuseks, et see on taevase jumala märk. Siis ta küsis, et millised on tšuudide jumalad ja kus nad elavad. Vastus oli, et meie jumalad elavad sügavikkudes, nad on välimuselt mustad ja tiivulised ja neil on sabad, nad tõusevad taeva alla, kuulama teie jumalaid, kes asuvad taevas. Kui sureb mõni teie inimene, siis ta viiakse üles taevasse. Meie jumal viib meie surnud sügavikku. (*Eduard Laugaste, Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu. – Eesti Riiklik Kirjastus. Tallinn, 1963, lk 13.)

Selles loos on äratuntavalt segunenud arusaamad pagana- ja ristiusu kommetest. 11. sajandil polnud ristiusk siinmail ju tundmatu, kuigi sihiteadlik ristiusustamine algas sadakond aastat hiljem.

Kristlikus sümboolikas said lendmaod kurjuse, kuradi, ketserluse võrdkujudeks, (vrdl nt lohetapja Püha Jüri lugu).

Rüütli vapikilp pidi draakoni oma raamidesse vangistama. Kaitsekilp draakoni kujutisega aga eemale peletama teised kurjad jõud. Lohede ja draakonite sümbolid ehtisid ka linnaväravaid, ühiskondlikke jm hooneid. – Ilmselt oli neile eelkristlikest aegadest peale usaldatud vara valvamine. Tähtsusetu polnud lohede/draakonite kujunduslik element.

Eestlased olid tuntud nõiakunstides

Nõiakunstis olid eestlased tuntud ka pärast ristiusku pööramist. Eriti võttis maagia hoogu sõdade, epideemiate, näljahädade aegu, kus peeti kummastavaks, et kristlaste jumal inimesi ei aita. Üldtuntuks on saanud nõidumises kahtlustatud inimeste üle peetud nõiaprotsessid süüaluste piinamisega, mis tavaliselt lõppesid sellega, et süüalune end süüdi tunnistas ja tuleriidale saadeti. Viimane teadaolev nõiaprotsess Rootsi ajast Tatra Santi Micheli üle, mis lõppes surmaotsusega põletamise teel, on teada 1699. aastast Tartumaalt. (Surmaotsust siiski vist täide ei viidud.)

Enne ristiusku usuti siinmail elu jätkumist pärast surma. Arvati, et inimene muudab vaid asukohta – kolib maa alla, kus ta vajab kõike seda, mida ta viimati maa peal kasutas. Need asjad pandigi talle kaasa. Surnuid on maetud ka otse eluasemete alla. Kui hakati ehitama ristpalkmaju, ehitati surnutelegi samalaadseid salvesarnaseid haudehitisi, nagu on leitud Karjalast.

Kus võimalik, elati veel meie ajaarvamise algaegadel ka metsloomade – karude, rebaste, madude kombel

Püha Jüri. Ikoon. Õli. Dateerimata.
TLM_16972 G 1687.

koobastes, urgudes, maalõhedes. Nii räägib rahvasuu muistsest hiierahvast ja Idrisi maailmakaardi legend Koluvani (arvatava Tallinna) eestlastest, kes pärast suvist turukauplemist talveks sisemaale oma koobastesse jooksnud.

Eestlaste muinasaegse maokultusega puutus 1220. aastal kokku ka Läti Henrik, Ümera lätlaste preester, kes koos teise, äsja ametisse määratud preestri Theodericuga käis Eestimaale rahvast ristimas. Märkimisväärsena kirjutas Henrik oma kroonikasse üles kolm küla Virumaa rajamailt: „*kus oli mägi* (arvatav Ebavere mägi) *ja väga ilus mets, kus,* rääkisid kohalikud, olevat sündinud saarlaste suur jumal*, keda kutsutakse Tharapitaks ja kes sellelt kohalt Saaremaale lennanud. Ja teine preester läks ja raius maha nende jumalate kujud ja näod, mis olid seal tehtud, ja need panid imeks, et verd välja ei voolanud, ja uskusid rohkem preest-rite jutlusi.*" (Henriku Liivimaa kroonika. Tõlkinud Richard Kleis. Teaduslikult toimetanud ja kommenteerinud Enn Tarvel. – Tallinn. Olion. 1993, lk 155.)

Maja Pikk tn 18. (J. Rosenbaum, 20. saj algus, juugend.) Draakoni kunstigalerii, (1983). Stiliseeritud lohekujutis hoone esimese korruse vitriinakent ümbritsevalt dekoorilt, A. Volz.

LENNART SUNDJA FOTO

loomulik siksak, aga ka ussikuninga motiiv rahvajuttudes, tarbekunstis ja arhitektuuris tohiks olla tolle kauge mineviku vastukaja. Aasias on lohekultus au sees veel tänapäeval.

Sõnad *lohe* ja *draakon* pole siiski lendmadude sünonüümid, kuigi nii väidetakse ka teatmekirjanduses. Neid elukaid eristatakse heraldikas ja peamiselt väliste tunnuste järgi. Lohe iseärasuseks on, et ta käib kahel, draakon enamasti neljal jalal (vt nt draakon Walesi lipul ja lohe Uccello maalil „Püha Jüri ja lohe", u 1470. aastast). Draakonil oli mõnikord mitu pead. Tallinna Linnamuuseumis säilitatav 1931. aastal majast Viru tn 11 leitud kahe poolega kivitahvli ühele küljele on raiutud kahejalgne lohe, kelle lõugade vahelt kasvab välja viinapuuväät ja kelle sabaotsas pole täiendavat küünist, vaid hoopis väike sakiliste hammastega pea. Teisel küljel on kahe peaga draakoni kujutis. (Tahvli ikonograafia tõlgendusi vt Helen Bome, Kivised elupuud? Keskaegse visuaalkultuuri tõlgendusprobleeme. – Kunstiteaduslikke uurimusi. Eesti Kunstiakadeemia, 2008, lk 65–77). Rahvapäraselt on lohet viinapuuväädiga tõlgendatud ka kui hoiatust veinisõltlastele.

Lohe viinamarjaväädiga. 16. saj algus. Leitud 1931 Viru tn 11 maja lammutamisel. Kahe poolega raidkivi, mille ühel küljel on lohe, teisel draakoni kujutis.

JAAN KÜNNAPI FOTO

Muinasaja uurijad on tolle jumala kummalises nimes ära tundnud kaks sõna: *Thara* – Taara ja *pita* – appi või avita ehk siis Taara appi või Taara avita. Selle kohta, milline too Tharapita välja nägi, ei ütle lätlaste preester Henrik midagi. Keda või mida teise preestri poolt maha raiutud jumalakujud ja nende näod meenutasid, jättis Henrik samuti enda teada.

Eestlaste tiivulised muinasjumalad

Niisiis on meil kasutada kolm eri ajast ja eri allikast pärinevat kirjeldust eestlaste muinasjumalatest. Need loovad ettekujutuse tiivulistest olenditest, kes võivad lennata kõrgele taeva alla ja pikkade vahemaade taha, isegi üle mere – Virumaalt Saaremaale. Kõik kolm kirjeldust osutavad lendmadudele – lohedele ja draakonitele.

Meie esivanemate aukartus usside ja madude vastu ulatub tagasi Altai-Uurali aegadesse. Luust ja merevaigust ussikujukesed või suur toruluu, millesse on graveeritud maole ise-

Suure Rannavärava vapikivi (Suure Gildi, 15.–16. sajandist väikse linnavapi kujutisega.) Kilpi hoiavad mõlemalt poolt lohed. 1529/1539?

ERVIN SESTVERGI FOTO

Eestimaal on ristunud palju kultusi

Nagu eespool öeldud, puutusid meie esivanemad siin, Läänemere kallastel, kokku erinevate usunditega, olgu nt muinasgermaanlaste piksejumala Thori kultus, mis aegade jooksul segunes ja võis leida väljenduse tulemaos. Kõrvuti Taaraga räägib meie rahvapärimus Toorust ja Ukust, nende omakeelsete teisendustena – Vanataadist, Vanaisast, Vanamehest või Vanast.

Taara ja Uku olid suured jumalad, taeva- ehk peajumalad, taevalaotuse ja taevakehade sepistajad, kes valitsesid taevaseid jõude – pikset, tormi, vihma, põuda ja kaitsesid sepatööd. Üks neist – Uku – näib olevat soome-ugri, teine vanagermaani algupära. Mõlemat on austatud ulatuslikul maa-alal. Taara (Thori) kultus tuli koos viikingitega Eesti saartele ja rannikualadele. Uku seos kõuega on soome keelde jäänud püsima tänini.

Eestlased, kelle maal on ristunud palju kultusi, ei ole jäänud truuks ühelegi neist. Ka mitte ristiusule! Sellele juhtisid tähelepanu paljud omal ajal Eestimaad külastanud välismaalased, sh Sebastian Münster (1489–1552) 16. sajandil. Tema hämmastuseks siin ristiusust suurt ei teatud. Ta märgib, et üks kummardab päikest, teine kuud, et üks valib endale ilusa puu, teine mõne kivi või midagi muud, mis talle muidu meeldib, et seda kummardada.

Sõna jumal on soomeugri algupära ja arvatakse tulenevat kõuemürinast, -juminast või -jüminast. On teistsuguseidki seletusi, kuid see tundub loogiline.

Jumalateks on peetud ka suuri, mitmesaja-aastaseid puid, nagu Palivere kahte suurt jalakat, millest Rein Maran rääkis põlispuudele pühendatud teleseriaalis (1997).

Paljudel muistsetel rahvastel, ka kreeklastel, palestiinlastel ja roomlastel, oli kombeks austada oma jumalaid põlispuude all – pühades hiites. Siinmail eelistati tamme-, pärna-, kase-, jalaka- või lepasalu ehk ka okasmetsatukka. Arvati, et hiiepuude laastamine või maha raiumine toob kaasa häda ja õnnetuse.

Suurgildi hoone (1410). Saali samba-kapiteel lohede ja draakonite kujutisega.

ERVIN SESTVERGI FOTO

Taara eluasemeks on peetud lepikuid ja tammikuid. Usuti isegi, et ohvripidustuste ajal istub Taara puu otsas ja vaatab toimuvat pealt.

Mitmesuguseid rituaalseid toiminguid on korraldatud neljapäeviti. Nende juurde kuulusid torupill, tants ja õllejoomine. Trall kestis hommikuni. Komme oli elujõus ja eelistatud tegevus kirikuskäimisele veel uuemal ajal. Kirikuõpetajast kroonikakirjutaja Balthasar Russow pidas sellist teguviisi eestlastele andeksantamatuks häbiteoks.

> **Eestlased, kelle maal on ristunud palju kultusi, ei ole jäänud truuks ühelegi neist. Ka mitte ristiusule!**

Pühad hiied ja hiiepuud

Hiis või hiiepuu oli tavaliselt igal külal, sageli ka talul. Tavaline oli toiduainete ohverdamine. Karjaõnne nimel ohverdati ka koduloomi, rikkuse ja õnne nimel – raha. Õnne ja küllust loodeti lintide, linapeode, paelte, rätikute, sõlgede, sukkade, sokkide, tanude ja helmeste sidumisest hiiepuude okste külge. Valutava ja haige kehaosa ravitsemiseks annetati hiiepuule vastavalt kehaosalt võetud rõivatükk.

Ilmselt pole põhjust kahelda Bremeni Adamas, kui ta oma eespool mainitud kroonikas räägib inimeste ohverdamisest Astlandi saarel, Hiiumaal, Pühalepa ja Kärdla ümbruses. Selle kombe järelkajana on veel hilisemal ajal neljapäevastel ohvripidudel ekstaatilise torupillimuusika saatel noored mehed ja naised ennast alasti kiskunud ja üksteist noaga torkinud, nii et ohvrianniks jumalale veri välja tuleks. Ajapikku need metslusaegsed kombed kadusid, kuid neljapäeva pühitsemine jäi, kuigi polevat teatud, kelle või mille auks.

Miks Taara kultust seoti lehtpuude – iidsete tammede, pärnade või jalakatega? Miks mõnele väga vanale tammele või pärnale omistati taevane päritolu? – Vastus tohiks olla ehk selles, et vanadesse kõrgetesse hiiepuudesse, eriti tammedesse, lõi välk sisse kõige sagedamini. Kui välgulöögist läks põlema puu, maja, mets, meenutas see tuldsülgavat lohet. Selle pildi vägevus tekitas hirmu ja aukartust, pani küsima – miks? – Kas Vanaisa pahandab ja saadab oma viha maosarnase piksenoolena pühasse puusse, andmaks mõista, et ... ? Kuid neid mõistaandmisi võisid ära seletada vaid targad ehk nõiad, kellel oli looduse ja jumalaga eriline side.

Sedasama välgusähvatust meenutav hõbedane madu kuldse krooniga sai auväärse sepatöö, hiljem seppade kutseühingute – tsunftide ja vennaskondade sümboliks. Seppi endidki austati kui kõrgemaid ebamaiseid olevusi, kes nõgiste ja punetavatena olid ühelt poolt seotud maa-aluste, teisalt osavuse ja jõu poolest taevaste vägedega.

Meie esivanemate usundid, siis ka kogu kultuur, ei ole tekkinud siin, selles paigas, kus me elame ja arenenud eraldatuna muust maailmast. – See kannab endas mõjutusi idast ja läänest, põhjast ja lõunast – see on rahvastevaheline kohalike nüanssidega kultuur, samuti ka piksejumala kultus, olgu tegemist Taara või Ukuga. K&E

Parunid von Delwigid

Parunisuguvõsa von Delwig on pärit Westfaalist, Saksamaa lääneosast. Vabahärrad von Delwigid asusid XV sajandil elama Baltimaadesse.

JÜRI KOTŠINEV

FOTOD: WIKIPEDIA.ORG

Militaarinsener Andrei von Delwig (1813–1887) Ilja Repini maalil.

1720. aasta jaanuaris tõsteti kolonel ja vabahärra Bernhard Reinhold von Delwig Rootsi kuningriigi paruniseisusesse. 18. sajandi teisel poolel asusid Delwigid Venemaa teenistusse. Parun Karl von Delwig tuli Holsteini vägedest 1764. aastal üle venelaste armeesse ja sai 1766. aastal polkovnikuks. Ta osales 1768–1774 Vene-Türgi sõjas. 1773. aastal ülendati Karl von Delwig kindralmajoriks ja 1779. aastal kindralleitnandiks. 1780. aastal asus ta Viiburi kindralkomandandi ametisse.

Kindralmajor parun Anton von Delwig (1772–1828) osales Vene-Rootsi sõjas 1788–1790 ning sõdis 1794. aastal Poolas. Ta teenis ihukaitsekaardiväe Izmailovski polgus ning oli seejärel 1. ja 2. Sisekaitsepiirkonna Erikorpuse ülemaks.

Tema vanem poeg, parun Anton Delwig (1798–1831) oli tuntud poeet, kirjanduskriitik ja ajakirjanik, kes andis välja kirjanduslikke almanahhe „Severnõje tsvetõ" (1825–1831), „Podsnežnik" (1829) ja ajalehte Literaturnaja gazeta (1830). Tegemist oli Aleksander Puškini koolivenna ja sõbraga.

> **Anderei von Delwig oli tuntud insener ja hüdrotehnik, kes asutas Venemaa Tehnilise Ühingu.**

Anton von Delwigi noorem vend, Aleksander Delwig (1816–1882) teenis ihukaitsekaardiväe Pavlovski polgus ning läks 1857. aastal erru staabikapteni auastmes.

Antoni ja Aleksandri onupoeg, parun Aleksander von Delwig (1810–1831) oli kirjanik, poeet ja tõlkija. Ta teenis ihukaitsekaardiväe Pavlovski polgus ning tema elutee lõppes 1831. aastal Poola sõjakäigu ajal.

Aleksandri vend Andrei von Delwig (1813–1887) oli tuntud

Kindralmajor parun Anton von Delwig (1772–1828) sündis Raplamaal.

insener ja hüdrotehnik, kes asutas Venemaa Tehnilise Ühingu. Vahemikus 1861–1871 oli ta eraraudteede peainspektor ja 1869. aastast Teedeühenduste Ministeeriumi Nõukogu liige. 1869. aastast oli Aleksander von Delwig Senati liige. Ta kirjutas oma mälestused neljas köites, mis hõlmasid perioodi 1813–1876.

Aleksander von Delwigi noorem vend, Nikolai von Delwig osales sõjategevuses Kaukaasias, Ungaris (1849) ning Krimmi sõjas 1853–1856. Krimmi sõjas juhtis ta jalaväepolku ning osales Sevastoopoli kaitselahingutes. Hiljem oli ta jalaväekorpuste staabiülem ja diviisikomandör.

Delwigite suguvõsa oli kantud Liivimaa ja Eestimaa kubermangude aadlimatriklitesse ning Venemaa aadlisuguvõsade raamatute 5. osasse Nižegorodski, Stavropoli ja Tuula kubermangude aadlisuguvõsade nimistusse. K&E

Anton Delwig noorem (1798–1831) oli tuntud poeet.

Helle Vahersalu: Mulle meeldib portreid teha

Helle Vahersalu on maalikunstnik ja kunstipedagoog. Sündis 1939. aastal Tallinnas. Õppis Tartu Kunstikoolis ja seejärel ERKI-s. 1967. aastast töötab Tartu Kunstikoolis ja Tartu Kõrgemas Kunstikoolis, aastatel 1991–1993 olnud ka Tartu Ülikooli maaliosakonna õppejõud. Tema loomingu põhiteemaks on loodusest inspireeritud abstraktsed kompositsioonid, millele lisab mõju suur formaat. Viljelenud ka akvarelli, portreed ja natüürmorti. Eesti Kunstnike Liidu liige alates 1977. aastast. Tema töid leidub muuseumi- ja erakogudes nii kodu- kui ka välismaal. Helle Vahersalule on omistatud Valgetähe teenetemärk.

Kunstnikuga vestles **RUTA RANNU**

FOTOD: ERAKOGU / MUIS.EE

Tüdruk avara maastikuga, õli 1987

koolieluga. Pärast kunstikooli lõpetamist läksime koos Enno Otsingu ja Malle Leisiga Tallinna katsetele. Tahtsin graafikasse astuda, kuigi tõsi, graafikaga polnud mul varasemalt üldse kokkupuudet.

Õpetaja Malin oli pettunud kui kuulis, et ma maalieriala ei valinud, eks ma viisin siis dokumendid üle maali. Läksin mandaati, hunnik papi peal maalitud töid kaenlas, polnud ju viisakaid fotosidki tol ajal ega midagi – mis mul seal oli, paar punase ninaga inimest maalitud.

Sain sisse. Olin korralik õpilane, viieline. Ega ma polnud miski andekas. Teiste tööd tundusid alati paremad. Ikka on keegi mind tagant torkinud või on juhused valikutes rolli mänginud. Pärast lõpetamist tagasi Tartusse tulemine oli ka teatud määral juhus.

Tahtsingi jõuda sinnamaale. See oli ju aeg, mil pärast lõpetamist suunati tööle.

Kuulud põlvkonda, kelle lapsepõlv jäi sõjaaega. Kuidas teekond kunsti juurde algas, mis hetkest määras see sinu elukutsevaliku?

Lapsed ju ikka joonistavad, igal ajal. Varases koolipõlves käisin Tapa kooli kunstiringis, mida juhendas Pallases õppinud Ats Jänes. Tema oli ehk esimene mu kunsti poole kallutaja. Mul on isegi üks pisike pilt alles, mis oli toona õpilastööde näitusel väljas. Kui kunstiringi tegevusse tekkis paus, püüdsin Soansi ja Venderi raamatuillustratsioone järele teha. Ma ei kopeerinud kunagi. Ikka proovisin natuurist joonistada.

Ega ma lapsepõlves kunstiraamatutega eriti polnud kokku puutunud, teadsin küll, et sellised on olemas. Alles kui Evi Tihemets, vanem naabritüdruk Tapalt läks ERKI-sse graafikat õppima, sain teada, et on kool, kus saab kunsti õppida. Sel ajal hoiakut, et kunstnik pole elukutse, enam ei olnud.

Ega osanudki muude ametite peale mõelda. Isa oli mul õpetaja, seda elukutset nägin kõige lähemalt, ka parima sõbranna vanemad olid pedagoogid. Samuti ei olnud mul sugulasi, kes oleks erilisi ameteid pidanud. Loomulik valik.

1958. aastal, pärast Tapa keskkooli lõpetamist tulin oma kunstiõpetaja, Tartu kunstikooli vilistlase Malle Siideri soovitusel Tartusse, kooliõde Tiiu Pallo oli kunstikoolis juba ees. Siin hakkasin kunstiasjadest rohkem aimu saama, kunstnikest õpetajad ja näitused, olin nii öelda asjas sees. Siis lükati mind Tallinna suunas. Õpetaja Pudersell soovitas tarbekunsti, see mind aga ei huvitanud. Järgmine aasta veenis Ilmar Malin maali minema. Ma jälle ei läinud. Ega julenud ka, Tartus meeldis ja olin harjunud siinse

Kristiina, õli 1978

> **Tundsin, et ei saa õpetada, kui ma ise midagi ei tee.**
>
> — HELLE VAHERSALU —

Tõsi. Kuigi oleksin tol korral võinud valida ka teise suunamise. Kui oleksin tahtnud. Hinnete järgi reastati.

Olid järelikult hea õpilane?
Muidugi olin. Sain kõrgendatud stipendi. See oli aeg, mil abiellusin ja Tartu kool tahtis kahte inimest. Insta ajal olime ikka kambaga Tartus näitusi vaatamas käinud. Igal juhul tundus Tartu tol hetkel Tallinnast põnevam ja kunstielu mõttes atraktiivsem.

Ja siis kohe kunstikooli õpetajaks.
Jah. Oma vanasse kooli. Õpetamise ees ma hirmu ei tundnud. Olin peda praksi teinud. Eks ma pirtsutasin ikka, et õpetajaks ma ei hakka, kuigi see diplom mul ju oli. Tartusse tulin oma arust ikka kunstnike seltskonda, mitte kooliõpetajaks. Siin ma nüüd olen.

Erinevad toonased õpilased praegusest?
Ei erine põrmugi, õpilased on ikka õpilased. Sõltumata ajast. Nad on oma ajastu selles vanuses inimesed. Muidugi on täna teistsugune maailmanägemine ja -teadmine, erinevad võimalused, aga see, kuidas nad suhtuvad õppimisse ja kooli, on ikka sama.

ÜLAL: **Sinililled, akvarell 1981**

ALL: **Aken aeda, akvarell 1975**

Palju on üldse maali võimalik õpetada ja kuidas sa seda teed?

Maali õpetada on tegelikult võimatu. Võid rääkida, aga ei saa sundida. Saad soovitada, võib-olla mõni võtab kuulda, aga siis läheb enamasti ka pilt nässu. Proovin suunata, mida võiks muuta tehniliselt ja idee tasandil. Kuidas saavutada parem tulemus. Julgustan neid looma.

Miks ma Tartus praktiliselt kohe näitustel esinema hakkasin? Tundsin, et ei saa õpetada, kui ma ise midagi ei tee. Pead laveerima õpetamise ja näitusetegevuse vahel, siis ei teki rutiini. Instituudi ajal ma pelgasin näitustel osaleda ega teinud ka selles suunas endaga väljaspool kooli meeletut tööd nagu näiteks kursuseõde Malle Leis. Käisin hoopis TPI kooris laulmas, osalesin kontsertidel, muusikaõhtutel. Isa juhatas Tapal koore. See muusikarida on meie suguvõsa pidi siiamaani käinud.

Olen kuulnud, et kunstikooli õpingute ajal käisid ka kõigil TÜ aula kontsertidel.

Jah, aga nüüd seevastu ei käi ma enam üldse. Meie ajal käidigi. Võltsisime isegi pileteid, seda rohkem hasardi pärast. Piletid olid siiski väga odavad.

Mask, guašš 1991

Kursuse kokkutulek.

Näituste ja loomingu juurde tulles, on sul aimu, kui rikas on sinu kunstniku pagas, palju oled loonud ja näitustel osalenud?

Ära küsi. Ei tea. 1969. aastast alates hakkasin Tartu näitustel esinema. Tallinna ei kippunud. Auahnus oli sellist sorti, et ootas teiste lükkamist. Ei olnud seda julgust ja alati oli võimalus mingil muul moel ennast õigustada. Hiljem muidugi tulid üle-eestilised ja näitused välismaal.

Töid olen ära andnud, kinkinud, müünud. Arvet pole kunagi pidanud. Erakogudes ja muuseumides on

Natüürmort, õli 1974

üksjagu, mõni ka välismaal. Tartu Kunstimuuseumis ehk kõige enam, just portreesid.

Portreed on ka minu lemmikosa sinu loomingust.

Olen neid tõesti üksjagu maalinud, sest mulle meeldis portreid teha. Tellimustööna küll alles hilisemal ajal ja ainult foto järgi. Enamasti on kujutatuteks olnud tähtsad ja hõivatud tegelased, kes pole saanud mahti poseerida. Raske on teha, kui ei tunne ja on vaid ettekujutus inimesest. Olen vältinud liigset tõsidust, pigem on portreed mängulised, mõne naljaka detailiga. Keskmes aga eelkõige ikka inimene.

Mõni erilise tähendusega pilt või kujund?

Otseselt pole ühtki sellist. Tegin mingil ajal suureformaadilisi heleda faktuuriga pilte, nende hulgas oli lemmikuid, aga enamuses on nad laiali jagatud ja muuseumides on mu abstraktsioone üldse väga vähe. Raudtee on oluline, kujutasin seda ka

Rebitud, õli 2003

oma diplomitöös. Mu lapsepõlv Tapal oli tihedalt raudteega seotud ja raua roostepruun lihtsalt meeldib mulle värvitoonina väga.

Aitäh, Helle, ja palju õnne sünnipäeva puhul! K&E

Delta Café & Bistro

Sõna bistroo on pärit Pariisist ning viitab väikesele ja tagasihoidlikule restoranile, mis serveerib mõistliku hinnaga lihtsaid ja maitsvaid toite. Meie soov on pakkuda oma külastajatele tõelist bistroo elamust.

Meie päevamenüü koosneb kodustest ning maitsvatest roogadest. Menüüde koostamisel arvestame oma maitsekogemustega laiast maailmast, tervislikkusest ja tasakaalustatud toitumisest, Raini lembusest Prantsuse köögi vastu ja Allani Itaalia köögi armastusest.

Delta Cafe & Bistro
Avatud 9:00 – 16:30
Tel 661 7907
Pärnu mnt 141
Tallinn, Estonia

www.deltacafe.ee

PÖÖNiNG

Tagumine saal Pööningul
sulle ja su sõpradele sulle olulisel õhtul

•

Eraldiseisev statsionaarne helisüsteem,
mille abil saad lasta oma seltskonnale just teile sobilikku muusikat

•

Lauamängud, piljard, telekamäng, valik seltskonnamänge,
et teie seltskonnal oleks terve õhtu lõbus

•

Projektor,
et viia läbi viktoriini või kuvada lahedaid pilte/ videosid

Privaatsus
Mugav parkimine
Eemal linnakärast
Peomenüü erinevate peopakettidega

Akadeemia tee 24, Tallinn ● www.pooning.ee